

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MANFRED HUTTER

DÜNYA DİNLERİ

Runik Bilgi
018

Çeviren: BERNA KAHRAMAN

RUNİK
KİTAP

RUNİK KİTAP

No: 39 | Runik Bilgi Serisi: 18 |

DÜNYA DİNLERİ

Manfred Hutter

ÖZGÜN ADI

Die Weltreligionen

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Kadir Yılmaz

ÇEVİREN

Berna Kahraman

EDİTÖR

Edip Sönmez

REDAKTÖR

Mesut Lizor

SON OKUMA

Recep Kesici

KAPAK TASARIM

Şevket Dönmezoğlu

KAPAKTA KULLANILAN GÖRSEL

Kariye Camii fresklerinden bir kesit.

SAYFA DÜZENİ

Oğuz Yılmaz

BASIM VE CİLT

Repar Dijital Matbaası

BASKI

Kasım 2020 - 1. Basım

ISBN

978-625-7757-18-8

SERTİFİKA NO

40675

© Verlag C.H.Beck oHG, München 2005, 2016

Bu kitabın Türkçe yayım hakları, Verlag C.H.Beck oHG ile yapılan anlaşmayla alınmıştır.

Runik Yayınları, Repar Tasarı
Matbaa ve Reklamcılık
Ticaret Limited Şirketi'nin
tescilli markasıdır

Mimar Sinan Mah.,
Selami Ali Efendi Cad., No: 5
34672 Üsküdar/İstanbul
Tel: 0 (212) 522 48 45

© Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Tanıtım amaçlı, kısa alıntılar dışında
metin ya da görseller yayınevinin izni
olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz

DÜNYA DİNLERİ

Manfred Hutter

Çeviren: Berna Kahraman

**RUNİK
KİTAP**

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	7
1. Dünya Dini Nedir?	7
2. Dünya Dinlerinin Batı Ülkelerindeki Algılanışı.....	11
3. Kutsal Kitap Yapısı.....	13
I. BUDİZM	15
1. Sidarta Gotama Buda'nın Yaşamı ve Öğretisi	15
2. Tarihî Gelişmeler	17
3. Uygulamaları ve Yaşam Tarzları.....	24
4. Kültür Şekillendiren Bir Güç Olarak Budizm.....	27
II. YAHUDİLİK.....	31
1. Yahudiliğin Doğuşunda Kimlik Belirleyici Kişiler.....	31
2. Tarihî Gelişmeler	32
3. Uygulamaları ve Yaşam Tarzları.....	41
4. Kültür Şekillendiren Bir Güç Olarak Yahudilik.....	43
III. HRİSTİYANLIK.....	47
1. İsa ve Pavlus: Hristiyanlığın "Kurucusu" ve Teoloğu	47
2. Tarihî Gelişmeler	49
3. Uygulamaları ve Yaşam Tarzları.....	57
4. Kültür Şekillendiren Bir Güç Olarak Hristiyanlık	60
IV. TAOİZM	63
1. Bir Dinin Hayalî Kurucusu Olarak Laozi.....	63
2. Tarihî Gelişmeler	65
3. Uygulamaları ve Yaşam Tarzları.....	71
4. Kültür Şekillendiren Bir Güç Olarak Taoizm	74

V. İSLAM.....	77
1. İslamın Kurucusu Muhammed Peygamber	77
2. Tarihi Gelişmeler	79
3. Uygulamaları ve Yaşam Tarzları.....	86
4. Kültür Şekillendiren Bir Güç Olarak İslam.....	90
VI. BAHAILİK.....	93
1. Vahiy Alan İkizler: Bab ve Bahauallah.....	93
2. Tarihi Gelişmeler	95
3. Uygulamaları ve Yaşam Tarzları.....	101
4. Kültür Şekillendiren Bir Güç Olarak Bahailik	104
VII. HİNDUİZM	107
1. Rişi ve Vedalar	107
2. Tarihi Gelişmeler	108
3. Uygulamaları ve Yaşam Tarzları.....	117
4. Kültür Şekillendiren Bir Güç Olarak Hinduizm	120
KAYNAKÇA.....	123
DİZİN.....	125

GİRİŞ

Bu kitaptaki yedi dinin, dünya dini olarak seçilmesi kısmen tartışmalıdır, kısmen de okuru şaşırtabilir. Bu, konunun doğasında vardır çünkü din biliminde "dünya dini" kavramının kesin ve net bir şekilde tanımlanması mümkün değildir. Tarihte ve günümüzde dünya dini tanımlamasına uymayan pek çok din bulunmaktadır. Bazı dinlerin belli bir bölgeyle sınırlı kalması veya dar bir şekilde tanımlanmış inanç gruplarından dolayı dünya dini başlığı altında değerlendirilmeleri zordur. İnananı az ve günümüzde hâlen varlığını sürdüren kabile dinleri için olduğu gibi, dinî kurtuluşu sadece belli bir seçilmiş zümreyle sınırlayan seçkin toplulukların inançları için de aynı durum söz konusudur.

1. Dünya Dini Nedir?

"Dünya dini" tanımı başlığı altında *değerlendirilemeyecek* dinleri tanımlamak kolaylıkla mümkündür ancak bir dini "dünya dini" statüsüne kavuşturmak için gereken kesin ve ikna edici, pozitif kıstaslar belirlemek çok daha zordur. En geçerli sayılan ölçütler aşağıdaki gibidir:

a) Evrensel Geçerlilik Savı: Bu sav, yeni kurulan dinler dâhil pek çok din tarafından 19. ve 20. yüzyıllarda dile getirilmiştir. Ancak söz konusu dinlerin kuruluş ve olgunlaşma aşamasında nadiren böyle bir iddianın dile getirildiğini belirtmek gerekir. Tarihsel olarak bakıldığında sadece Budizmden bu şekilde söz edilebilir çünkü Budizmin öğretilerinin herkes tarafından uygulanabilir ve bu anlamda evrensel olduğu savı, bizzat Buda tarafından vurgulanmıştır. Bu örnekte, Buda'nın amacının yeni bir din sistemi kurmak olmadığı unutulmamalıdır. Diğer yandan Hristiyanlığa tarihî yönden bakıldığında -Matta İncili'ne göre- İsa'nın öğretisi

sınırları aşır ilk inananlarının oluşturduğu dairenin dışına taşarak genişleyen, evrensel bir misyonerlik amacı taşır. Bunun ardından kronolojik olarak İslamı ele almak gerekir. Bu dinin teolojik konsepti, yani Tanrı'nın önceki kuşaklara peygamberler vasıtasıyla vahiyler indirmiş olması savı, en başından itibaren bir evrensellik eğilimini ortaya koymaktadır. İlahi vahyi Arap dünyasına getiren Muhammed Peygamber, böylece bu süreci sürdürür. Bu üç din, şüphesiz en başından beri mesajını etnik sınırların ötesine taşıma amaçlarıyla nitelenebilir. Bu sebeple, bu tür durumlarda "klasik" dünya dinlerinden söz edilebilir. Dar bir "dünya dini" tanımına göre -en başından itibaren evrensellik iddiası olmalıdır-, yaşayan dünya dinleri yalnızca Budizm, Hristiyanlık ve İslam olarak sayılabilir. Çünkü 3. yüzyılda Güney Irak ve Güneybatı İran'da ortaya çıkan bir din olan Manicilik (Maniheizm), bir dünya dini olarak artık tarihte kalmıştır. Kendini yeni bir dinin kurucusu olarak gören Mani (216-277) en başından itibaren dininin "evrenselleşmesi" için çabalamış ve kendisine inananların batıda İspanya'ya, doğuda İpek Yolu'ndan Çin'e kadar ulaşmalarını sağlamıştır. Bu din, Batı'da 6. yüzyılda yok olurken Çin'de 16. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür.

b) İnanan Nüfusu ve/veya Coğrafi Yayılım: Bir dinin dünya dini sayılabilmesi için sıkça öne sürülen, Budizm, Hristiyanlık ve İslam için de geçerli sayılan bir başka ölçüt, inananlarının fazlalığıdır. Ancak bu ölçüte göre başta Hinduizm olmak üzere bazı diğer dinler de dünya dini tanımına girer: Hint alt kıtasında ortaya çıkan ve "Hinduizm" üst başlığında toplanan tüm inanç yönelimleri, yaklaşık 850 milyon civarında inanana sahiptir. Bu sayının büyük bir çoğunluğu dar bir Hint kültür bölgesinde yaşamış ve yaşamaktadır. Hindular yalnızca son yıllarda -farklı yerlere ve farklı sebeplerle- göç ile tüm dünyaya yayılmışlardır. Fakat Hint kültür havzası dışındaki ülkelerde toplam nüfusun yüzde birinin çok altında kalan bir azınlığı oluşturmaktadırlar. Göç, Hinduizmin yayılışına epey katkı sağlamışsa da Hindu cemaatleri ancak Hindistan'ın ana akım dinî otoritelerinin dışında kalan, yeni dinî akımların içinde veya çok istisnai durumlarda evrensellik iddiasında bulunmaktadır. Net bir

şekilde ifade etmek gerekirse inananların sayısına bakarak Hinduizmi Hristiyanlık ve İslamın ardından bir dünya dini olarak kabul etmek gerekir; ancak pek çok Hindu bu dine inanma sebebini bir Hindu cemaati içinde doğmasına bağlamaktadır. Bu da bir kabile içinde doğmuş olmaya benzer bir şekilde, evrensellik iddiasında bulunmama anlamına gelir.

Bir dinin gereklerini yerine getirenlerin sayısı temel olarak alınacaksa Taoizm rahatlıkla dünya dinleri arasında sayılabilir; çünkü inananlarının sayısı aynı zamanda kendini kısmen (Çinli) Budistler ve Konfüçyüs öğretilerine inananlar olarak gören, yüz milyonlarca insanı kapsamaktadır. Ahenk ve birliğe ulaşma istenci de Taoizmin evrensel unsurlarından birisidir. Doğu Asya'da -özellikle Kore'de- yayılışı, dinsel Taoizmin Çin etnik sınırlarını aşma yeteneğine de yaklaşık 1300 yıldır sahip olduğunu göstermektedir.

Yahudilikle ilgili olarak ise Helenistik dönemden¹ bu yana Yahudi diaspora topluluklarının ortaya çıktığı, başlangıçta yalnızca Antik dünyanın kültürel çevresinde etkili olduğu, daha sonra Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya ve İpek Yolu'ndan Çin'e kadar ulaştığı, bundan ötürü Yahudiliğin coğrafi sebeplerle de dünya dini sınıflamasına girdiği belirtilmelidir. Yahudilik içinde başka bir dinden Yahudiliğe geçmeyi kabul eden inanç kollarının var olması ve bunu, bütün insanların Kudüs'ten sonra Siyon'a hacca gideceğine dair Tevrat'taki anlatıya dayandırmaları, bir evrensellik unsuru olarak değerlendirilebilir. Ancak Yahudilerin toplam 15 milyonluk nüfusu, istatistiksel olarak diğer dinlerin yanında oldukça düşük kalmaktadır.

Bahailik inancı da -diğer dinlere kıyasla çok kısa olan tarihine karşın- dünyanın farklı bölgelerine yayılmıştır ve evrensellik iddiasında bulunmasına uygun olarak bu yayılım, planlı bir şekilde desteklenmiştir. Ancak yaklaşık altı milyonluk nüfusu, nispeten çok düşüktür.

c) Dinin Yaşı: Dinin yaşı temel bir kriter olarak alınırsa, dünya çapında nüfusu 150.000 - 170.000 civarını aşmayan

1 Doğu Akdeniz havzasında Yunan kültürünün egemen olduğu, Büyük İskender'in ölümü ile Roma İmparatorluğu'nun yayılması arasındaki dönem. (e.n.)

Zerdüştlük de bir dünya dini sayılabilir: Zerdüştlüğün yaklaşık bin beş yüz yıldır başka dinlerden geçişi reddetmesi, ilk gelişim dönemlerinde oldukça evrensel olan bu dinin tarihsel sebeplerden dolayı alanının giderek daralmasına neden olmuştur. Bu yüzden son yıllarda Zerdüşt cemaatleri içinde, ihtida taraftarları ve karşıtları arasında ciddi tartışmalar yaşanmış ancak çoğunluk ihtidaya karşı çıkmıştır.

Bazı dünya dini tanımlamaları, dinlerin yaşını bir ölçüt kabul ederek özellikle 19. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan görece genç dinleri saf dışı bırakmaktadır. Bu dinler çoğunlukla tarihsel açıdan yakın olduğu bir "ana dine" bağlı ancak evrensellik iddiasında bulunan dinlerdir. Fakat dinin yaşı, dünya dini olmak için ikna edici bir ölçüt sayılmaz. Dolayısıyla bu kitapta pek çok genç din arasından, farklı ülkelerde evrensellik iddiasını başarıyla uygulayan bir inanış olduğu için Bahailik dini bu sınıflandırmaya katılmıştır. Evrensellik iddiası için yerel unsurlarından vazgeçen yeni Japon dinlerinden birini de Bahailik yerine ele almak söz konusu olabilirdi çünkü bu tür dinler de evrensellik için Japon yerel bağlarından vazgeçerler. Aynı şekilde 1950'lerin ortasında Kore'de "Moon Tarikatı" adıyla kurulan dinin inananları, inançlarının bağımsız ve evrensel olduğunu savunurlar.

d) Sonuç: Genellikle bir dünya dinini tanımlamakta kullanılan bu üç ölçüt -evrensel geçerlilik savı, inanan sayısı ve/veya coğrafi dağılım, dinin yaşı-, kendilerini tipik ve açık bir şekilde dünya dini olmayanlardan ayıran dinlerin sınırlı bir grubunu ele almak için ve sadece belli şartlar altında kullanılabilir. Aslında "dünya dini" ifadesi, daha çok gündelik dilde kullanılan bir ifadedir.

Bu kitap da buna uygun olarak, özellikle ele alınan dinlerinin seçilmesi bakımından, "dünya dinlerinin" farklı algılanışlarını da ortaya koymaktadır. Daha minimalist bir yaklaşım, Budizm, Hristiyanlık ve İslam dinleriyle sınırlanabilirdi. Lakin dünya dinlerinin başka bir sınıflandırılışında, Yahudiliğin ve Hinduizmin de dâhil olduğu beş dinden söz edilir. Ancak bazı başka kaynak kitaplar, farklı dinleri de bu başlık altında toplamaktadır: Konfüçyanizm, -Latince kökenli Avrupa-merkezci "din" anlamındaki "*religion*" kav-

ramının aksine- bir dinden ziyade etik ve bir felsefi sistem olarak görülmelidir. Her ne kadar Çin’de Konfüçyanizmi bir din sistemine dönüştüren gruplar varsa da, bunlar sayıca azdır ve belirli coğrafi bir alanla sınırlıdır. Zerdüştlükten sık sık “dünya dini” olarak bahsedilmiştir ve bu, geçmişte bazı dönemler için geçerli kabul edilebilir. Ancak bugünkü Zerdüştlük, sonucu belirsiz bir süreçten geçmektedir: Şu anda etnik biçimde tanımlanan Zerdüştlük, yeniden “evrensel” bir din hâline gelerek bu aşamadan çıkabilir. Son bir örnek olarak Sihizm de göç sebebiyle farklı coğrafyalara yayılmıştır ancak mesajını tüm insanlığa ulaştırma talebi yoktur. Burada dinlerle ilgili yapılan seçme, dünya genelinde belirli bir başarıyla uygulanan “evrenselliğe” ancak şimdilerde yollandığı ve temel ilkelerini faydacı sebeplerle takip ettiği için Sihizme yer vermemiştir.

2. Dünya Dinlerinin Batı Ülkelerindeki Algılanışı

Dünya dinlerinin tanımlanmasında ve bu kavramın ortaya çıkışında önemli unsurlardan biri, “kutsal metinlerin” de ölçüt alınması yaklaşımıdır. 19. yüzyılda din bilimci Friedrich Max Müller, dünya dini kavramının temelini oluşturacak görüşünü ortaya atmıştır. Buna göre dünya dini ölçütü, İncil’e değer veren Yahudi-Hristiyan geleneğidir: Kutsal metin olarak benzer “kitaplara” sahip dinler, Müller’e göre dünya geneline hitap eden ve “dünya dini” olarak ele alınması gereken dinlerdi. Bu, İncil’in Hristiyanlık için merkezi bir öneme sahip olmasından yola çıkan ve bunu “Hristiyan olmayan” dinlere de uygulayan, böylece “dünya dini” kavramının 19. yüzyıl Avrupa manevi düşüncesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmasını sağlayan teolojik bir iddiaydı. Müller’in nezdinde Hristiyanlığın ve Yahudiliğin yanı sıra İslam, Zerdüştlük, Hinduizm, Budizm, Taoizm ve Konfüçyanizm de dünya dini sayılıyordu. Ancak Müller tarafından belirlenen, Batılı “kutsal metin” ölçütü, iki sebepten ötürü geçersizdi: Sözü edilen dinlerdeki her bir kutsal metnin yapısı, net bir dünya dini tanımı ölçütü çıkarılabilmesi açısından birbirlerinden çok farklıydı. Öte yandan Müller, o zamanlar fazla bilinmeyen dinleri de dünya dini kategorisinden çıkarmıştı: 15. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Sihizmin *Adi Granth* isimli kutsal kitabı, inananları için Müller’in

üzerinde çalıştığı dinî metinlere kıyasla çok daha büyük bir öneme sahipti. Bahailik de Müller'in zamanında gelişiminin ilk evresindeydi ve çok az sayıda Avrupalı tarafından biliniyordu. Bundan ötürü Batı bilim tarihinin bu keyfi yaklaşımı, bir dinin "dünya dini" olarak tanımlanmasında ölçüt olarak görülemez.

Din araştırmaları tarihine yapılan bu kısa bakış, "dünya dini"nin, Avrupalı bir bakış açısıyla farklı dinleri zorla bir sınıflandırmaya sokmaya çalışan bir kavram olduğunu göstermektedir. Bu sebeple din algısına dair Avrupa dışından yapılan iki farklı gözlem, Avrupa merkezli bakış açımızı dengelemeye ve tek taraflılıktan kaçınmamıza yardımcı olabilir: Endonezya Cumhuriyeti, devlet doktrini olarak belirlenen beş temel ilke (*pancasila*) arasında, birinci ilke olarak tanrı inancını kabul eder. Bunun sonucunda da Endonezya'da beş din, devlet tarafından resmen tanınmıştır. Bunlar; İslam, Hinduizm, Budizm, Katolik ve Protestan inançlarıdır. Genelde Avrupalı bakış açısıyla İslam, Hinduizm ve Budizmle birlikte dünya dini olarak zikredilen Hristiyanlık, Endonezya'da iki ayrı din hâlinde algılanmaktadır. Teologlar için bu sınıflandırma, Endonezya'nın siyasi tarihi ile açıklanabilir: Ülkedeki Hollanda sömürge hükümeti Protestanlığa inanmayı tercih ederken aynı zamanda Katolik misyoner okulları ve Katolik dinî merkezleri de faal hâldeydi. Birbirinden tamamen farklı bu iki mezhebin her biri, bağımsız Endonezya'nın siyasetçilerine müstakil birer değer olarak görünüyordu. Böylelikle Endonezyalılar (politik açıdan) bu iki mezhebi iki farklı din olarak algılar olmuştu. Her iki mezhep de İslam, Budizm ve Hinduizmle aynı düzeyde değerlendiriliyordu. Bunun gibi, Çin Halk Cumhuriyeti'nin din politikasıyla ilgili belgelerinde de üç önemli din olan Budizm, Taoizm ve İslamın yanı sıra Katolik Kilisesi ile Hristiyanlık arasında da bir ayırım yapıldığı görülmektedir. Bu tarz bir tasnif, adlandırma bakımından siyasi bir motivasyon taşıyor olsa dahi Avrupa perspektifinden seçilen Hristiyanlık üst kavramı, bir dünya dinini nitelemek için her yerde kullanılmamaktadır.

Avrupalı bakış açısına geri dönecek olursak; Hinduizmin bir dünya dini olduğu düşüncesi, -din tarihi açısından haklı sebepleri olsa bile- bir Hindu tarafından mutlaka ka-

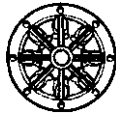
bul edilmek zorunda değildir. Bir Taoist de kendini Avrupalı teologların tasnifindeki Taoist ile aynı görmeyebilir. Bunun sebebi, Taoistin kendisini -Batı'nın onu yerleştirdiği din imajının aksine- hem "Taoizmin" ve "Çin Budizminin" hem de "Konfüçyanizmin" inananı olarak görmesidir. Bu esnada kendisini ayrı ayrı üç dinin inananı olarak görmeyip, bunların hepsini ortak bir noktada toplayan bir inancı benimsiyor olabilir. Bu bağlamda, daha önceki ölçütlerde de vurgulanan bu bakış açısı, Avrupa sınırlarının ötesindedir. Batılıların günlük dilde kullandıkları dünya dini kavramı sadece çok geniş bir banttaki yorum farklılığını göstermekle kalmamakta, aynı zamanda sorunlu bir bakış açısını da ortaya koymaktadır. Batı geleneğinde standartlaşmış bir şekilde "dünya dini" diye tanımladığımız dine inananlar, kendi dinlerini "dünya dini" olarak görmeyebilirler.

3. Kutsal Kitap Yapısı

Dinlerin sürekli değişen ve gelişen yapısı, sabit ve tamamlanmış bir din formundan bahsetmeye engel olmaktadır. Bu nedenle dinlerin oluşum ve tarihsel gelişim süreçleri, bu kitabın bölümlerinde ayrı ayrı ele alınacaktır. Ancak bir dinin coğrafi ve kronolojik yayılımı, teolojik gelişmelerden ayrı görülemez. Bu açıdan her bir dünya dininden söz edilirken, dinin büyüklüğünün ve yaşının, yerel özelliklerin ortaya çıkmasına ya da din içi çoğulculuğun meydana gelmesine sebep olduğu hatırd tutulmalıdır. Bu bütün dinlerin canlılığına (olumlu yönünden bakılırsa, verimliliğine; olumsuz yönünden bakılırsa da tarih boyu kendi içinde tartışmalar doğurmalarına) katkıda bulunan bir durumdur. Bu kitapta verilecek örneklerde bu tür yerel formlar, ülke profili de göz önünde bulundurularak açıklanacaktır. Burada dünya dinlerinden söz edilirken hepsinin tek bir başlık altında toplanmasının yanlış olacağı ortadadır. Kitabın bir başka bölümünde ise inananların kült ve etik açısından davranış biçimleri hem dikey (tanrı odaklı) hem yatay (inananlar odaklı) olarak ele alınacaktır. Dinlerde daima merkezî bir cemaat anlayışı vardır. İnananlar, dini tek başlarına değil -farklı dindarlık seviyelerindeki- diğer inananlarla etkileşim içinde yaşarlar. Aksi takdirde dinler, bizim için ampirik ve

tarihsel yönden kavranabilir (ve dolayısıyla betimlenebilir) bir boyut olarak var olamazlardı. Tarihsel açıdan algılanabilecek büyüklüğe sahip dinler, her zaman coğrafi ve kültürel bir alanı biçimlendirmiştir. Bu, her bir dinle ilgili anlatımın sonunda örneklerle açıklanmıştır.

Bahsi geçen yedi dünya dinine giriş niteliğinde son bir açıklama yapmak yerinde olacaktır. Sözü edilen ölçütler -evrensellik savı, inanan sayısı ve coğrafi yayılımı, dinin yaşı- her bir din için farklı bir rol oynar. Bundan ötürü farklı sıralamalar mümkündür; burada çok anlamlı olmamakla birlikte nicelik baz alındığında sıralama Hristiyanlık, İslam, Hinduizm, Budizm, Taoizm, Yahudilik ve Bahailik şeklinde olacaktır. Dinlerin kendilerini nasıl algıladıklarını, ne zamandan beri evrensellik iddiasında bulunduklarını, ne zamandan beri bunu sırf dile getirmek yerine uygulamaya koyduklarını, yani tüm insanlık için bir kurtuluş yolu olduklarını anlatmaya başladıklarını dikkate alarak sıralama yapmak daha ilgi çekici olacaktır. Buradan ise şu sonuç çıkmaktadır: Budizm (MÖ 3. yüzyıl), Yahudilik (MÖ 1. yüzyıl), Hristiyanlık (1 ve 2. yüzyıl), Taoizm (6/7 yüzyıl), İslam (7. yüzyıl), Bahailik (19. yüzyıl) son olarak Hinduizm (19. ve 20. yüzyıl).

I. BUDİZM

Budizmin merkezî noktası, Buda'nın hayatı ile Dört Yüce Gerçek ve Sekiz Aşamalı Yüce Yol vaazlarından geliştirilen öğretileridir. Simgesel olarak Buda'nın öğretileri, genellikle her bir kolu sekiz aşamalı yoldan birini sembolize eden ve buradan geçilerek Nirvana'ya ulaşılan "Yasa Tekerleği" ismiyle tasvir edilir. Asya'daki uzun tarihi sebebiyle Budizm, kült pratikleri ve yaşam biçimleri açısından birbirinden farklılıklar gösteren üç ana yola ayrılmakla kalmamış, farklı alanlarda kalıcı kültürel etkiler de yaratmıştır. Budizmin son yıllarda Avrupa ve Kuzey Amerika'da inanan sayısı düzenli bir şekilde artmaktadır. Bundan ötürü bu çeşitlilik, dengeli bir şekilde dikkate alınmalıdır.

1. Sidarta Gotama Buda'nın Yaşamı ve Öğretisi

Budizmle ilgili her türlü çalışma, bu öğretinin kurucusu ve sonradan Buda ismiyle anılacak Sidarta Gotama'yı temel alır. Çünkü Buda hangi ekol ve gelenekten gelirse gelsin, bütün Budistlerin dayandığı temel figürdür. Tarihteki Buda'nın gerçekte yaşadığı dönem, Buda'nın ölümünü Hükümdar Ashoka'nın iktidarının başlangıcından 100 yıl öncesine dayandıran Hint tarihçilerine göre -10 yıllık bir yanılma payıyla- MÖ 450 ile 370 yılları arasında olmalıdır. Buna karşın Güneydoğu Asya Budistleri, Buda'nın Nirvana'ya ulaşmasını MÖ 543 yılına dayandırır.

Tarihî kaynaklar Buda'yı, getirdiği dini en mükemmel şekilde yaşayan kişi olarak göstermek istedikleri için Buda'nın hayatına dair ayrıntıları bilmiyoruz. Eldeki tarihî bilgiler, Hindu toplumunun kurumlarından ve o döneme ait normlarından gelmektedir. Buda yerel bir yönetici sınıfından geliyordu, evliydi, bir oğlu vardı ve ızdıraplarından nihai kurtuluşu aramak için 29 yaşındayken ailesini terk ederek münzevi oldu. Bu, meditasyon aracılığıyla yapılan, uzun sü-

reli dinî bir arayışın sonucu olmalıydı. Tekrar tekrar anlatılan dört yolculuk ve yaşlı bir adamla, bir hastayla, bir cesetle ve bir dilenci keşişle karşılaşmasını süslü bir geleneksel anlatının sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Buda, altı yıl boyunca manevi merteye kazanmak için yoğun çabalar gösterdikten sonra Bodhgaya'da aydınlanma yaşadı.

Aydınlanmış bir kişiye dönüştükten sonra (Sanskritçede Buda: "aydınlanmış, uyanmış") Varanis'e gidip "yasa tekerleği" ni harekete geçirdi (Ek 1a): Dört Yüce Gerçek'i ve Sekiz Aşamalı Yol'u müjdeledi. Bu gerçekler şunlardır: Her var oluş ızdırapla doludur; ızdıraplar arzudan doğar; bu ızdıraplar Nirvana'ya ulaşarak aşılabilir; Sekiz Aşamalı Yüce Yol, Nirvana'ya giden yoldur. Öğretinin temel konsepti, aşırı çilecilikle zevk düşkünlüğü arasında yer alan "orta yol"dur. Eğer kişinin dünyaya karşı tavrı olumsuzsa, Buda'nın isteği yerine getirilemez. Dünyevi varlığın ızdırap dolu ve geçici olduğunu düşünmesinin sebebi karamsar bir bakış açısına sahip olmasından ötürü değil, alışık olduğumuz sıradan bilinç hâlinin tâbi olduğu, daha yüksek bir bilincin varlığının farkında olmasından ileri geliyordu. Bunun sonucunda Buda'nın "reel politik yolu" ortaya çıktı; ayakları "dünyaya" sağlam bir şekilde basıyordu. Yaşadığı dönemde havarilerine yumuşak bir tarzla, "orta yolculuğun" gerçek yaşamdan kopmak anlamına gelmediğini anlattı.

Budist Yaşam Tarzlarına göre hedef, Nirvana'ya ulaşmaktır. Buda, MÖ 7. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkan, "eylemler ve sonuçların yasası" anlamına gelen *karman* öğretisini ve yeniden doğuş inancını benimsedi, ancak bunların Hindu inancı içindeki tasavvurlarında kayda değer değişiklikler yaptı. Dünya üzerinde maddiyatın kalıcılığını reddetti -başka gelenekler, ruhu da bu reddedilenler arasında sayıyordu. Buna rağmen hâlâ bağımsız biçimde var olan fenomenlerin bulunduğu izleniminin ortaya çıkması, "koşullu oluşma" (*pratityasamutpada*) kavramıyla ilgilidir. Sebepler zinciri içinde, durmaksızın bir sonraki var oluş biçimlerini belirleyen yeni şartlar ortaya çıkmaktadır. Bu bakış açısına göre kişi bağımsız olmadığı gibi, şahsi olmayan ve değişken varlığın beş olgusunun (*skanda*) birleşimidir. Bu istikrarsızlık, ızdırapların kaynağıdır ve yalnızca Nirvana'ya ulaşarak sona erdirilebilir. Nirvana esnasında *skandalar* kaybolacağı

için ölümün ötesinde hiçbir (kişisel) insani olgu yoktur. Bu soyut fikirler daha sonraki geleneklerde Nirvana'nın, mutluluğun ve huzurun olduğu ideal bir yer olarak tarif edilme- siyle pozitif bir anlamda somutlaştırılmıştır. Buda'nın öğre- tilerinde tanrıların varlığı inkâr edilmiyordu fakat acıların üstesinden gelmenin tanrılarla ilgisi yoktu. Ona göre her bir tanrı, ızdıraplar dünyasının içinde insanlar gibi yer alıyor, bundan ötürü insanların Nirvana'ya ulaşmasına yardımcı olamıyorlardı.

Buda'nın Ganj Ovası'ndaki öğretmenlik faaliyetleri yak- laşık kırk beş yıl sürmüştür. Buda'ya, öğretmenleri ile bu orta yolda maddi dünyanın bağlarından azat olmuş keşişler olarak yürümek isteyen havarileri eşlik ediyordu. Kuşina- gara'da ölümünden önce "orta yol" öğretisini, Nirvana'ya ulaşma yolculuğundaki yegâne rehber olarak takipçilerine miras bıraktı. Gruplar arasındaki farklılıklara ve yeni olu- şumlara rağmen bu öğretiye (dharma) olan bağlılık, hâlâ bütün Budistlerin ortak kimliğini oluşturmaktadır. Gotama Buda, ölümünün ardından o dönemin âdetlerine uygun ola- rak yakılmıştır.

2. Tarihî Gelişmeler

Buda'nın ölümünden sonraki ilk yılda, Birinci Rajgir Konsi- li'ndeki 500 keşiş, tarikat kurallarını belirledi. Bu kuralların arasında yer alan, bir keşiş topluluğuna (*sangha*) dâhil olma zorunluluğu, -coğrafya ve içerik farklılıklarına rağmen- bu öğretinin yanı sıra bütün Budistlerin kimliğini belirleyen bir temel teşkil etti. Hindistan'ın Ganj Ovası'nda yer alan ve bugün Patna olarak bilinen Pataliputra'da toplanan III. Konsil (MÖ 250 civarı), öğretinin gelişiminde belirleyici bir dönüm noktası oldu: Keşiş Mahadeva'nın beş tezine göre, keşişler arasında seçkin bir makam olan "azizlik" in (*arhant*) mertebesi sorgulanmaya başlandı. Keşişlerin çoğu oylarını Mahadeva'dan yana kullandı; bu tarihten sonra "Eskilerin Öğretisinin Taraftarları" ile "Büyük Cemaat" (*mahasanghika*) hep birbirlerine karşı durdular. Bu geri dönüşüme gelişme Budizmin "Teravada", "Mahayana" ve "Vajrayana" adında üç mezhebe ayrılmasıyla sonuçlandı.

a) **Teravada Budizmi:** Bu mezhep “eskilerin öğretisi”nin taraftarlarına (Teravada) dayanır. Aynı zamanda “Hinayana” (Küçük Taşıt) olarak da bilinir. “Küçük Taşıt”ın yalnızca elit bir grup keşişin Nirvana’ya ulaşma yolunu gösterdiği de “Büyük Cemaat” tarafından dile getirilen bir ithamdır. Yaklaşık bin yıldır farklı ekolleri mevcuttur ancak sadece Teravada mezhebi bugüne ulaşmayı başarmıştır. Genel karakteristik olarak bu mezhep (bağlayıcı dinsel metinler olan Pali Yasaları’yla birlikte) Buda’nın öğretilerine nispeten daha yakındır. Bu durum, hayatlarının sonunda Nirvana’ya ulaşma fırsatına sahip yegâne kişiler olan keşişlere bugün dahi devam eden saygıdan da anlaşılmaktadır. Rahibelerin yanı sıra ruhban olmayan kadın ve erkekler de kutsal yolda yürümeye devam edebilmek için keşiş eğitimi almak zorundadırlar. Bu yüzden etik ilkelere riayet gereklidir (Ek 1b). 2. yüzyılın başından itibaren Teravada ve Mahayana Budistleri bugünkü Hindistan, Pakistan, Afganistan ve Sri Lanka ile güneydoğu Asya’nın bazı ülkelerinde bir arada yaşamışlardır. Takriben 12. yüzyılda İslamın güçlenmesiyle, Hint alt kıtasında Budizmin gücü azalmıştır. Budizm 13. yüzyıl civarında Güneydoğu Asya ülkelerinde (özellikle Myanmar, Tayland, Laos ve Kamboçya), Sri Lanka’da olduğu gibi güçlü siyasetçilerin sempatisini kazanan Teravada keşişleri aracılığıyla bölgesel olarak yayılmıştır. Günümüzde de bu bölgelerdeki devletlerde en yaygın din, Teravada Budizmidir.

Ek 1: Budizmin Önemli Metinleri

a) **Dört Yüce Gerçek:** (Mahavagga 1, H. Oldenberg’dan alıntı: *Redendes Buddha. Lehre, Verse, Erzählungen*, Freiburg, 1993, 95 vd.).

“Bu, ey keşişler, ızdırap hakkındaki kutsal gerçektir: Doğum ızdıraptır, yaşlılık ızdıraptır, hastalık ızdıraptır, ölüm ızdıraptır, sevilmeyenle birleşmek ızdıraptır, sevilenden ayrılmak ızdıraptır, arzunun gerçekleşmemesi ızdıraptır: kısacası, bizi kendine bağlayan beş türlü nesne ızdıraptır.

Bu, ey keşişler, ızdırabın kökenine dair yüce gerçektir: Yeniden doğuma neden olan susuzluktur bu. Neşe ve arzuyla birlikte kâh orada kâh burada neşesini bulur. Haz susuzluğu, var oluş susuzluğu, geçicilik susuzluğu.

Bu, ey keşişler, ızdırabın sona ermesi hakkındaki yüce gerçektir: Arzuları tamamen ortadan kaldırarak susuzluğun sona ermesi, onları terk etmek, ondan sıyrılmak, ona hiçbir yer bırakmadan yok etmek.

Bu, ey keşişler, ıstırapın sona ermesine giden yolun yüce gerçeğidir. Bu sekiz aşamalı yüce yol, şöyle açıklanır: doğru inanç, doğru karar verme, doğru söz, doğru amel, doğru yaşam, doğru şekilde çabalama, doğru şekilde hatırlama, doğru öz-odaklanma.”

b) Etik kurallar: (Suttanipata 2, H. Oldenberg’den alıntı, age. 357.)

“Yaşayan hiçbir canlıyı öldürmez; yabancıнын mülkünü almaz; doğru olmayan söz söylemez; sarhoşluk veren içeceği içmez; iffetsizlikten ve cinsel arzularından feragat eder.

Geceleri, uygunsuz vakitlerde yemek yemez. Mücevherat takmaz, güzel kokulardan feragat eder. Yatakta veya yerde serili bir örtü üzerinde yatar.”

c) Kalp Sutra’dan: (M. Von Brück’ten alıntı: *Weisheit der Leere*, Zürih, 1989, 239 vb.)

“Burada (şu geçerlidir): Biçim boşluktur ve boşluk da bir biçimdir. Biçim boşluktan farklı değildir, boşluk biçimden farklı değildir. Biçim ne ise bu boşluktur, boşluk ne ise bu biçimdir. Bu aynı zamanda duygular, algı, irade itkisi ve bilinç için de geçerlidir. [...]

Büyük bilgeliğin mantrası,² karşılaştırılamaz mantra, düaliteyi aşan mantra, tüm yaraları saran mantra, hiçbir hata olmaksızın gerçek, büyük mantra bilgeliğin tamamlanmasıdır.”

b) Mahayana Budizmi: Hristiyanlık öncesi çağda “Büyük Cemaat” taraftarları, “Mahayana” yani “Büyük Taşıt” kavramı altında bir araya getirilen farklı yollara ayrıldılar. Burada –“Küçük Taşıt”ın aksine- Nirvana’ya giden yol herkese açıktı. Mahayana Budizminde keşişlerin sayısı her zaman oldukça yüksek olmasına rağmen, Mahayana’da kurtuluşun yolu böylelikle keşiş olmayanlara da açılmış oluyordu.

Mahayana Budizmi, Teravada Budizminden kapsamlı bir şekilde tam olarak bu noktada ayrılmaktadır: Burada öncelikle, Buda olma ve aydınlanma yolunda ilerlediği sırada,

2 Meditasyonda odaklanmaya yardım etmesi için tekrarlanan söz ya da sesler. (e.n.)

merhamet ve sevgi hissiyle dolu hâlde bütün canlıların kurtulmasına yardım etmek uğruna Nirvana'ya ulaşmaktan feragat eden bir kişi olan Bodhisattva idolünün vurgulanması gerekir. Nirvana'ya giden yoldaki yardımcı olarak o, "kurtuluş aracı", aslında bir nebze de Budist misyonerliği ile temas kuran halkların tanrılarını yeniden yorumlama şeklidir. Her bir Budist, Bodhisattva gibi olmaya muktedirdir. Mahayana Budizminde tanrılar önemli bir rol oynar, bundan ötürü, burada zirvesinde aşkın Buda'nın bulunduğu bir Budist panteonu³ oluşmuştur. Budalar, tarihî öğretmenleri Gotama Buda'ya, Mahayana dogmasının çekirdeği olan "üç vücut öğretisi" ile bağlıdır. Bu sistematige göre *dharmakaya* ("öğretinin vücudu") en üst seviyededir; aşkın düzeydeki Budaların hepsi -Bodhisattva dâhil- buradan neşet eder ve dışarı yayılır. Tarihî Buda ve tarihî Bodhisattva, *nirmanakaya* yani "görünür vücudun" en alt seviyesini temsil eder. *Sambhogakaya* ("hazzın vücudu") bu iki seviye arasında yer alır. İleri seviyedeki bir evrilmenin ontolojik eğitim içeriği, bu dogmatik anlayışla bağlantılıdır. Bundan ötürü Mahayana Budizminde kısmen Nirvana'yla eş anlamlı görülen "boşluk" (*shunyata*) ya da "gerçekliğin esas doğası" (*tathata*) kavramları önemli bir yere sahiptir. Boşluğun tanınması için meditasyonla elde edilen bilgeliğe (*prajna*) ihtiyaç vardır ancak bu bilgelik Mahayana'nın en önemli metinlerini çalışmak suretiyle de elde edilebilir. Bu metinler arasında *Mükemmel Bilgelğin Sutraları*, özellikle doğu Asya'da çok popüler olan *Gerçek Dharma Lotusunun Sutrası* (Lotus Sutrası), *Sukhavati Cennet Sutrası* ve *Kalp Sutrası* (Ek 1c) da yer almaktadır; sonuncu kısa metin, okumak ve meditasyon yapmak için idealdir. 1. yüzyılda öne çıkan Mahayana Budistlerinin sistematik eğitimin ilerlemesi için gösterdikleri çaba küçümsenemeyecek derecede büyüktür. Bunlar arasında, 2. yüzyılda Madhyamika Okulu'nun kurucusu Nagarjuna, 4. yüzyılda Yogacara Okulu düşünürleri Asanga ve Vasubandu, 7. yüzyılda mantık hocası Dharmakirti ve 8. yüzyılda Bodhisattva teorisinin ve pratiğinin yazarı olan Shantideva gibi isimler bulunuyordu. I. binyılın ikinci yarısında Budizm öğretilerinin geliştirildiği en önemli manevi merkez, bugünkü Hindistan'ın Bihar eyaletinde bulunan ve Mahayana ile Teravada düşünürlerinin karşılıklı eğitici tartışmalar yaptıkları Nalanda'ydı.

3 (Burada) bir dinin tanrısal figürlerinin tamamı. (e.n.)

Mahayana öğretisi, Hindistan sınırlarını aşan coğrafi yayılım ve diğer kültürlerle etkileşimin artması sebebiyle gelişti. Çevirmenler 2. yüzyıldan itibaren Budist öğretisini İpek Yolu'ndan Çin'e getirmeye başladılar. Kumarajiva (344/50-413) gibi önemli çevirmenler, Çin'in üst düzey dilinin edebî stilini ve kısmen Taoizmin temel kavramlarını benimsediler. Budist meditasyon pratikleri ile beden ve nefes kontrolü gibi Taoist teknikleri üstün yöntemler olarak görüldüğü için Bodhidharma (yak. 470-543) önderliğinde 6. Yüzyılda Çin'de Mahayana da dâhil olmak üzere Zen Budizmi odaklı özel bir okul kuruldu. Çin 1. yüzyılın ortasına kadar böylece Budizmin gelişiminin dönüm noktası olmuştur. Hac için Hindistan'a giden Çinli hacılardan Faxian (5. yüzyıl) ve Xuanzang'ın (yak. 600-664) da vermiş olduğu bilgilere göre "ana vatan" olarak Hindistan, hem bir referans noktası hem de düşünce alışverişi yapılan bir yer olarak görülmüştür. Sonuçta Mahayana Budizminin sistemleştirilmesinde farklı okullardan bahsedilebilir: Tiantai Okulu'nu kuran Zhiyi'ye (538-597) göre, Budizmin diğer dinî metinleri yalnızca yüzeysel bir karaktere sahipken *Lotus Sutrasi* bütün Buda öğretisinin özetini içeriyordu. Tiantai Okulu'nda görüldüğü saygıdan dolayı, *Lotus Sutrasi* bazen "Doğu Asya'nın İncili" olarak anılır. Gerçekten de *Lotus Sutrasi*, Doğu Asya Budistleri için dinî bir metin olarak o günden bugüne dek çok büyük bir anlam taşımıştır.

Jingtu Okulu da Çin'de gelişmiş okullardandır. Çoktandır Hindistan'da okunan Sukhavativyuha-Sutra'da, aşkın Buda Amitabha'nın, ismini şüphe duymadan zikreden tüm canlıların Sukhavati Cenneti'nde yeniden doğmasını sağlayacağına ant içtiği anlatılmaktadır. Sukhavati Cenneti'nde her canlı doğrudan Nirvana'ya ulaşacaktır. Hinduların tanrı ve insanın karşılıklı sevgisinin kurtuluşa erdireceği düşüncesine sahip Bakthi inancından etkilenmiş bu salahiyyet düşüncesi, Çin'de özellikle 7. yüzyılda yayılmış ve Buda Amitabha'ya tapınma okulu Jingtu'da sistematik olarak geliştirilmiştir.

Çin'in Kore'ye ve Japonya'ya kültür transferi, Mahayana okullarının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Her iki ülkede de Budizm 7. ve 8. yüzyıllardan itibaren çok sayıda inanan kazanmaya başlamıştı. Her iki ülkenin Budistleri,

eğitim almak için durmadan Çin'e gidiyordu; Koreli keşişlerden Wonhyo (617-686) ve Uisang (625-702) bunlardan ikisidir. Japonya'da, tüm canlılara acıma hissi besleme fikri 9. yüzyılın başında ciddi bir cazibe kazanmış, merkezi bugünkü Kyoto şehri yakınlarındaki Hiei Dağı olan Tendai Okulu, Çin Tiantai Okulu'nun daha gelişmiş Japon versiyonu olarak önem kazanmış ancak 11. yüzyıl ortalarında etkisini kaybetmişti. 13. yüzyılda Kamakura döneminde, Budizm yenilenme yoluna girerken en büyük Budizm mezhepleri bugüne dek toplumu şekillendiren hususi Japon karakteristiği ile harmanlanmaya başlamıştı: Çin'in "Arı ülke" Jingtu Okulu, Japonya'da Amida Budizmi ismiyle Honen Şonin (1133-1212) ve öğrencisi Shinran Shonin (1173-1262) aracılığıyla popülerlik kazanmıştı. Keşiş Eisai (1141-1215) Çin'e gidip oradaki Zen Budizmine aşina olur olmaz, oranın Tendai akımı etkisindeki Zen Budizmi pratiklerinden yola çıkarak, çömelme pozisyonunda yapılan bir meditasyon ve koanları⁴ geliştirdi. Böylece Meditasyon Budizmi (Çin'deki adıyla Çan), Japonya'da Zen ismiyle başlamış olmuştur. Yine Tendai tapınaklarında eğitim görmüş bir diğer keşiş Dogen (1200-1253) tarafından da bu gelenek devam ettirildi. Lotus sutralarını -kısmen radikal bir şekilde- tekrar yorumlayarak pek çok takipçi bulan Niçiren (1222-1282), Tendai geleneğinin 3. döneminin Budisti olarak anılır. Niçiren, "basit" bir yolun mevcut olduğunu, karmaşık ritüellere ya da uzun süren meditasyonlara ihtiyaç bulunmadığını ileri sürüyordu. Ona göre Lotus sutralarının başlıklarının sesli olarak tekrarlanması bile Nirvana'ya ulaşmaya kati surette yardım edecekti. Niçiren aynı zamanda -diğer Budizm yönelimlerine oranla oldukça güçlü şekilde- Japon Budist inancının, insanın iç dünyasına faydalarına ve kendisine ait Lotus Sutra yorumlarına bağlanmanın yararlarına vurgu yapmıştır.

İpek Yolu ve Hindistan üzerinden Çin'e uzanan yol boyunca Mahanaya Budizmi, MS 1. binyılın son çeyreğinde İslamın Batı'dan Doğu'ya doğru yayılmasıyla gücünü kaybetmeye başladı. Hint Budistleri I. binyılın başlarından itibaren deniz yoluyla Güneydoğu Asya bölgesine ulaşmıştı. Burada Teravada akımının yayılmasının yanı sıra, Endonezyalılar da Mahayana Budizmine geçmişlerdi. Hint kültüründen etkilenmiş bu bölgede Hindu tanrıları, Mahayana Budizminin

4 Ruhsal aydınlanma amaçlı bilmece ya da çelişkili sorular. (e.n.)

yerel formlarıyla birleşti. Endonezyalılar 12./13. yüzyıldan itibaren Arap tüccarların görüş alanına girdiler, böylece en geç II. binyılın ortasında artık adada bir din değişimi rüzgârı esmeye başladı ve çok sayıda Endonezyalı, İslam dinine girdi. 19. yüzyılda Çinliler ekonomik sebeplerle Endonezya'nın ana adalarına yerleştiklerinde Budizm burada tekrar güç kazanmaya başladı.

c) Vajrayana Budizmi: Budizmin üçüncü mezhebi, "Elmas Taşı" anlamına gelen Vajrayana Budizmidir. Merkezî öğreti içerikleri bakımından (farklı Budalar, Bodhissatvalar) Vajrayana Budizmi, Kuzey Hindistan Mahayanası'nın geç dönem biçimlerinden biridir. Daha geniş anlamda Çinlilerin Zhenyan Okulu (8. yüzyıldan itibaren) ya da Japonların Shingon Okulu da bu kola bağlıdır. Daha dar anlamda Vajrayana Budizmi denince ilk olarak akla Tibet Budizmi, özellikle de Kuzey Hindistanlı Tantra Padmasambhava (8. yüzyıl) ve "Eskilerin Okulu" (Nyingmapa) tarafından biçimlendirilen formu gelir. Gizli ayinleri, yakarışları ve iyileştirme pratikleriyle Madhyamika Okulu'nun felsefi fikirlerinin toplamı, hâlihazırda uzun süredir Tibet'te var olan Budizmin bu özel kolunun karakteristiğini oluşturmuştur. Ayrıca, aslen Teravada geleneğine bağlı Pali Kanunları da, daha sonra Hindistan'a gelen Bengalli keşiş Atisha (982-1054) tarafından Tibet'te tanıtıldı ve böylece Kadampa mezhebi ortaya çıktı. Tsongkhapa (1359-1419) yönetimindeki bir tarikat buradan yola çıkarak, başında Dalay Lama'nın ("Bilgelik Okyanusu") olduğu "Erdem Okulu"nu (Gelugpa) geliştirdi. Bu unvan Gelugpa'nın liderine 1578 yılında Moğol hanı tarafından verildi ve 17. yüzyılın ortasından bu yana Dalay Lama, aynı zamanda Tibet'in siyasi lideri oldu ve (aşkın) Bodhisattva Avalokiteshvara'nın enkarnasyonu olarak Tibet'in koruyucusu olarak kabul edildi. Önemli Gelugpa geleneğinin yanı sıra başka okullar da mevcuttur: Sayıca az ve manastır benzeri yapısıyla Sakyapa Okulu, ayrıca Marpa (1012-1096) tarafından kurulan ve "keramet sahibi" keşiş Milarepa (1052-1135) tarafından önemli ölçüde şekillendirilen "Kagyüpa" (Aktarılan Emirlerle İnananlar Okulu) gibi. Marpa ve Milarepa ruhban olmadıkları için, ruhban olmayanlar Tibet Budizminin bu akımında önemli bir yere sahiptir.

Tibet ve Moğolistan arasındaki siyasi bağlantıları sebebiyle, Vajrayana Budizminin bu biçimi Moğollar arasında da yayılmıştır, hatta bugün küçük bir Himalaya krallığı olan Butan'da hâlâ devlet dinidir. Nepal'de ve kuzeybatı Hindistan eyaleti Ladakh'ta çok sayıda Vajrayana Budisti yaşar.

3. Uygulamaları ve Yaşam Tarzları

a) Keşişler ve Ruhban Olmayanlar: Budist toplumu (*sangha*), keşiş ve rahibelerin yanında, ruhban olmayan kadın ve erkeklerden oluşur. Bu yapı, esasen tüm Budizm mezhepleri için geçerlidir ancak Teravada Budizminde bir rahibin (belli bir seviyede rahibenin de) mevkisi, ruhban olmayanların çok üstündedir; bundan ötürü bir keşiş olarak yaşamak, tercih edilesi bir amaçtır ve bunun için yaşam boyu geçerli olacak bir yemin etme zorunluluğu yoktur. Ruhban olmayanlar kurtuluş için gereken birikimi ve manevi kazancı (*punya*), keşişlerin yanında eğitimle ve günlük sadaka gezilerinde keşişlere verilen hediyelerle (*dana*) elde ederler. Bu yaşam tarzı, keşişleri eğitim ve meditasyon için serbest bırakır. Böylece Teravada ülkelerinde ve Tibet'te kültür, eğitim ve ekonomik unsurlar olarak büyük önem taşıyan manastır yapıları çok erken dönemden itibaren gelişmeye başlamıştır.

Mahayana okullarında, Nirvana'ya erebilme açısından ruhban sınıfından olan ile olmayan arasında önemli bir fark yoktur. Bu, dünyevi toplumsal tarzların bu türden farklılıklarını asgariye indiren boşluk öğretisinden (*shunyata*) kaynaklanır. Bu öğretiye göre Mahayana keşişleri ruhban olmayanların sadakalarıyla değil, kendi çalışmalarıyla geçinirler. Aynı şekilde, ruhban olmayanlar da Budist öğretmenleri gibi hareket edip hayatlarını bu yönde şekillendirebilir, acıma yoluyla başka canlılara yardım eden bir Bodhissatva olabilirler.

b) Etik: Buda'nın şunları söylediğine inanılır: "Tüm kötülüklerden sakın, iyi olanı yap ve kalbini arındır. Buda'nın öğretisi budur." Bununla ifade edilmek istenen, Nirvana'ya ulaşmaya hizmet eden ama meditasyonun ön koşulları da olan bir pratiğin bu öğretden çıkması gerektiğidir. Ruhban olmayanlar için Budist etiğin çekirdeğini, "beş amaç ya da

adak" (*pancasila*) oluşturur. Keşiş ve rahibelerin ise uygulayacağı başka kurallar vardır. Budist bayramlarında, ruhban olmayanlar da bu kurallardan bazılarını uygulayabilirler. Bunlardan çıkarılabilecek diğer etik değerler, iyilik (*maitri*), merhamet (*karuna*), cömertlik (*dana*) ya da genel ahlaklır (*sila*). Etiğin bu esasları Budistleri silah ya da zehir gibi hayata kastedenden şeylerin ticaretini yapmaktan, canlıların öldürüldüğü ya da baskı altına alındığı bir mesleği icra etmekten meneder. Et yemeye dair ise farklı yorumlar vardır: İlk Budist pratiklerinden hareketle hayvan, eğer keşişin yemesi amacıyla kesilmemişse yenebilir. Budizmde hiçbir zaman katı bir vejetaryenlik dayatılmamıştır.

c) Meditasyon: Budist meditasyonu, aydınlanma mertebesine ulaşma amacı taşıyan her eylem için kullanılan genel bir kavramdır. Buddhaghosa (5. yüzyıl), büyük hürmet gören kapsamlı bir meditasyon kitabı *Visuddhimagga* (Arınma Yolu)'nu yazmıştır. Genel olarak Teravada'da iki ana meditasyon şekli vardır: *samatha-bhavana* -nefes alıp verme kontrolüyle- ruhu rahatlatmayı sağlar, buna karşın *vipassana-bhavana* Budizmin şifa pratikleri vasıtasıyla ani bir aydınlanma yaşanmasını hedefler. Meditasyon yaklaşık 500 yıl Teravada'da pek başarılı olamadıktan sonra, bugün geçerli olan her iki meditasyon pratiği, 20. yüzyıldan itibaren yeniden güncellenmiştir. Meditasyonun "yeniden keşfedilmesiyle" birlikte, ruhban olmayanlar da bu dinî pratiği uygulamaya başladılar.

Mahayana'da bu formlar aynı şekilde pratiğe aktarılmış ancak özel "meditasyonla iyileştirme" teknikleri de kullanılmıştır. Genelde "meditasyon Budizmi" olarak tanımlanan Çan ya da Zen Budizminde koan ve sutra dizeleri bu tür yardımcılardır. Koanlar, içerikleri her konuda olabilen ve entelektüel yoruma kapalı deyiş ve aforizmalardır. Aydınlanma, ruhun bir anda sezgisel parlamasıyla gerçekleşir. Koanlar, Rinzai Zen olarak bilinen Japon kolunda önemli yer tutar. Buna karşın bir başka büyük kol (Japonca: Soto-Zen), ruhu rahatlatmak ve aydınlanmayı deneyimlemek için en iyi form olarak, çömeli oturma meditasyonunu (Japonca: Za-Zen) öne çıkarmıştır. Zen geleneğinin dışında

farklı Mahayana kollarında, kısa sutra metinlerinin (Örn. *Kalp Sutrasi*) sesli okunması da meditasyon olarak görülür. Niçiren Budizminde benzer meditasyon mantraları "olağanüstü yasanın lotus sutrasına saygı" formülüdür. "Arı Ülke"nin farklı okullarında sürekli tekrar edilen "Buda Ami-da'ya saygı" çağrısının da meditasyon işlevi vardır.

Vajrayana Budizminde özel bir meditasyon şekli de görselleştirme tekniğidir. Pratiği uygulayan kişi, aydınlanmaya giden yolu simgeleyen kozmogramların, yani mantraların veya mandalaların⁵ yardımını almak suretiyle, onu kademe kademe boşluğun farkındalığına götürecek tanrısallığın görüntüsünü ruhunda oluşturur, böylelikle dünyanın gelip geçiciliğiyle alakalı her şeyden kurtulur. Kum mandalalarını saçmak suretiyle meditasyon pratiği de bununla bağlantılıdır.

d) Bayramlar: İtikadi takvimde önemli ölçüde ay baz alınırken, bütün önemli bayramlar dolunaya denk gelir. Aynı şekilde bu bayramlar her zaman Buda'nın hayatındaki bir olayı hatırlatır.

Vesak, mayıs ayında dolunayda kutlanan en önemli bayramdır. Teravada geleneğinde festivallerde üç olay anılır: Buda'nın doğumu, aydınlanması ve Nirvana'ya ulaşması. Bu şenlikte Pali metinleri okunmasının ve sözlü eğitimin yanı sıra tören alayı da düzenlenir. Mahayana Budistleri de Vesak bayramını kutlarlar ancak festivalde sadece Buda'nın doğumu anılır. Nirvana'ya ulaşması şubatta, aydınlanması ayrı bir zamanda, aralıktaki Bodhi Günü'nde törenle kutlanır. Bayram günlerinin ve içeriklerinin bu şekilde birbirlerinden farklı oluşu, sadece dünya dinlerinin genel özelliği olan dinsel çoğulculuğa değil, aynı zamanda yerel âdetlere de işaret eder. Çünkü Japonya'da Buda'nın Nirvana'ya ulaşmasının kutlanması -eskiden Budizmle ilgisi olmayan-atalara tapınma inancıyla ilgilidir.

Teravada Budizminde, Hindistan'da genelde temmuzdan ekime kadar süren "yağmur mevsimi" en başından beri dinî eğitim görme dönemi olmuştur. Bu dönemde ruhban olmayanlar manevi kazanım elde etmek için geçici olarak bir keşiş veya rahibenin rütbesini seçerler. Bu dönem Kathina seremo-

5 Mandala: Hint dinlerinde metafizik konuları temsil eden desen ve şekiller. (e.n.)

nisinin başlamasıyla sona erer: Bu esnada ruhban olmayanlar törenle keşişlere yeni bir cübbe takdim ederler. Manastırdaki başka bir dinî tören ise aylık olarak gerçekleşen ve ayın evrelerine karşılık gelen Uposatha günleridir. Geleneksel olarak keşişler toplanıp kural ihlallerini karşılıklı birbirilerine törensel biçimde itiraf ederler. Katılım zorunluluğu da birbirleriyle olan ilişkileri güçlendirir. Bugünkü Teravada Budizmde ruhban olmayanlar özellikle dolunay zamanında bu törenlere katılırlar. Mahayana Budizmde farklı okullara bağlı, pek çok festival vardır ve bunların çıkış noktası Bodhisattva ya da azizlerdir. Padmasambhava, Tsongkhapa, Bodhidharma ya da Shinran Shonin gibi okul kurucuları da bu festivallerin odak noktasıdır. Bunun gibi aslında Budist geleneğinde yer almayan ancak yine de Budist içeriklere sahip yerel yeni yıl festivallerinin farklı tarihlere sahip olması, aslında bu festivalin gerçek bir Budist geleneği olmadığını gösterir.

4. Kültür Şekillendiren Bir Güç Olarak Budizm

Güney ve Güneydoğu Asya'nın yanı sıra orta ve doğu Asya bölgelerindeki kültürlerin hem sanatsal hem toplumsal tarihlerinin büyük bir kısmı, günümüzde varıncaya dek Budist kültürüyle yoğrulmuştur. Budizmin en büyük kültürel yapıtı, bugün nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Endonezya sınırları içinde yer alan, Cava Adası'ndaki Borobudur Tapınağı'dır. *Stupa* (aslen kutsal emanetler sandığıdır) ya da *pagoda* gibi Budist dinî yapıları, pek çok Asya ülkesinin kırsal manzaralarından ayrı düşünelemez. Ayrıca Budist hac yerlerinin, bölgede altyapının gelişimine katkı sağladığını vurgulamamız gerekir. Japon bahçe sanatı, kaligrafi ve çay seremonileri, Zen Budizminin fikirleri olmadan altın çağına ulaşamazdı. Doğu Asya dövüş sanatlarının bazıları da Budizm fikri sayesinde güncellenmiş ve böylece "kendini aşmanın" teknikleri hâline gelmiştir. Buda'nın yeniden doğuşu hakkındaki anlatılar, Budist Jatakaların motifleri kendi sınırlarının dışına taşmış ve metinler aracılığıyla sonraki kuşaklara aktarılmıştır. Orta Çağ'da sevilen Hristiyan efsanesi Barlaam ve Joasaph çok açık bir şekilde Buda'nın aydınlanma arayışıyla ilgili hikâyenin zaman içinde değişikliğe uğramış bir yansımasıdır.

Bu bakış açısıyla, pek çok Asya ülkesinin bugün dahi Budizmden farklı şekillerde etkilenmiş olduğu anlaşılabilir. Ada ülkesi Sri Lanka devletinin, Seylan Budistlerine Hindu Tamil-lerinden daha yüksek merteye atfetmesi, ilk ortaya çıktığında kastlar ve halk arasındaki sınırları aşarak büyük bir fark yaratan öz Budizm anlayışına uygun olmayabilir. Tayland ve Myanmar hükümetleri (Ek 3) ise devlet ve din otoritele-ri arasındaki bağı kendi siyasi çıkarları için farklı bir şekilde desteklemeye çalışmakta. Aynı şekilde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Budizmi siyasi amaçları için kullanması, bilhassa Tibet'le yaşanan gerilimde kendini göstermektedir. Bu yüzden Çin Halk Cumhuriyeti, Tibet Budistlerinin siyasi ve sosyal bağımsızlığını reddediyor. 20. yüzyılda, 80'li yılların sonunda komünizmin yıkılmasıyla birlikte, Moğolistan'da Vajrayana Budizmi yeniden önem kazanmaya başladı. Tüm bu örnekler Budizmin, Asya'nın büyük bir kısmında hâlâ toplum yapısını belirlemeye muktedir olduğunu göstermektedir.

Budizm ile modern dünya arasında bağ kuran reform hareketleri, henüz 19. yüzyılın sonlarında başladı. Bu ıslahat çabaları kapsamında, Budizmi yaklaşık 800 yılın ardından Hindistan'da yeniden canlandırmak için girişimler başlatıldı. Bu çabalar, özellikle yüzyılın ikinci yarısında, Budizmin yaşayan bir din olarak Avrupa ve Kuzey Amerika'da da daha fazla taraftar kazanmasının zeminini hazırladı. Bu dönüşüm, küreselleşme, iltica ya da göç sonucu batı yarım kürede yeni bir memleket arayışına giren Asyalı Budistler tarafından sağlandı. Bugün Almanya'da yaklaşık 60.000 Vietnamlı Budist, 25.000 Taylandlı Budist ve diğer Asya ülkelerinden gelmiş 30.000 Budist yaşıyor. Yaklaşık 50.000 Alman da Budizme inanıyor. Dünya genelinde 400 milyon insan, Budist mezheplerinden birine bağlı veya bir Budist cemaatine kayıtlı.

Ek 2: Budizmin Kronolojisi

MÖ yak. 370 Buda'nın ölümü (Parinirvana'ya girişi).

MÖ yak. 250 Pataliputra'da üçüncü Budist Konsili.

MÖ 2. yüzyıl İlk bilgelik sutraları (*prajnaparamita*).

MÖ 1. yüzyılın sonu Pali Kanunları'nın yazıya geçirilmesi.

MS 1. yüzyıl Budizmin Orta Asya ve Çin'e yayılışı.

2. yüzyıl Nagarjuna Mahaya'nın Madhyamika Okulu'nu kurması.
Yak. 280 Lotus Sutraları'nın oluşması.
- 4/5. yüzyıl Vasubandhu ve Asanga'nın Yogacara Okulu'nu kurması.
6. yüzyıl Bodhidharma (yak. 470 - 543) önderliğinde Çin'de Zen Budizminin kurulması.
- 538 - 597 Zhiyi'nin, Çin'de Tiantai Okulu'nu kurması.
- 552 İlk Budist elçi heyetinin Japonya'ya gelişi.
7. yüzyıl Çin'de Jingtu Okulu'nun (Arı Ülke) kurulması.
7. yüzyıl Xuanzang ve I-tsing'in Hindistan gezisi yazılarını Çin'e getirmeleri.
- 747 Padmasambhava'nın Tantra Budizmini (Vajrayana) Tibet'e getirmesi.
- 8/9. yüzyıl Budizmin Endonezya'daki (Borobudur) altın çağı.
- 805 Japonya'da (Hiei Dağı) Tendai Okulu'nun tesisi.
- 982-1054 Atisha'nın Teravada Budizmindeki Pali Kanunları'nı Tibet'e getirmesi.
11. yüzyıl Marpa (1012-1096) ve Milarepa'nın (1052-1135) Tibet'te Kagyüpa kolunu kurması.
- 1133-1212 Honen Shonin: Japonya'da "Arı Ülke Okulu"
- 1141-1215 Eisai: Japonya'da Rinzai-Zen.
- 1173-1262 Shinran Shonin: "Arı Ülke'nin Gerçek Okulu"
- Yak. 1200 Hindistan'da Budizmin ortadan kalkması.
- 1200-1253 Dogen: Japonya'da Soto-Zen.
- 1222-1282 Niçiren'in Japonya'daki etkisinin Lotus Sutraları'nın yayılmasına sebep olması.
- 13/14. yüzyıl Teravada Budizminin Güney Asya'da genişlemesi.
14. yüzyıl Kanjur ve Tanjur'un Tibet'te kutsal metinler arasına girmesi.
- 14/15. yüzyıl İslamın Endonezya'da Budizme baskın gelmesi.
- 1407 Tsongkhapa'nın Tibet'te Gelugpa kolunu kurması.
- 1642 5. Dalay Lama'nın Tibet'te manevi ve politik liderliğe yükselmesi.

1891 Hindistan'da Budizmin canlanması için Anagarika Dhammapala aracılığıyla Mahabodhi topluluğunun kuruluşu.

1959 14. Dalay Lama'nın Tibet'ten kaçıışı.

1987 "Alman Budist Birliği"nin organize şekilde yapılandırılması.

Ek 3: Myanmar'da Budizm

Myanmar 1974'ten beri sosyalist bir ülkedir ve ordu tarafından yönetilmektedir. 676.500 kilometrekare yüz ölçümüne sahip ülke, bugün 53 milyonluk nüfusa sahip (2014). En önemli etnik gruplar, Birmanlar (% 69), Şanlar (% 8,5), çoğunluğu Hristiyan olan Karenler (% 6,2), Bangladeş sınırındaki büyük bir çoğunluğu İslam dinine mensup Rohingyalılardır (% 4,5). Toplam nüfusun % 87'si Teravada Budistlerinden oluşur.

Efsaneye göre Budizm bölgeye ilk defa milattan önce ulaşmıştı. Budizmin (ve Hinduizmin) ilk somut izleri, bugün etki alanı kısmen Tayland sınırlarına kadar ulaşan Pyu ve Mon Krallığı'nda, MS 1. yüzyıla işaret ediyor. Pagan döneminde Budizm (yak. 800 - 1300) altın çağını yaşadı ve bu sürecin sonunda Teravada Budizmi baskın bir kol olarak geniş bir alana yayıldı. 19. yüzyılın ortasında İngiliz sömürge yönetiminin başlamasına bir tepki olarak doğan Budist reformları, Budist meditasyon pratiklerine ağırlık verdi. Böylelikle Teravada içinde ruhban olmayanlar da meditasyon hocalığında aktif rol almaya başladılar. Pali Kanunları'na ait metinlerin araştırılması, yaşamı idame etme pratiğiyle de bağlantılıdır. 1948'de ülkenin bağımsızlığına tekrar kavuşmasıyla, U Ba Khin (1899-1971) ya da Mahasi Sayadaw (1904-1982) gibi öğretmenlerin, siyasi liderler üzerindeki etkileri arttı. Budizmin ülkenin kalkınmasında etkili olduğuna dair bir inanış gelişti. Bunun yanında, -uluslararası öğrencilerle birlikte- Myanmar dışında Budist meditasyon merkezleri tesis edildi, bu da Burma Teravada Budizminin yayılmasına sebep oldu. Ayrıca 1956 yılında -geleneksel Teravada Budistlerine göre Buda'nın Nirvana'ya ulaşmasından 2500 yıl sonra- başkent Yangon'da düzenlenen 6. Budist Konsili, Burmalı Budistlere Budist dünyasında büyük bir ün kazandı. Ülkede 1962'de ordunun yönetimi ele geçirmesiyle ortaya çıkan ve 2010 seçimleri sonrasında reform hareketlerine dek süren siyasi istikrarsızlık, ülkede dinî özgürlüklere kısıtlamalar getirdi. Bu süreçte Budist keşişler ve ruhban olmayan bazı kişiler iktidar tarafından takibe alındı ve zaman zaman da yargılandılar. Son yıllarda ülkedeki siyasi gelişmeler, giderek Budistlerin sivil topluma daha fazla müdahil olmasını kolaylaştırdı. Fakat aşırı akımların da ortaya çıktığı ve özellikle Müslüman azınlıkları hedef aldığı da görülmüştür.

II. YAHUDİLİK

Bir din olarak Yahudiliğin kökleri, İsrail'in MÖ 2. bin yıla kadar uzanan teolojik tarihinde yatar. Tarihsel olarak bu din öncelikle, Antik Çağ'da Şark'ın diğer dinleriyle aynı bağlamda yer alır, burada kademeli bir teolojik biçimlendirme, tekrar yorumlama ve tarihsel değerlendirme bir araya gelerek Yahudiliği meydana getirmiştir. Bu nedenle Antik İsrail dininden farklı olarak Yahudilikten ilk olarak Babil Sürgünü (MÖ 538) dönüşünden sonra bahsedilebilir. "Yahudilik" kavramı ilk kez İkinci Maccabees Kitabı'nda (2, 21. Böl.), MÖ 2. yüzyıl ortalarında görünür. "Davud Yıldızı" (İbranice: *magen david* "Davud'un Kalkanı"), yani altı köşeli bir yıldız oluşturan, iç içe geçmiş iki üçgen simgesi, ilk olarak 1527'de Prag'da Yahudi Cemaati'nin sembolü olarak kullanılmıştır. O günden bu yana sadece Yahudi kimliğinin değil, Yahudilerin ulusal hareketinin de simgesi ve 1949'tan beri İsrail bayrağının amblemidir.

1. Yahudiliğin Doğuşunda Kimlik Belirleyici Kişiler

Yahudilik için dinin kurucusu konumunda tek bir kişiden bahsedilemez ancak tarihsel açıdan Yahudiliği şekillendiren üç önemli kişiden söz edilebilir: İbrahim, Musa ve Üzeyir.

İbrahim, Eski Ahit geleneğinde İsrail soyunun babası ve imanın esas örneğidir, çünkü o hiçbir sınır tanımaksızın Tanrı'sının çağrısına uymuştur. Bu yüzden Yahudiler kendilerini İbrahim'in çocukları ve Tanrı tarafından seçilmiş halk olarak görürler çünkü Tanrı, İbrahim'e onu büyük bir halkın babası yapmaya söz vermiştir. İbrahim'e verilen bu vaat Yahudiliğin kuruluşunun kimliksel unsuru olmakla kalmaz, Yahudiliği, Hristiyanlığı ve İslamı "İbrahimî dinler" teolojisi çatısı altında diğer dünya dinlerinden ayrı olarak birbirine daha da yakınlıştırır. Yahudiliğin başlangıcın-

da İbrahim'in rolünün teolojik anlamı bu şekildedir; ancak İbrahim'in izleri MÖ 2. binyılda tarihin karanlık sayfalarında kaybolur.

Musa'ya dair bilgiler de çok ayrıntılı değildir. Tarihsel olarak muhtemelen MÖ 13. yüzyılda Mısır'da zorla çalıştırılırken kaçarak kurtulan, küçük bir grubun siyasi lideri olarak kabul edilebilir. Musa bu gruba -Yehova isimli tanrısına güvenerek- sonradan İsrail hâline gelecek Kenan Ülkesi'nin sınırlarına kadar önderlik etmiştir. Eski Ahit teolojisinin tarihsel yorumuna göre Musa, Mısır esaretini sona erdiren kurtarıcıdır ve Sina Dağı'nın tepesinde vahyedilen On Emir ile birlikte, Tanrı ile halkı arasında bir ahit imzalamıştır. Tevrat'ın yani Musa'nın beş kitabının, ilahi vahiy yoluyla bizzat Musa tarafından yazıldığının kabul edilmesi, onu Eski Ahit dininin -İbrahim'e göre daha fazla- kimlik kazandıran atası yapmaktadır.

Kutsal kitap Nehemya (8. Bölüm), Bilge Üzeyir aracılığıyla Tevrat'ın umuma açık bir şekilde okunmasından bahseder. Üzeyir'in MÖ 5. yüzyılın ikinci çeyreğinde mi yoksa 4. yüzyılın başında mı Kudüs'te faaliyet göstermiş olduğunu günümüzde kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Üzeyir'in etkisi, gelişmekte olan Yahudilik açısından azımsanamaz bir öneme sahiptir: Sadece Tevrat'ın okunması değil, günlük hayatla alakalı kuralların hayata geçirilmesi ve itikat içinde Yahudiliğin esaslarının düzenlenmesinde de etkili olmuştur. Bu yüzden Üzeyir daha sonraları Musa'yla aynı seviyede ve onun eserinin tamamlayıcısı olarak görülmüştür.

Yahudiliğin temel nitelikleri ilk olarak şunlardır: Tanrı'yı tanımlama biçimi, seçilmiş halk oldukları kabulü, tanrısal vahiy bağlamında kendi dünya ve tarih yorumlarını referans alması, teoloji ve inanç pratikleri konusunda yazılı Tevrat'ın ("sözlü" Tevrat'la ilgili yorumlar dâhil) bir ölçüt olarak kabul görmesi.

2. Tarihi Gelişmeler

4. yüzyıla kadar Babil sürgününden İsrail'e dönülmesi, coğrafi konumun Yahudiliğin şekillenmesinde çok büyük etkisi olduğu gösterir. Ön Asya'daki Helenleşmeyle birlikte dilsel

çeşitlilik artmıştır; itikat içinde İbranice, Yahudilerin gündelik dili olarak Süryanice ve de Filistin bölgesi dışında Yunanca konuşulmuştur. Bu çeşitlilik MÖ 3. yüzyıl ortalarında Tevrat'ın Yunancaya çevrilmesiyle başlamıştır. Yahudilerin Yunancakonuşanları, MÖ 1. yüzyıla kadar Eski Ahit'i *Septuaginta* adıyla Yunancaya çevirdiler. Fakat MS 1. yüzyılda Yunanca konuşan Hristiyanlar da çeviri üzerinde hak iddia edince, bu metin Yahudilik açısından anlamını yitirdi. Bu çevirinin yanı sıra Helenizm öncesi dönemde MÖ 1. ve 2. yüzyılda İsrail'de başlayan reform hareketleri, Yahudiliğin çeşitliliğini ve evrenselliğini gösterir niteliktedir. Bu erken dönem diaspora bağlamında Yahudi olmayanlar da Yahudiliğe katılabiliyorlardı. Değişimin başka bir hadisesi, Kudüs Tapınağı'ndaki kurban ibadeti ve okuma ayiniyle alakalıdır. Bunlar, coğrafi sebeplerle tapındaki ayine katılamayan topluluklar tarafından gerçekleştiriliyordu. Yeni Ahit ve aynı zamanda İskenderiyeli Filon (MÖ yak. 20'den MS yak. 50'ye kadar) ya da Flavius Josephus (37-100) gibi kadim Yahudi yazarları; 1. yüzyılda Farisiler, Sadukiler ya da Esseniler gibi farklı gruplardan söz etmekle beraber, teolojik gerilimlerin de olduğuna işaret ederler. Kısmen kendine özgü bir literatürü olan Kumran Yahudi topluluğu (MÖ 2. yüzyıl ortasından M.S 1. yüzyıla kadar) Kudüs Tapınağı'ndaki dinî uygulamalardan kendini tamamen ayırır. Kudüs'ün MÖ 63 yılında Pompeius tarafından fethedilmesi ve böylece siyasi bağımsızlığın kaybı, Roma egemenliğine karşı MS 66'dan 70'e kadar süren büyük ayaklanmaya yol açtı ve bu olaylar, Tapınak'ın ve Kudüs'ün yıkımıyla son buldu. Bu, Yahudilik tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır, öyle ki bazı kaynaklara göre Yahudiliğin başlangıç noktası kabul edilir.

Ek 4: Yahudiliğin Önemli Metinleri

a) Şema Yisrael: (Deuteronomium [Dewarim] (Tesniye (Deuteronomy)) 6,1-5, W. G. Plaut'tan alıntı: Tevrat'ın Yahudi yorumu, Gütersloh 2003, 108)

"Bunlar ebedî olan tanrınızın öğrenmeniz için emrettiği yasalar, haklar ve buyruklardır. Böylece senin Ürdün Nehri'nin geçtiği o topraklarında bunları hayata geçir ve burada ebedî olan Tanrı'ndan kork, hem sen hem de oğlun ve torunun yaşadıkları sürece tüm emirlere uysunlar ve ömürleri uzun olsun.

Dinle İsrail! Bizim Tanrımız tektir ve ebedîdir. O ebedî olanı -Tanrı'nı- tüm kalbinle, ruhunla sevebildiğin kadar çok sevme-
lisin."

b) Hekhalot Edebiyatından: (P. Schäfer/K. Herrmann'dan alıntı: Hekhalot edebiyatının çevirisi, 1-80, Tübingen 1995, 130.)

"İsmail dedi ki: Metatron⁶ bana konuştu: Gel ve sana harfleri göstereyim; kendisiyle dünyanın ve cennetin yaratıldığı; deniz ve ırmakların yaratıldığı harfleri; dağların ve tepelerin yaratıldığı harfleri; ağaçların ve bitkilerin yaratıldığı harfleri; yıldızların ve takımyıldızların, ay diskinin ve güneş tekerleğinin, Oriyon'un, Ülker'in ve gökyüzündeki bütün ışıkların yaratıldığı harfleri; yardımcı meleklerin yaratıldığı harfleri; Serafim ve Hayyotlar'ın yaratıldığı harfleri; ihtişam tahtının ve Merka-
va'nın tekerlerinin yaratıldığı harfleri; dünyanın ihtiyaçlarının yaratıldığı harfleri; bilgelik ve anlam yetisinin, bilginin ve anlamamanın, tevazu ve dürüstlüğün yaratıldığı ve bütün dünyanın üzerinde sapasağlam durduğu harfleri."

c) Baal Şem Tov hakkında efsaneler: (M. Buber'den alıntı: Die chassidischen Bücher, Berlin, 1955, 328.)

"Bir 'Simha Tora' akşamında Baal Şem Tov [Kutlu Adın Efendisî] insanlarıyla birlikte dans etti. Eline bir nüsha Tevrat aldı ve onunla dans etti. Sonra nüshayı bıraktı ve onsuz dans etti. Tam bu sırada Baal Şem'in hareketlerine alışık bir öğrenci yoldaşlarına dedi: 'Şimdi üstadımız cismanî öğretiyi bitirdi, manevî olana geçti.'"

a) Rabbani Yahudilik: Kudüs'ün işgalinden sonra, özellikle Farisilerin yeni ve köklü teolojik yönelimler başlattığı Yavne şehri merkez oldu. Artık tapınakta kurban ibadetini yerine getirmek mümkün olmadığından, Tevrat'ın incelenmesi ve günlük dualar yeni ibadet biçimi olmuştu, burada artık rahip, din konusunda tek başına yetkili değildi, aksine herkes (her erkek) Tevrat'ın öğretisini anlamak ve bilmek için uğraşıyordu. Bu şekilde Yahudiliğin bir tapınak ve şehir olmaksızın hayatta kalmasına olanak tanıyan, yeni bir manevî zemin meydana geldi. 132-135 yıllarında Bar Kohba'nın önderliğindeki bir diğer isyanın da bastırılmasından sonra, manevî ve örgütsel merkez Celile'ye taşındı. 3. yüzyılın ortasında Tiberya, Filistin Yahudiliğinin başkenti oldu.

6 İbrahîmî dinlerde bir melek. (e.n.)

Örgütsel açıdan bundan böyle patrik 72 kişilik bir meclis olan Sanhedrin'in başkanı olarak Yahudiliğin en üst mer- tebesinde bulunuyordu. Ruhani olduğu kadar belli sınırlar dâhilinde siyasi ve din dışı da bir liderdi. 100 yılından önce Yavne'de İbranice İncil Kanunları tamamlandıktan sonra, 200 civarında Tevrat'ın yazıya geçirilmiş biçimi olan Mişna ortaya çıktı, bu eser Talmud'da⁷ merkezî öneme sahipti. En geç 1. yüzyılda Babil'deki diaspora topluluğu ciddi derece- de önem kazandıği için, 3. yüzyıldan beri bağımsız bir lider olan Exilarch'la birlikte Filistin ve Babil'de eğitim aynı anda gelişti. Bu yerel merkezlerin literatürdeki sonuçları, Filistinli yani Kudüslü Talmud'un tahminen 400 yılında bitirilen re- daksiyonudur. Kitabın daha geniş çaplı edisyonu olan Babil Talmudu ise 6.yüzyılda ortaya çıktı.

"Sözlü Tevrat"ı yorumlamak hahamların (İbranice ve Aramice: *rabbi*, "efendim") görevi hâline geldi, bu isim kâtip- ler için teknik bir terim olarak 1. yüzyıldan itibaren kullanıl- maya başlanmıştır. Burada Halaha ile Haggadah arasındaki fark önemlidir. Halaha ("yürünecek yol"), teolojik geleneğin zorunlu/yasal kısmına verilen addır. Halaha'nın içindeki emirlerin önemli bir kısmı 1565'te Şulhan Aruh tarafından bir araya getirildi. Bugün hâlâ Ortodoks Yahudilerin dinî kanunlar konusunda başvurduğu en önemli kaynak olma- ya devam etmektedir. Haggadah ("haber, bilgi") ise özelli- le anlatılar, efsaneler ve Yahudi bilginlerinin deyişleri, yani yasalarla alakalı olmayan metin türlerini içerir. Liderlerinin otoritesi ve Sanhedrin Meclisi 429'da feshedildikten sonra, ruhsal liderlik Babil'e geçti. Böylelikle Babil Talmudu, ya- sanın bağlayıcı ilkesi ve hukuki zemini hâline geldi. Yahu- dilerin dünya lideri olan "Eksilark"ın yanı sıra Geonimler de Babil Yahudiliğinin manevi önderleri olarak yorum ve yargılarıyla, Babil dışındaki Yahudi topluluklarını da otori- teleri altına aldı. Aynı zamanda İslam da *ehl-i kitap* saydığı Yahudilere karşı hoşgörülü olduğu için, Kuzey Afrika'dan İspanya'ya kadar yayılan İslam dünyası içinde Yahudi kül- türünün aracısı da olmuşlardır. Yahudiliğin esas teolojik söylemi, Musa'ya Sina Dağı'nda görünen ve Tevrat'ı vahye- den bir Tanrı'ya (Ek 4a) inanmaktır. Ama bundan çok önce Tanrı'sı, İsrail topraklarını ("vadedilmiş topraklar") İbra-

7 Yahudi medeni kanunu, tören kuralları ve efsanelerini içeren dinî metinler. (e.n.)

him'e vadetmiştir, böylece Yahudiler, İbrahim'in çocukları olarak bu toprakların mirasçıları sayılır. Bu yüzden -farklı "Ortodoks" veya "reformist" ekol ve geleneklerden bağımsız olarak- her bir Yahudi, hem Tanrı'yla hem de Tanrı'nın İsrail halkıyla olan ilişkisinden dolayı iki yönlü bir bağlılığa sahiptir. Tanrı'nın kurtarıcı eylemlerini anımsamak, Yahudi dindarlığının çekirdeğini oluşturur.

Yahudi teolojisinin bir başka olgusu de mistisizmdir. Rabbinik Yahudiliğin her iki ana mistisizm kolu da -Tekvin'in [Yaratılış] Birinci Kitabı'ndan itibaren- Tanrı'nın yaratmış olduğu eserlerle veya -Peygamber Hezekiel'in kitabının ilk bölümünden başlayarak- yani "Tanrı'nın taht arabasıyla" alakalıdır (Ek 4b). Mistik bilgi yalnızca teorik bilgi sağlamaz, aynı zamanda dünyaya hâkim olmanın pratik becerilerini de hazırlamalıdır. Bu yüzden mistisizm ile büyü arasındaki sınır kısmen bulanıklaşır. Erken dönemin önemli mistik metinlerinden biri, örneğin Yeni Platonculuk'tan etkilenmiş ve daha sonraları Kabala'yı etkileyecek olan *Sefer Yetzirah*'tır.

Mesih inancı Yahudilikte tamamen kaybolmamasına rağmen, daha az işlenmiştir. Bar Kohba Ayaklanması örneğinde olduğu gibi, sözde Mesih figürlerinin siyasi bağlamda ortaya çıkması, Rabbinik literatürde kutsal mesih umudunun tarihsel açıdan somutlaştırılmasına karşı büyük bir çekingenliğe yol açtı. Yine de Yahudilik inancındaki bu beklenti esasen hâlâ devam etmektedir ve kötü zamanlarda daha güçlü bir şekilde tekrar canlanır; Tanrı'nın Mesih aracılığıyla seçilmiş halkının refahı için yardım edeceği ümit edilir.

b) Avrupa Yahudiliği: Roma İmparatorluğu'nda Yahudilik *religio licita*, "izin verilmiş din"di. Bu durum, artan Yahudi karşıtlığı ve baskıcı yasalara rağmen 4. yüzyıldaki Hristiyan imparatorlar yönetiminde de değişmedi. Batı Roma İmparatorluğu'nun siyasi çöküşünden sonra, 6. yüzyılda İspanya'da Yahudiler vaftiz edilmeye zorlandılar ve gitgide toplumdan yalıtıldılar. Bu yüzden bir kısmı Kuzey Afrika'ya göç etti. 8. yüzyılda İspanya'da İslamın yaygınlaşmasıyla Yahudilik de tekrar güçlendi. Yahudiler Babil geleneğiyle bağlantılı olan Arapça bilgileri sayesinde İslam bilimleri ve

edebiyatına kolaylıkla erişebildiler ve bu, Sefarad Yahudilerinin teolojik gelişimine de önemli katkı sağladı. (İbranice "Sefarad" kelimesi, ilk Talmud zamanlarından beri İspanya'nın adı olarak kullanılmıştır.) İspanyol Yahudilerinin en parlak figürlerinden biri Musa bin Meymun (1135-1204) *Karmaşıklıkla Rehberi* eseriyle, Yahudilik ile Aristotelesçilik arasında din felsefesi doğrultusunda bir sentez meydana getirmiştir. Ona göre din ve felsefe arasında ciddi bir fark bulunmaz. Buna ek olarak, bugün dahi saygıyla anılan, din yasalarının sistemleştirilmesiyle ilgili bir nizamname de yazmıştır. Yahudiler 1492 yılında İspanya'dan kovulduktan sonra bu geleneği Batı Avrupa'nın bir kısmına, Kuzey Afrika'ya ve hatta yeniden kurulan İsrail devletine kadar taşımışlardır ve bu ülkede modern İbranice, Sefaradların telaffuzunu örnek alır.

İspanyol Yahudilerinin coğrafi bağlamda ilk olarak altın çağa ulaştığı akım, Kabala'dır. Tevrat ve Rabbinik kaynakları ezoterik bir dilde, alegorik [mecazlı] olarak yorumlamıştır ve bir biçimde rasyonel [akılcı] felsefeye bir tepki olarak görülebilir. Bilinen ilk Kabala eseri Bahir, 1180 civarında Güney Fransa'da ortaya çıkmış ve daha 13. yüzyılın ilk yarısında İspanya'da benimsenmiştir. Ancak Kabala'nın temel eseri Zohar'dır. Kabala, felsefi ve kutsal Tanrı kavramı arasındaki gerginliği aşmaya çalışmıştır. Kabala'ya göre Tanrı'nın ulaşılamaz doğası on yansımayla kendini gösterir, bunlar da sefirotlardır. Sefirotları doğru yorumlamak ve böylelikle Tanrı'yı tanımak için Kabala her bir İbrani harfin sayısal değeriyle ilgili çıkarımlar yapar. Kelimelere de sihirli bir güç atfedilen Kabala, halkın dinî inançları içinde -İspanyol Yahudiliğinin üzerinde- büyük bir itibar görebiliyordu.

Orta Avrupa'da başka bir gelişme vardı: Fransa'daki Yahudilere, Doğu'ya kadar uzanan ticari ilişkileri nedeniyle Franklar ve Karolinler tarafından daha iyi bir sosyal statü verilmişti. 8. yüzyılda Yahudiler Frank bölgesinden Almanya ve Bohemya'ya göç ettiler. İslamın Kuzey Afrika ve Güney İtalya'da yaygınlaşmasıyla, Yahudiler bu bölgelerden kuzeye çekildiler. Burada da Tevrat ve Talmud'un yorumu Filistin ve Kudüs gelenekleriyle birbirine daha da yakınlaştı. Bugüne kadar rabbilerin ehemmiyet verdiği, popüler yazar Rabbi Schlomo Yarchi, diğer adıyla Rashi (1040-1105) bu

bölgede yaşamıştır. Yahudiler 11. yüzyılda orta Avrupa'nın büyük şehirlerine çoktan yerleşmişlerdi. Burada Aşkenaz Yahudileri (İbranice: Aşkenaz 6. yüzyıldan beri İskandinavya ve Almanya için kullanılan İbranice isim), Almanca dil bilgisi ve temel kelime dağarcığından oluşan, elbette temelde İbranice kelime dağarcığına da sahip olan kendi dilleri Yidiş'i geliştirdiler. İbrani alfabesinin kullanılması elbette Yidiş'i yerel Alman dil yapısından ayırdı. Haçlı Seferleri'nin büyük tarihsel bağlamında kısmen yer alan şiddet ve baskılar, 13. yüzyıldan itibaren Aşkenaz Yahudilerinin Doğu Avrupa'ya göç etmesine sebep oldu. Doğu Avrupalı Yahudiler -genelde kendileri dışındaki halka kapalı olan Yahudi mahallelerinde, yani "Schtetl" de- dinsellik ve bilgeliğin özel bir şekli olan, kendilerine özgü bir hayat tarzı geliştirdiler.

Sabatay Sevi'nin (1626-1676) kabalistik yorumlarının neden olduğu, umutsuz Mesih bekleyişi için kısmen dengeleyici bir unsur olarak Doğu Avrupa'da Hasidizm ortaya çıktı. Bu hareket bugün Ukrayna'nın batısında kalan bölgede yaşamış Rabbi Israel ben Eliezer (1700-1760), diğer adıyla Baal Şem Tov'dan esinlenmiştir. Hasidizmde, hayatı şekillendiren dinin güçlü şekilde içselleştirilmesi görülür; bu anlayışta kişi Tanrı'sını tanımak ve onunla bir olmak için onun her yerde oluşunu kavramaya çalışır. Burada Tevrat çalışmaları, ibadetleri yerine getirmekle ama aynı zamanda müzik ve dansla da mümkündür (Ek 4c).

Tamamen farklı bir teolojik akım ise Haskala'dır. Yahudi aydınlanması denebilecek bu akım, Doğu Avrupa'da ortaya çıkmış ama özellikle 18. yüzyıldan beri Orta ve Batı Avrupalı Yahudileri güçlü şekilde etkilemiştir. Burada İncil ve Talmud çalışmasının da ötesine geçecek şekilde Yahudi eğitiminin modernleşmesi için İbranice'nin tekrar diriltilmesi amaçlanmıştır. Diğer yandan Yahudi aydınlanmacılar -Ortodoks yani geleneksel bir çevrenin direncine rağmen- Yahudi halklarını diğer insanlardan ayıran sınırların ve ayrıcalıklı olma fikrini ortadan kaldırmaya çalışmış, Yahudiliği yalnızca dinî bir unsur olarak görmeyi de reddetmişlerdir. Bunun yanında Yahudiliğe geçme fikrini (din değiştirmeyi) de -Antik Çağ'da diaspora Yahudilerinin Yunanlara yaptığı gibi- desteklemişlerdir.

c) **Modern Yahudilik:** Aydınlanma çabaları, Batı Avrupa'da Yahudilere vatandaşlık haklarının tanınmasını da sağlamıştır. Ancak devlet tarafından tanınan eşitlik şimdiye kadarki Yahudi topluluklarının bağımsızlığının kısıtlanması ve yargılanabilirlik anlamına da geliyordu. Tevrat'ın geçerliliği, dinî alanla sınırlandırıldı ve geleneksel Ortodoks çevre ilkin buna karşı çıktı. Batı Avrupalı Yahudilerin modernleşmesiyle, din içi reformlar meydana geldi. 19. yüzyılda ayinler, ilgili ülkenin dilinde yapıldı, litürji ayinleri kısaltıldı, geleneksel yaşam tarzı da kısmen terkedildi. Sonuç olarak, bu reformlarla birlikte modern Yahudilik, daha önce rastlanmamış bir çeşitlik ve genişleme yaşadı. Bu süreç "muhafazakâr", "neo-ortodoks", "ultra-ortodoks" ya da Yahudi "reformu" gibi başlıklar altında kısmen ele alınabilir. 19. yüzyılın sonlarından beri farklı inanç seviyelerindeki bu dinî yönelimler, Siyonizm başlığı altında siyasi nüanslar da elde etti. İsrail'in geniş bir alana yayılmaktaki amacı, diasporanın durumunu, yani İsrail dışında kalan Yahudilerin dağılmasını sona erdirmektir. Böylece Yahudilik içindeki farklı dinî yönelimler de ortak bir noktada buluşabilirdi. Çünkü Helenizm zamanından beri Yahudilik dünya genelinde diaspora topluluğu olageldi. 1. yüzyılın ortasından itibaren İsrail topraklarında kayda değer bir Yahudi topluluğu hiç var olmadı. Siyonizm'in bir sonucu olarak kurulan İsrail devleti siyasi varlığına başlamadan önce, 1948'e kadar bu durum devam edecekti. Özellikle Afrika ve Asya kıtalarından, ayrıca Doğu Avrupa'dan da gelen Yahudilerin İsrail'e geri dönüşü, farklı kültürel altyapılara sahip Yahudileri yeni devlette bir araya getirdi. Buna karşın batı Avrupa Yahudileri -kısmen Nasyonal Sosyalist iktidarın baskısı sebebiyle (1933-1945)- 2. Dünya Savaşı patlak vermeden önce ABD ve Kanada'ya, bir kısmı da Güney Amerika'ya göç etmiştir. İsrail devletinin kurulması Yahudiler için önemliydi ve bu yeni durum Yahudiliğin diasporadaki varlığının, teolojik açıdan yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur.

Ek 5: Yahudiliğin Kronolojisi

MÖ 3760 Yahudiliğin kronolojik başlangıcı.

515 Babil Sürgünü'nden döndükten sonra Kudüs'te açılan ikinci tapınağın kutsanması.

3. yüzyıl İbranice Tevrat'ın Yunancaya çevrilmesi (Septuaginta).

MS 70 Kudüs'te ikinci tapınağın yıkılması.

200 civarı Talmud'un temeli olan Mişna'nın ortaya çıkması.

321 Köln'de ilk Yahudi topluluğuna dair kanıt.

400 civarı Kudüs Talmudu'nun tamamlanması.

429 (Filistinli) Yahudilerin liderinin hizmetine son verilmesi.

6. yüzyıl Babil Talmudu'nun son düzenlemesi.

1040-1105 Talmud yorumlarının meşhur yazarı Rashi'nin doğumu ve ölümü.

1096-1099 İlk Haçlı Seferi kapsamında, Renanya'da⁸ Yahudi topluluğunun yok edilmesi.

1135-1204 İslam ve Yunan felsefesini Hristiyan Batı'ya tanıtan, Yahudi din filozofu Musa bin Meymun'un doğum ve ölümü.

1163 Kaifeng'de (Çin) ilk sinagogun, İran ve Hindistan'dan Çin'e gelerek pamuk üretiminde çalışan Yahudiler tarafından inşa edilmesi.

1180 İlk büyük kabalistik eser olan Bahir kitabının ortaya çıkışı.

13. yüzyılın sonu Alman şehirlerinde ilk Yahudi gettolarının kuruluşu.

15. yüzyılın sonu Yahudilerin İspanya'dan Kuzey Afrika'ya kovulması, bir kısmının Orta ve Doğu Avrupa'ya göçmeleri.

1700-1760 Hasidizimin fikir babası Baal Şem Tov'un doğumu ve ölümü.

18. yüzyıl "Yahudi aydınlanması" Haskala.

1881/82 Yahudilerin Romanya ve Rusya'daki katliamdan sonra ilk kez Filistin'e göç etmeleri.

1896/97 Yahudilerin oturma hakkı ve Filistin'de ayrı bir devlet kurma ülküsüyle Siyonist hareketin başlaması.

1919'dan beri Yahudilerin Filistin'e büyük göç dalgası.

1938 "Kristal Gece" (9 Kasım'ı 10'a bağlayan gece).

1939-1945 6 milyon Yahudi'nin toplama kamplarında Nasyonal Sosyalist rejim tarafından katledilmesi (Holokost) ve sınır dışı edilmesi.

8 Almanya'nın batısındaki Ren Nehri'nin batı kıyısında yer alan coğrafi bölge. (e.n.)

1948 14 Mayıs'ta David Ben Gurion'un İsrail devletini İlk Çağ'dan sonra kurulan ilk Yahudi devleti olarak ilan etmesi. (O günden beri Yahudilerin özellikle Müslüman ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelip bölgeye yerleşmesi devam etmektedir.)

3. Uygulamaları ve Yaşam Tarzları

a) **Şabat ve Sinagog Ayinleri:** Yahudi halkı için Tanrı'nın yaratması ve kutsallığı üzerine düşünmek, dinî hayatı önemli ölçüde etkiler. Yahudi günlük yaşamında planlar haftalık Şabatlar göz önünde bulundurularak yapılır. Yaratımın yedinci gününde Tanrı'nın dinlendiğine inanılır ve Şabat da bu dinlenme günüdür. Ortodoks Yahudilere göre MÖ 3760 senesinde gerçekleşen bu olay, Mısır'daki İsrail halkının kölelik zamanlarındaki hafızasından geliyor. Bu yüzden, bir Yahudi'nin ev işlerini yapan bir yabancı da bu günde dinlenme talep edebilir. Şabat'ta sinagogda üç ayin yapılır (başlangıç cuma akşamıdır, ana ayin cumartesi öğleden önce yapılır ve cumartesi öğleden sonra da kısa bir ayinle Şabat biter), inançlı Yahudiler mümkün olduğunca bu ayinlere katılırlar. Sinagogda ayin en az on yetişkin erkek (*minyán*) varsa gerçekleşir. Ayinlerde gerçekleştirilenler: Dualar, Tevrat okunması ve -en ayırt edici ayin unsuru olarak- Tevrat'ın kabından merasimle çıkarılıp okunduktan sonra kabına geri konmasıdır. Tevrat'ın rabbi tarafından yorumlanması karakteristiktir. Rabbilik, yalnızca reformist Yahudi topluluklarında kadınlar tarafında da yapılabilir.

b) **Sünnet edilme ve Bar Mitzvah ya da Bat Mitzvah:** Sünnet, erkek çocuk doğduktan sekiz gün sonra gerçekleştirilir ve bu aşamada ona bir isim verilir. Bu, İbrahim'in Tanrı ile yaptığı anlaşmanın simgesidir. Topluluğun her üyesi için geçerli olan, Yahudi halkıyla tanrısal anlaşmanın yeniden sahnelenmesine kıyasla burada teolojik açıdan değeri daha düşük bir "kabul töreni" söz konusudur. Bir çocuk ancak 13 yaşında dinsel hukuk açısından Yahudi cemaatinin tam üyesi olur ve bu andan itibaren *bar mitzvah* yani "görevin oğlu"dur. Bu yüzden topluluğa kabul edilene kadar erkek çocuğun en önemli dualarla birlikte Yahudiliğin temel esas-

larını öğrenmiş olması gerekmektedir. Artık *bar mitzvah* olarak topluluğun yetişkin bir üyesi sayılır.

Yahudi kız çocukları sünnet edilmez; doğumdan sonraki ilk Şabat gününde sinagogda isim verme töreni yapılır. 12 yaşına geldiğinde bir kız çocuğu *bat mitzvah* "görevin kızı" olur. Bu tören, reformist Yahudilik haricinde, erkek çocuğu için yapılan *bar mitzvah* töreninden daha az ilgi görür.

c) Bayramlar: Bayramlarda ay takviminin baz alınması bütün Yahudi mezhepleri için geçerlidir. Özellikle toplum birlikteliği ve kimlik kurmak açısından bu bayramların en önemlisi, (miladi takvimde mart-nisana tekabül eden) "nisan" ayında kutlanan ve sekiz gün süren Hamursuz Bayramı'dır. Bu kutlama, İsrail halkının Mısır'daki esaretten kurtuluşunu canlandırır. Bayramın simge ve gelenekleri şunlara istinat eder: Mayalı hamurun evden çıkarılması, İsraililerin Mısır'dan ayrılmadan önce Musa'yla yedikleri son yemeğin hatırlanması için Seder yemeğinde mayasız ekmek ve acı baharatlı yemek yenilmesi, önemli bir gece olduğu için yemek esnasında bir çocuğun sorusuna cevaben Mısır'dan ayrılışın anlatılması. Hamursuz Bayramı'ndan yedi hafta sonra Tanrı'nın Tevrat'ı Sina Dağı'na indirişinin anıldığı Şavuot kutlanır. Bunun dışında Sukot Bayramı (Şükran Günü), "tişri" ayında (eylül-ekime denk gelmekte) İsrail halkının çölde yürüyüşünü ve ağaç dalları üzerine yapraklardan yapılmış kulübede kalışlarını simgeler. İncil'in de tasdik ettiği bu üç önemli bayram, İsrailoğullarının tarihi ve Tanrı'nın yol göstericiliğiyle bağlantılıdır.

Dini yılbaşının tişri ayında olmasının İncil'de bir karşılığı yoktur ancak MÖ 2. yüzyılda yeni yıl kutlaması (*Rosh Hashanah*) olarak biliniyor olabilir. O gün, Tanrı ile insanlar arasındaki bağın yenilenmesi dolayısıyla içsel bir dönüşüm günü olarak kutlanır, çünkü kişi yeni yıla günahlarından arınmış olarak başlamalıdır. Yahudilerin en önemli bayramlarından Yom Kippur (kefaret günü), tişri ayının onuncu günü kutlanır. Geleneksel anlayışa göre bütün dünya Tanrı'nın mahkemesi önüne çıkar, bu yüzden Ortodoks Yahudiler bu günün gün batımından ertesi günün gün batımına kadar, yirmi dört saat oruç tutarlar. Buradaki sinagog ayini-

nin amacı, toplu günah çıkarmaktır. Tişri'nin 23. gününde "Tevrat Okuma Günü" (Simha Tora) ile -Şükran Günü'nün bitiminden hemen sonra- dinî takvimin ilk ayı biter.

İki bayram -aynı zamanda Kurtuluş Tarihi ile de bağlantılıdır- özel şenlikler olarak başlar: MÖ 165'te bir dizi kovuşturmalardan sonra Kudüs Tapınağı'nın törenle tekrar açılışı, Hanuka Bayramı'nda (Işıklar Bayramı) kasım-aralık aylarında kutlanır. Purim Bayramı'nda (şubat-mart), Ester Kitabı'nda bahsedilen, Haman'ın Yahudileri katletme planından kurtuluş olayı anılır. Her iki bayram da Yahudilerin düşmanlarına karşı kazandığı zafere işaret eder. Bayramlar sadece neşeli kutlamalar değildir; özellikle Purim'de, dinin tüm düşmanlara karşı kazandığı zafer de hatırlanır ve böylece toplum bilinci sağlamlaştırılır.

Bütün dinî pratikler, özel bir tarihteki kutsal bir olaya atfen uygulanır. Yahudi kimliğini, dünya görüşünü ve hayatını, eğitimden çok bu kolektif hafıza oluşturur. Eğitimdeki farklı gelişmelerin sıkı dogmatik bir fikre neden olmaması, aksine tarihî ve coğrafi varyasyonlarla şekillenmesi durumu da, bayramların ortak içeriği sayesinde büyük ölçüde ortak bir dengeye kavuşur. Yahudilik kendini bir dogma yoluyla tanımlamaz, daha ziyade bu bayramlar aracılığıyla geçmişin hatırlanması sağlanır.

4. Kültür Şekillendiren Bir Güç Olarak Yahudilik

İbranice İncil'in Yunancaya tercümesiyle, 3. yüzyıldan itibaren Yahudilik Yahudi-Semitik yaşam alanı dışında kalan insanları da bünyesine katmayı kabul ederek, dünya dini olmaya yönelik ilk pratik adımını atmıştır. Aynı zamanda İbranice İncil'in çevirisi, -bu çevirinin Hristiyanlık tarafından üstlenilmesi sebebiyle- Yahudi geleneğinin önemli bir kısmının -Hristiyan yorumlarıyla olsa da- erkenden Batı kültürüne giriş yapabilmesinin zeminini hazırlamıştır. Bu Yahudi mirası Avrupa'yı ve daha sonraki yüzyıllarda Kuzey Amerika topluluklarını etkilemiştir. Yehuda Halevi (1075-1141), daha önce de bahsettiğimiz Musa bin Meymun ya da Baruch Spinoza (1632-1677) gibi Yahudi düşünür ve şairler -kısmen İbranice, Arapça ve Latince dillerini bildik-

leri için- Antik felsefeyi Avrupa felsefi söylemine taşıdılar. Yahudiliğin Batı tarihi için kültürel önemine rağmen, bu tarihin Yahudilere yapılan çeşitli zulümlerle- 20. yüzyıl ortalarından bu yana- damgalanmış olduğu unutulmamalıdır. Bu zulüm bazen -Hristiyan teolojisinin apaçık yanlış argümanlarıyla- (Hristiyan) Tanrı'nın Yahudiliği reddetmesinin bir sonucu olarak ya da geleneksel Hristiyan-anti Yahudi ön yargılar sebebiyle yapıldı. Nasyonal sosyalist ideolojinin bilimsel bir tarafı olmayan, sapkın "ırk öğretisine" dayayarak soykırım yapıldığı Holokost (İbranice: "Yıkım, felaket"), insanlık tarihinde bir topluluğun yok edilmesi ve planlı bir zulüm teşebbüsünün en yüksek noktasıdır.

Ek 6: İsrail'deki Yahudilik

1948'de bağımsızlığı ilan edilen İsrail devleti, 20.990 kilometrekare alana, 8,3 milyon nüfusa sahiptir (2015). Bu nüfusun % 81'i İsraili, % 19'u İsrail pasaportu olan Filistinlilerdir. İsrail Cumhuriyeti kendisini Yahudi ve demokratik bir devlet olarak tanımlıyor. Nüfusun dörtte üçünden fazlası Yahudilerden, yaklaşık % 15'i Müslümanlardan, % 2'si de Hristiyanlardan oluşuyor. Bahai dininin önemli merkezleri bu bölgede olmasına rağmen İsrail bölgesinde çok az Bahai yaşamaktadır.

İsrail, İncil zamanlarından beri Yahudiler için kimlik belirleyici bir faktör olmuştur. Çağlar boyunca birtakım yabancı siyasi yönetimler, Yahudilere bazen özerklik ya da özel bir siyasi statü sunmuştur (özellikle Haşmonayim Hanedanı ve Romalılar tarafından, MÖ 2. yüzyıldan MS 1. yüzyıla kadar). Ancak bu (MS 70'te) Kudüs'ün tahrip edilmesi ve Simon Bar Kochba'nın (132-135) bağımsızlık savaşının Roma tarafından hezimete uğratılmasıyla son buldu.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra İsrail'in tekrar kurulması, Yahudiler için "vadedilmiş topraklara" tekrar kavuşma hayalinin siyasi açıdan gerçekleşmesi anlamına geldi. Böylece "Ortodoksluk" taraftarları için, Tevrat ve Talmud'dan gelen Yahudi yasasını özellikle aile ve mirasla alakalı konularda günlük hayata uygulama olanağı ortaya çıktı. Bu yüzden İsrail devletinde resmî nikah yoktur ama boşanma ve cenaze işleri hahambaşılığın dinî otoritesine tabidir. İsrail'deki Yahudi nüfusu, merkezi bir inancı takip ederken, nüfusun dörtte üçü "seküler" ya da "geleneksel" olarak sınıflandırılabilir. Bu dinî yönelim, devlet içinde demokratik ve Batılı zihniyete sahip çoğunlukla, kısmen

Hasidizmden beslenen, "Ortodoksluk" anlayışına sahip olanlar arasında bitmeyen bir gerilime sebep olmaktadır. "Seküler Yahudi" çoğunluk, sadece dinin kamusal alanda kısıtlanmasını değil, aynı zamanda Ortodoks taraftarlarınca Tanrı'nın ecdadlarına vaadettiği "kutsal ülke"ye bir ihanet diye görülen "Filistin devletinin tekrar kurulması gerektiğini" de savunmaktadır. Ortodoks Yahudiler hem sosyopolitik hem de günlük hayat bağlamında, İsrail devleti tarafından dinin teşvik edilmesini istemekte. Bir kısmı Kudüs'teki Mea Shearim bölgesinde yaşayan aşırı Ortodoks Yahudiler ise, Tanrı'nın hükümdarlığıyla bağdaşmadığı gerekçesiyle İsrail devletini reddetmektedir.

Sayısı az ve kendine özgü bir dinsel topluluk olmanın ötesine uzanan etkilere sahip olduğu için, Yahudilik dünya dini olarak tanımlanabilir. Bugün dünya genelinde toplamda yaklaşık 14 milyon Yahudi yaşıyor. Bunun yaklaşık % 25'i İsrail'de (Ek 6) ve % 40'ı da Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşıyor. Son yüz yılda Müslüman ülkelerden daha çok Yahudi İsrail'e göç etmiş olsa da -kısmen İsrail-Arap savaşları neticesinde- dünya genelinde hâlâ yüzden fazla ülkede ikamet ediyorlar. Almanya'da 20. yüzyılın ilk üçte birinde yaklaşık yarım milyon Yahudi yaşıyordu. 2. Dünya Savaşı bittikten sonra Holokost sebebiyle geriye sadece 25.000 ila 30.000 kişi kaldı. O zamandan beri sayı -görece istikrarlı dönemler sonucu- özellikle de 90'lı yıllarda eski Doğu Avrupa komünist devletleri ve eski Sovyetler Birliği'nden gelen göçle 100.000'e yükseldi. Yahudi Alman topluluklarında rastlanan farklı gelenekler bugün başka ülkelere de yansımaktadır.

III. HRİSTİYANLIK

2000 yıllık tarihiyle Hristiyanlık, nicelik açısından en büyük dünya dinidir. 70'li yıllardan beri Hristiyanların çoğunluğu artık kuzey değil güney yarım kürede yaşıyor. Bu yayılım kısmen Batılı ülkelerin modern çağdaki sömürgeciliğiyle ilişkilendirilse de, bu her iki büyük mezhepte de (Protestanlık ve Katoliklik) Hristiyanlığın bilindik Batılı formunun dünya genelinde kabul gören formu olduğu gibi yanlış bir varsayıma neden olmamalıdır.

Çarmıha gerilmiş ve sonra dirilmiş İsa'ya inancın sembolü olarak haç, erken Hristiyanlık döneminde hem her bir Hristiyan'ın hem de Hristiyanlığın sembolü olarak kimliğin önemli bir parçası olmuştur. İkonografinin yanı sıra erken Hristiyan sanatında, bugün sıkça karşımıza çıkan artı şeklindeki haç (sol üstte) simgesine nazaran diğer haç sembolleri daha yaygındı. Grafikte sağ üstte İsa'yı temsil eden, Titulus tarzında oryantal çift haç; sol altta pedal biçiminde, Bizans haçı ve sağ altta ise Batılı ülkelerde yaygın olan Latin haçı görülüyor. Üzerinde çarmıha gerilmiş İsa figürü bulunan en eski haç, 7. yüzyıla aittir.

1. İsa ve Pavlus:

Hristiyanlığın "Kurucusu" ve Teoloğu

Yeni Ahit'in anlatısında merkez figür olan İsa, Yahudi Kralı Hirodes'in ölümünden önce (MÖ 4) doğmuş ve kamusal bir kimlikle ortaya çıkana kadar Nazareth'te yaşamıştır. Filistinli Yahudilerin yaşadığı, başkent Kudüs'ten uzak, kırsal bölgelerde büyümüştür. Çocukluğuna dair hiçbir bilgi mevcut değildir. İncil'de çocukluk dönemiyle ilgili yazılanlar, teolojik anlatılar olduğu için, tarihî belge niteliği taşımaz. İlk kez kamusal alana çıkmadan önce Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilmiştir. Bu olay, Yahudilerin bir kısmı tarafından yakın zamanda beklenen tanrısal adaletin sembolüydü. Ge-

zici bir vaiz olarak İsa, "Tanrı'nın Krallığı"nın çok yakında kurulacağını müjdeledi ve bu sırada en azından belli bir derece dinsel eğitim de sundu. Göçebe hayatı yaşarken bir grup taraftar topladı ve hastaları iyileştirdi. Kudüs'te tapınak ayinlerini eleştirdi. Bu, o zamanki Yahudi dünyasında pek çok grup tarafından paylaşılan bir görüştü. Ama bu tavrı onun tutuklanmasına neden olacaktı. Görünen o ki, hayatının korkunç bir şekilde sonlanacağını biliyordu. Bu yüzden de yakalanmadan önce, elçilik ettiği mesajın anısını, kendisine inanan en yakınlarıyla birlikte bir veda yemeğiyle kutladı. Roma Valisi Pontius Pilatus tarafından verilen çarmıha gerilme cezası, muhtemelen Yahudilerin Hamursuz Bayramı'ndan bir gün önce, MS 30 yılında infaz edildi. Havarileri, Tanrı'nın ölen İsa'yı diriltildiğine inandılar (Ek 7a). Bunun üzerine Paskalya Sonrası Vaazi'nı meydana getirdiler: bu inancın en eski tanıklarına göre İsa, Yahudi bir öğretmen değil Mesih'tir (İbranice: "kutsanmış", Yunanca: Christ). Tanrı tarafından "oğlu" olarak seçilmiş, onun gelmesiyle Tanrı'nın krallığı yeryüzünde başlamıştır.

Otobiyografik bilgilerine göre Pavlus, Tevrat'a itinayla bağlı bir sofuydu. Tekrar dirildiğine inanılan İsa'yla "manevi alemde bir araya gelmesi" sebebiyle onun peygamberliğini kabul etti. Yaklaşık bir buçuk sene süren ön hazırlık döneminden sonra 33/34 yılında İsa'nın eylemlerini teolojik açıdan yorumlamaya başladı. Bu yorumları, kendi kurduğu topluluklara yazdığı mektuplar ve bizzat yaptığı gezilerle özellikle Anadolu ve Ege bölgesinde tanıttı. Pavlus'un çalışmalarında etkileyici olan nokta -(Petrus ve Jakobus dâhil) İsa'ya inanan Kudüslülerin direnişini aştıktan sonra- Yahudi sünnet ritüelini gerçekleştirmeden ve Tevrat'ı din hukukunu tesis eden bir kitap olarak kabul etmeksizin, herkesin dirilen İsa'nın öğretisini takip edebilmesiydi. Çünkü sadece İsa'ya inanmak kutsal kuraldı ("temize çıkma öğretisi"). Bu misyonu Pavlus, yoldaşlarıyla birlikte (örn. Timotheus, Titus, Barnabas) Yahudilik dışında da İsa'ya iman ettiğini ilan edebilmenin yolunu açmıştır. Sonunda Pavlus, 62 yılında Roma'da asılmıştır.

Pavlus'la başlayan bu dinî öğretinin gelişimi, Pavlus'un kendi mektuplarında açıklanır. Aynı şekilde diğer ilk dönem Hristiyan düşünürlerinin mektuplarında ve İsa'nın dirilişine inanan bir bakış açısıyla hayatını ele alan İnciller-

de işlenir. Burada Yuhanna İncil'i, büyük ölçüde birbirine paralel olarak inşa edilmiş Sinoptik İncillerden teolojik olarak belirgin şekilde farklıdır. İlk dönem Hristiyanlarının bu yazıları 1. yüzyılın sonunda tamamlanmıştır. Hristiyanların bu kutsal metni, zamanla "Eski Ahit" olarak adlandırdıkları İbranice İncil'in yerini almış, kendi metinleri "Yeni Ahit" olarak adlandırılırken "Eski Ahit'i" de sahiplenerek kitaplarına dahil etmişlerdir.

2. Tarihî Gelişmeler

İbrani İncili'nin yeni ortaya çıkan Hristiyanlık tarafından yeniden yorumu ve Hristiyanlar ile Yahudilerin tanrısının aynı olduklarının kabul edilmesi, 1. yüzyılda Yahudilik ile Hristiyanlık arasındaki sapmaya katkıda bulunmuş faktörlerdi. Bir başka mesele de 2. yüzyıldan itibaren Yunan felsefesinin Hristiyanlığı etkilemeye başlaması üzerine baş gösterdi. Her iki tarafın yandaşları ve karşıtları böylece farklı ekoller kurulmasına zemin hazırladılar. Bu akımların bazıları, Markion'un Roma'da 139/140 yılında kurduğu kilise gibi kısa ömürlü oldu. Markion, İbrani İncili'nin temel esaslarını radikal şekilde reddetti ve Yahudilikle alakalı hatıraları içeren tüm bölümleri Yeni Ahit'ten çıkardı. 2. yüzyılın başka bir akımı -münzevi yaşam şekli- Eski Ahit'teki kehanet (montanizm) inancının yeniden canlanmasına sebep oldu. Üst kavram olarak "gnostisizm" adı altında birleşen bazı dinî hareketler 2. yüzyılda Hristiyanlığın bir parçası hâline geldi; bunlar kutsal mesajı kısmen Yeni Platoncu felsefenin yardımıyla yorumluyorlardı. Ancak daha sonraki dönemlerde "dinsel sapkın" olarak reddedildiler.

Bu farklılaşmalar bir yandan 2. yüzyıl ortalarından itibaren başlayan coğrafi yayılımın bir sonucuydu: Doğu Akdeniz'den Roma'ya uzanan yolculuklarında misyonerler Roma İmparatorluğu "dünyasının" felsefesiyle tanıştılar. 3. yüzyıla kadar Hristiyanlık çoktan Mısır ve Kuzey Afrika'ya, Suriye'nin doğusundan İran'a kadar yayılmıştı. Öte yandan bu çeşitlilik hâlâ "bölgeler üstü bir kilise düzeninin" büyük ölçüde yokluğunun da bir sonucuydu. Böylece birbirinden çok farklı teolojik ve örgütsel yaklaşımlar yan yana varlığını sürdürebiliyordu.

3. yüzyılın başlarında dogma eğitimiyle -hiçbir zaman başarıya ulaşamayan bir- "birleşme" sürecine girildi. İlk tartışma konusu, İsa figürünün Tanrı Baba ve Kutsal Ruh'la ilişkisiydi. Teslis'le⁹ alakalı bu tartışma Mısır, İskenderiye'de başladı. İtibarlı bir din adamı olan Arius, İsa'nın tanrısallığının (Logos) Tanrı Baba gibi aynı özden olmadığını, aksine, zamandan önce Tanrı tarafından yaratılmış olduğunu savunmuştur. Arius'un özellikle 4. yüzyıl ile 7. yüzyılın ortasında Hristiyanlığı kabul eden Gotlar tarafından paylaşılan bu görüşü, Mısır piskoposluğunda şiddetli bir itirazla karşılaştı. Onlara göre bu yorum Tanrı ve İsa'nın; baba ve oğlun eşit statüde oluşunu tehlikeye sokuyordu. Bu tarz teolojik tartışmalardan dolayı Roma İmparatorluğu'nun birliğini tehlikeye atmak istemeyen İmparator Konstantin, tartışmalara son vermek adına 325 yılında Anadolu'daki İznik'te düzenlenen toplantıya (konsil) piskoposları davet etti. İmparator, Tanrı ve oğlu arasındaki eşitliği saptamak için çözüm önerisi olarak *homoousion* (Yunanca: "özünde aynı") kavramını teklif etti. Böylece Arius suçlu ilan edilmiş olsa da tartışmalar ortadan kalkmamış; yeni bir konsil 381 yılında Konstantinopol'de toplanarak, 325'te İznik'ten alınmış kararı pekiştirdi: Oğlun babayla ilişkisi "yaratılmamış" ve "özünde aynı" gibi kavramlarla tanımlanırken, Kutsal Ruh "Baba'dan ileri gelen" olarak belirlendi. Böylece 4. yüzyılın sonuna doğru ilk defa felsefi-teolojik bir pozisyon alınmış oldu. Bu konsil kararının yanı sıra, (ruhban olan ya da olmayan) pek çok teolog yazar da, 3 ve 5. yüzyıllar arasında Hristiyanlığın gelişmesine zengin yapıtlarıyla katkıda bulunmuşlardır. Latin dil evrenine ait Hristiyan dünyası için örnek olarak Tertullianus (160-240) ya da Augustinus (354-430), Yunan diline ait Hristiyanlık Origenes (185-254) veya Yannis Khrysostomos (345-407), Suriye bölgesi için de Efraim (306 - 373) isimleri sayılabilir. Temel ilkelerde uzlaşma olmasına rağmen şimdi de şu sorular ortaya çıkmıştır: İsa eğer Baba ile özünde aynıysa, onun insani doğası nerede durur? Bu tartışma 5. yüzyılı etkilemiştir. Bunun çıkış noktası Konstantinopol'ü Piskopos Nestorius'tu. Özellikle Antakya'da "kelimesi kelimesine" yapılan İncil yorumunun bir taraftarı olan Nestorius, İsa'nın içinde tanrısal ve insani iki doğanın, birbirinin yanında ve ayrılmış olarak var oldu-

9 Baba Tanrı, Oğul İsa ve Kutsal Ruh'tan oluşan üçleme inancı. (e.n.)

ğunu vurgulamıştır. Bu yüzden de İsa'nın tanrısallığını ön planda tutanların itirazına maruz kalmıştır. İskenderiye'de öğretilen, kelime anlamının ardında her zaman daha derin mana arayan, alegorik İncil yorumundan kısmen esinlenmişti. Nestorius'un öğretisinin yanlış olduğu suçlamaları yapıldı. İmparator Theodosius bu tartışmayı çözmek için 431 yılında konsili Efes'e çağırdı. İmparator (Antakya Kilisesi'ne karşı Roma ve İskenderiye kiliselerinin çıkarları ve dinî-politik gücünün iş birliğiyle) Nestorius'un öğretisinin reddedilmesini sağladı. Lakin tanrısallık ve insani doğa arasındaki ilişki sorunu yine de çözülemedi. Bugün İstanbul'un Anadolu yakasında bir ilçe olan Kalkedon'da¹⁰ tam yirmi yıl sonra bu olay şu şekilde formüle edildi: İsa'nın içinde insani ve tanrısallık doğa "katışıksız, değiştirilmemiş, bölünmemiş ve ayrılmamış" olarak bulunur. İsa tanrısallık konusunda Baba'yla "aynı öze" ve insanlıkla ilişkisi içinde de insanlarla "aynı öze" sahiptir. Bir buçuk yüzyıldan fazla süren münakaşa böylelikle, Şark dünyası hariç, Bizans-Ortodoks ve Latin-Batı dünyasının kiliseleri tarafından kabul edilecek olan bir sonuca ulaşmıştı.

Ek 7: Hristiyanlığın Önemli Metinleri

a) İsa'nın Dirilişinin Tasdiki: (Pavlus, Korintlilere İlk Mektup, böl. 15.3-5.12 ve devamı. İncil'den alıntı: *Die Bibel. Altes und Neues Testament. Einheitsübersetzung*, Freiburg 1980).

"Her şeyden önce, kendi aldığımı size aktardım: İsa kutsal yazılar uyarınca, bizim günahlarımız uğruna öldü ve gömüldü. Üçüncü günde dirildi, kitaba göre ve Kefas'a (Petrus) ve on ikilere (havarilere) görüldü.

Ama İsa'nın ölüyken dirildiği haber verilirse o zaman bizden birkaç kişi ne der: Ölünün dirilmesi var mıdır? Eğer ölümden dönüş yoksa İsa da dirilmemiştir."

b) 7. Ekümenik İznik Konsili (787) Resimlerin Kutsallığı Üzerine Verilen Karar: (N. Thon'dan alıntı: *Quellenbuch zur Geschichte der Orthodoxen Kirche*, Trier 1983, 120).

"Tüm dikkat ve ihtimamla saygın ve kutsal resimler, renk veya mozaikler veyahut başka uygun materyallerle ortaya çıkarılan haç işareti, layıkıyla yapılırsa kutsal sayılır, Tanrı'nın mabetlerine yerleştirilerek hürmet edilir. [...] Her şeyden öte Tanrımı-

¹⁰ Günümüzde Kadıköy. (e.n.)

zın ve İsa Mesihimizin, tanrısal olanı dünyaya getiren Kutsal Bakiremizin, kutsal meleklerin ve kutsal kişilerin resimleri sergilenmelidir.”

c) Roma – Katolik Trento Konsili (1563) Kutsama Töreni üzerine: (H. Denzinger’den alıntı: *Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen*, P. Hünemann tarafından yayınlandı, Freiburg, 36. baskı 2001, 570.)

“Eğer biri Hristiyanların ayırım gözetmeksizin Yeni Ahit’in rahipleri olduğunu veya hepsinin aynı ruhsal güçle donatıldığını tasdik ederse, tıpkı “orduların düzenli savaş nizamı” gibi olan kilise hiyerarşisini bozmaktan başka bir şey yapmış olmaz. [...] Her kim Yeni Ahit’te görünür ya da zahiri bir rahiplik olmadığını ya da papazların Mesih’in kanı ve bedenini kutsamak ve sunmak, ayrıca günahları dinlemek ya da affetmek yetkisi olmadığını, aksine sadece Incil’i müjdelemek görevi ve amacı olduğunu ya da vaaz vermeyenlerin kesinlikle rahip olmadığını söyleyorsa aforoz edilir.”

a) Doğu Hristiyanlığı: Kalkedon’da işlenen dogmalar, Nestorius taraftarları, İskenderiye psikoposu ve aynı zamanda Kalkedon’daki konsile farklı sebeplerden dolayı katılamayan diğer Şark piskoposları tarafından kabul edilmedi.

Nestorius’un Efes Konsili’nde cezalandırılmasından sonra Doğu’nun ilk ulusal kilisesi olan “İran Kilisesi” yani Doğu Suriye Nestorizmi ortaya çıktı. İran’daki Hristiyanlar siyasi sebeplerden 424’te bağımsızlığını kazanmış, 5. yüzyılın 80’li yıllarında Nestorius’un kendine özgü kilise düzenine sahip teolojisini devralmışlardı. Bu anlayış 7. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Orta Asya ve Çin’de görülen Hristiyanlığın baskın biçimi oldu. Hindistan’da bu Hristiyanlar, Thomascılar olarak bilinir. Bağdat’a yakın Ktesifon bölgesindeki piskoposluk tarafından yönetilen Doğu Suriyeli Hristiyanların coğrafi yayılışı, yerel yorumlayış biçimlerinin de gelişmesine sebep oldu.

Bir başka Suriye kilisesi 6. yüzyıldan itibaren görülen Yakubi ya da Batı Suriye Kilisesi’dir. İsa’nın içindeki tanrısallığı vurgulayan bu anlayış insani tarafı daha az ön plana çıkarıyordu. Bu yüzden Batı Suriye Kilisesi, Kalkedon Konsili’yle ters düşmekteydi. Suriye Kilisesi’nin altın çağı, İslamın yayılmasıyla birlikte sona erdi. Başka bir zayıflama 16. ve 17. yüzyıllarda meydana geldi: Latin-Batı Hristiyanlığı-

nın temsilcileri, misyonerlik için Doğu Hristiyanlığını hedef aldı ve bu da İslam çevrelerinde zaten sayıca küçük Hristiyan topluluklarının mezhepleşmesine yol açtı.

Hristiyanlık, Ermenistan'a 3. yüzyılda geldi. Bu olay Ermenilerin Roma ve Pers İmparatorluğu arasında bağımsız pozisyonunu güçlendirmek isteyen Ermeni devletiyle yakından alakalıydı. Kalkedon'daki konsil kararlarını reddetmek de bu amaca hizmet ediyordu ve bu reddiye 6. yüzyılın ortalarında Divin'deki iki ruhban meclisinde gerçekleşti. Ermeni Hristiyanları günümüze dek dinî literatüre ve sanata çok sayıda eser kazandırmıştır.

Hristiyanlığın Mısır'a girişi 1. yüzyıla dayanır. Kalkedon Konsili'nden sonra, Bizans dünyasıyla arasına sınır çizmek amacıyla Kıpti dilini kullanan, İskenderiye'den doğmuş özgün bir Hristiyanlık biçimi gelişti. 7. yüzyıl ortalarından itibaren Mısır'da İslamın yayılmasıyla, Hristiyanlık kendini İslamdan ayırt etmek için belirleyici bir kimlik hâline geldi. Mısır'daki Kıptiler günümüze dek Hristiyanlığın ayinsel ve teolojik bir biçimini canlı tutmuşlardır. Teolojik açıdan olmasa da dilsel, ayinsel ve kültürel açıdan 2. binyılın tamamı boyunca Kıpti Kilisesi'nden bağımsız bir şekilde gelişen Etiyopya Ulusal Kilisesi, 1959'da Kıpti Kilisesi'nden örgütsel anlamda da tamamen ayrılmıştır.

b) Bizans-Ortodoks Hristiyanlığı: Bizans Ortodoks Hristiyanlığı, Kalkedon'da formüle edilmiş inanç öğretisine bağlı olan gelenektir. Teolojik olarak en belirleyici özelliklerinden biri, Kutsal Ruh'a atfedilen değerdir. Böylelikle Batı Hristiyanlığında 6. yüzyıldan itibaren İznik Konsili'ndeki metinde eklenmiş ve önce İspanya ve Galya'da yayılmış ifade ("Kutsal Ruh 'Baba'dan ve Oğul'dan' meydana gelir."); Kutsal Ruh'un tanrısallık değerinin küçültülmesi ve teslis öğretisinin içinde ağırlık merkezinin kayması olarak yorumlanmıştır. Bu bakış açısı daha sonraki gerilimlerin teolojik zemini olmuştur.

Ayrıca kilise örgütünü özel olarak incelemek gerekir. 3. ve 4. yüzyılın konsilleri beş büyük piskoposluk merkezi olan Roma, Konstantinopol, İskenderiye, Antakya ve Kudüs'ün diğer piskoposluklara göre daha imtiyazlı olduğunu vurguladı. Bu beşi içinde Roma piskoposluğu (patriklik)

“eşitler arasında birinci” olarak görüldü. 1. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Roma piskoposluğu (papalar) diğer piskoposluklar üzerinde hâkimiyetini artırmak istedi; yerel piskoposluk atamalarına ve teolojik kararlara daha çok karıştı. Bunun üzerine Konstantinopol direnişe geçti. 9. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar artarak devam eden bu çatışma, 1054 yılında piskoposlukların birbirlerini karşılıklı olarak aforoz etmesiyle son buldu. Teslis öğretisi ve resimlerin kutsallığıyla (Ek 7b) ilgili teolojik farklılıkların zaten çok daha önceden yabancılaşılmaya neden olduğu Latin ve Yunan kiliseleri arasındaki birlik, böylece bozuldu.

Bizans-Ortodoks Hristiyanlığı içinde, 2. yüzyılda Konstantinopol’deki Patrikliğin öncelikli konumu devam etmiştir. 1453’te Konstantinopol’ün Osmanlılar tarafından fethinden sonra Müslüman otoriteler de Patrikliği Hristiyan azınlığın lideri olarak resmen tanıdı. Bununla birlikte, etnik ve ulusal sınır dâhilinde bağımsız ulusal Ortodoks Kiliseleri de oluşmaya başladı. Bu türde, Konstantinopol’deki ile eşit konumda görülen 16 kilise vardır ve en büyüğü Rus Ortodoks Kilisesi’dir.

c) Latin-Batı Hristiyanlığı: Batı Hristiyanlığı, ilk konsillerin dogmasını devam ettirdi. 6. yüzyılda Frankların Hristiyanlığı kabul etmesinden sonra Roma piskoposluğunun dinî egemenliği ile Frank Krallığı’nın laik egemenliği arasında sıkı bir bağ oluştu. Hristiyan Roma imparatoru olarak Şarlman’ın [Büyük Karl] 800 yılında taç giymesi, bu bağlantının ilk doruk noktasıydı. Artık Latin-Batı Hristiyanlığı, Bizans Hristiyanlığı karşısında siyasi güç hâline gelmişti ve buradan çıkan iddialar daha sonra 11. yüzyılda Doğu ile Batı’nın ayrılmasına neden olmuştur.

Latin Kilisesi bunların sonucunda kendini Hristiyanlığın yegâne doğru biçimi olarak görmekle kalmadı, aynı zamanda bütün Hristiyanlığı -ilk olarak da Haçlı Seferleri vasıtasıyla İslam dünyası içinde yaşayan Hristiyanları- kendi bünyesine katmaya çalıştı. Batı Kilisesi özellikle Thomas Aquinas (1226-1274) aracılığıyla felsefeyle ilişki kurarak teoloji içinde bir canlanma yaşadı. Yeni oluşturulan tarikatlar da teolojinin gelişimine katkı sağlıyordu. Fakat aynı zamanda -din dışı otoriteyle de bağlantılı- kilise ile inananlar

arasındaki gerginlik ve yabancılaşma giderek artıyordu. 15. yüzyılın başlangıcından itibaren reform hareketleri doğdu ve ilk reformistlerden biri olan Jan Hus 1415'te idam edildi.

Bir yüzyıl sonra eski papaz Martin Luther (1483-1546) kendi öğretisini geliştirdi. Buna göre insan özel bir vasıta veya aracı sayesinde değil, yalnızca kendi inancı sayesinde kurtulabilir. Havarî Pavlus'un Yeni Ahit'te Romalılara yazdığı mektubundan elde edilen bu görüş, Yüksek Orta Çağ'dan beri rahiplerin teolojik ve felsefi olarak temellen-dirilmiş ayrıcalıklı mevkisini tartışılır hâle getirdi ve tüm inananların evrensel rahiplik makamına ulaşabileceğini vurguladı. Rahipler ve din adamı olmayanlar arasındaki toplumsal sınıf farkı ve kilise düzeni açılarından bunun pek çok sonucu oldu. Burada sadece örgütlü bir hiyerarşi ya da bir piskoposun başka biri karşısında imtiyaz sahibi olup olmama meselesi değil, aynı zamanda eğer bütün inanan-ların evrensel rahiplik makamında payı varsa ve kurtuluş yalnızca Tanrı'nın merhameti ile mümkünse, bir piskopo-sun teolojik imtiyaz sahibi olma iddiasında bulunup bulu-namayacağı sorusu söz konusudur. Bu temel soru, Latin Batı Kiliseleri içinde, (Huldrych Zwingli (1484-1531) ve Jean Calvin (1509-1564) gibi reformist diğer yazarların teolojik katkılarıyla) Luther geleneğine dayanan Protestan Kilise-si'ni, Roma-Katolik Kilisesi'nden (Ek 7c) ve aynı zamanda Doğu ve Ortodoks Kiliselerinden kopardı. Bu temel farklar açısından, örneğin Anglikan Kilisesi (16. yüzyıl) ya da "Eski Katolik Kilisesi"nin (1871) kuruluşu gibi diğer bölünmeler, ikincil derecede teolojik bir önem taşımaktadır.

Ek 8: Hristiyanlığın Kronolojisi

Yak. 30 İsa'nın çarmıha gerilmesi.

Yak. 32/33 Pavlus'un Hristiyanlığı seçmesi.

1. yüzyıl ortaları Pavlus'un mektupları.

1. yüzyıl sonu Yeni Ahit'in tamamlanışı.

2. yüzyıl başı İlk dönem gnostik-Hristiyan akımları.

180'den önce Yeni Ahit'in Latinceye ve Suriye dillerine çevril-meye başlanması.

276/277 Hristiyanlıkla rekabet eden bir gnostik din olan Maniciliğin kurucusu Mani'nin ölümü.

313 Milano Hoşgörü Fermanı.

325 İznik Konsili, Arius öğretisinin yargılanması.

451 Kalkedon Konsili'nde İsa'nın iki doğası olduğu öğretisinin dogmatlaştırılması; Doğu Kilisesi'nin Roma Kilisesi'nden ayrılması.

637'den itibaren Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Hristiyan bölgelerin İslamlaşmaya başlaması.

719-754 Boniface'in misyonerlik faaliyetlerinin, bugünkü Almanya'nın olduğu bölgede Hristiyanlığın yayılmasını sağlaması.

732 Charles Martel'in, İslamın Batı Avrupa'da doğru yayılışını durdurması.

1054 Latin-Batı Kilisesi ile Bizans Ortodoks Kilisesi'nin ayrılması.

1074 Papa VII. Gregorius'un Latin Kilisesi'ndeki rahiplere evlenme yasağı getirmesi.

1096-1270 Haçlı Seferleri dönemi.

1453 Osmanlıların Konstantinopol'ü fethetmesi.

1517 Martin Luther (1483-1531) tarafından Almanya'da reform hareketlerinin başlatılması.

1522 Huldrych Zwingli (1484-531) tarafından Zürih'te reformun başlatılması.

1531 İngiltere Kralı VIII. Henry'nin Roma Kilisesi'nden ayrılması ve 1534'te Anglikan Kilisesi'nin yöneticisi olması.

1541 Cenevre'de Jean Calvin (1509-1564) tarafından reform hareketlerin başlatılması.

1545-1563 Trento Konsili'nin Katolik "karşı reform"u başlatması.

1648 Münster'de imzalanan Vestfalya Barış Antlaşması'nın mezhep savaşlarını sonlandırması.

1870-1871 İlk Vatikan Konsili ve "Eski Katolik Kilisesi"nin kuruluşu.

1948 "Ekümenik Kilise Kurulu"nun kurulması.

1962-1965 İkinci Vatikan Konsili.

3. Uygulamaları ve Yaşam Tarzları

a) Noel, Paskalya ve Hamsin Yortusu: İsa'nın doğumunun kutlandığı Noel, Batı Hristiyanlığında kuşkusuz en gözde olan ve aynı zamanda Hristiyanlıktan en fazla arındırılmış durumdaki bayramdır. Bayramlar teolojik açıdan üç güne ayrılmıştır; İsa'nın vaftiz edilişi, Noel'den sonraki pazar günü ve Epifani Yortusu -bütün insanlığın kurtarıcısı olarak "Mesih'in tezahürü"- 6 Ocak'ta kutlanır. Bu şekildeki bir algıyla Noel, büyük ölçüde insani bir olay olan doğuma indirgenmiştir. Noeller Doğu'da daha net bir şekilde İsa'nın enkarnasyon [vücut bulma] gizemi olarak akılda kalmış olduğundan, böylesi bir "teolojik bağlamdan ayırma" durumu, Ortodoks Hristiyanlığında çok daha az görülür.

İsa'nın dirilişinin kutlanması olan Paskalya, teolojik olarak tüm Hristiyanlar için en önemli bayramdır. Süresi, biçimi ve teolojik odak noktası her bir kilisede farklıdır. Bu bayramların kökeni, pazar kutlamaları ve Yahudilerin Hamursuz Bayramı'dır. Avrupa Orta Çağ'ında bayramlar doğa sembolleriyle zenginleştirilmiştir. Roma Katolik Hristiyanlığı Paskalya'yı *triduum sacrum* ("üç kutsal gün") olarak görür; İsa'nın Kudüs'e girişiyle (Palmiye Pazarı) başlayan kutsal günler, azap bayramı ("Yeşil [Kutsal] Perşembe"), İsa'nın ölümü (Kutsal Cuma) ve dirilişi (Paskalya Gecesi ve Paskalya Pazarı) diye adlandırılır. Bu açıdan bayramlar tekil inanışlara adanmış olmalarına rağmen, tarihsel bir güzergâh oluşturmaktadırlar. Bu teolojikleştirme, Protestanlıktaki ayin pratiği için de önemlidir. Halk dini bazen Kutsal Cuma'yı (Paskalya'dan önceki cuma) çarmıha gerilme ile birlikte en önemli bayram olarak görme eğiliminde olsa da teolojik açıdan bu yanlıştır. Ortodoks Kilisesi'nin Paskalya Bayramı ritüellerinde İsa'nın çilesi ve dirilişi de merkezî önem taşır. Ortodoks Kilisesi bugüne dek Paskalya'yı Jülyen takvimine göre hesaplamıştır. Bu yüzden Katolik ve Protestan Paskalya tarihi ile Ortodoks Paskalya tarihi arasında bazı seneler beş haftalık aralık olabilmektedir.

Ayrıca Paskalya'nın tüm Hristiyanlar için anlamı, her iki mezhepteki Paskalya zamanının kilise senesinde hem ileri hem geriye doğru uzamasıyla da ilgilidir. Bu süreç, ön hazırlık olarak Büyük Perhiz'le başlar, beş günlük Paskalya

ile devam eder ve Hamsin Yortusu'yla biter. Hamsin Yortusu Genç İsa'ya gönderilen Kutsal Ruh'la bağlantılıdır ve bu, Roma Katolik Hristiyanlığında kilisenin "doğum saati" olarak da kutlanır. Kutsal Ruh'un Ortodoks Kilisesi'nde teolojik açıdan önemli bir rol oynamasından dolayı Hamsin Yortusu Teslis Bayramı'dan daha mühim görülür.

b) Pazar Ayini ve Son Akşam Yemeği: Diriliş'in günü olan pazar günü daha 1. yüzyılda Hristiyanlığın ilk bayramı olarak yerleşmiştir. Bu günde Efkaristiya Ayini'ne katılan Hristiyanlar, İsa'nın acılarını ve ölümünü anımsarlar ve ölümden sonra kendi dirilişini umut etmenin bir ifadesi olarak, Dirilen ile bütünleşmeyi [komünyon] dilerler. 337 yılında İmparator Konstantin pazar gününü tatil ilan etmiştir.

Katoliklikte pazar günü Efkaristiye Bayramı'na katılmak kilise kurallarına göre bir zorunluluktur. Katolik anlayışında, ekmek ve şarabın içinde İsa'nın etinin ve kanının bulunduğu inancı vardır. Bu yüzden Efkaristiye Bayramı Tanrı'yla yaşanan bir "komünyon" deneyimidir. Protestanlıkta pazar ayine zorunlu katılım yönünde bir kural yoktur. Buna karşın İsa'yı anmak için, birlik hissinin olduğu Son Akşam Yemeği'ne daha çok vurgu yapılır. Ortodoks anlayışına göre pazar günü yalnızca Diriliş'i anma günü değil, aynı zamanda Tanrı'nın yaratma eyleminin gerçekleştiği gündür. Pazar ayinine katılmak aynı zamanda kişinin her "insanî" eylemi Tanrı'nın temelinde tüm insanların kurtuluşu için hareket ettiğinin bilincinde olarak yerine getirmesidir. Efkaristiya Bayramı yani "Tanrısal Liturya" ölümsüzlük ilacı olarak görülür, böylece kişi, İsa'nın içinde yaşar.

c) Vaftiz: Vaftiz bütün büyük Hristiyan geleneklerinde topluluğa kabul edilme anlamına gelir. Bu "sakrament" [ayin], "kutsal varlığın", gözle görülmeyen gerçekliğin önemini ifade eden ilahi bir işarettir. Teolojik önemin yanı sıra vaftiz, bir statü değişimi, bir nevi *rite de passage* [kabul töreni/geçiş ritüeli] özelliğine sahiptir. Teolojik simgeler ile *rite de passage*'nin "karışımı," özellikle hem Katolik hem de Evanjelist ve Ortodoks "kilise kabul" ayinleri açısından bakınca daha net bir hâl alır. Burada teolojik olarak Kutsal Ruh tarafından güç-

lendirilmek söz konusudur ve bu en belirgin şekilde Ortodoks mezhebinde ifade bulur, bu açıdan Ortodoks Kilisesi'ne kabul ayini ile vaftiz ritüeli birbiriyle ilişkilidir. Katolik Kilisesi'ne kabul ayini, ruhu güçlendirmenin teolojik karakterini muhafaza eder ve Ortodoks kabul ayininde olduğu gibi bir "sakrament"tir. Vaftiz ve kabul töreninin zaman içinde birbirinden ayrılmasıyla Katoliklikler arasındaki ayin aynı zamanda (genç) yetişkin olarak hayatın yeni bir evresine kabul edilme ritüeline dönüşmüştür. Sakrament olarak Katolik kabul töreni, Protestanlıkta Luther tarafından reddedilmiş ama vaftizi hatırlatan unsurlar varlığını sürdürmüştür. Bu yüzden kabul töreni, kiliseye bağlılığın tasdiki ve ruhsal güçlenmenin görüngüsü olan bir *rite de passage* olarak tanımlanabilir.

d) Evlilik ve Riyazet: Ortodoks ve Katolik Hristiyanlığında evlilik de sakramentlerden biridir. Ortodoks Kilisesi'nde boşanma ve tekrar evlilik de mümkündür. Protestanlarda evliliğin hiçbir kutsal niteliği yoktur ama nikâhsız birlikler yerine evlilik teşvik edilir. Bu farklı teolojik yaklaşımlar, riyazetin farklı biçimleriyle alakalıdır. Katolik geleneğinde bekârlık -rahipler için ise evlilik yasağı-, evliliğe nazaran daha değerli görülmektedir. Tarihin akışı içerisinde bu, cinselliği küçümsemeyle birlikte bedenin aşağılanması na neden olmuştur.

Genel itibariyle kutsal evlilik, boşanma ve riyazet karmaşası ve bunun üzerine modern (dinî olmayan) bekâr yaşam tarzlarının yanı sıra evlilik içi ya da dışı hetero ve homoseksüel ilişkiler meselesi, Hristiyan yaşam pratiğinin en büyük gerilim alanlarını oluşturmaktadır. Burada teolojik düşüncenin ürettiği geleneksel pratikler ile toplumun değişen değer yargıları birbirleriyle uyuşmamaktadır.

e) Etik ve Hukuk: Zaman zaman Hristiyanlığın temel karakteristiği içinde etik davranışın merkezine Tanrı sevgisi ve hayırseverlik konur. Yeni Ahit'ten On Emir ve Eski Ahit'ten Dağdaki Vaaz da tüm Hristiyan mezhepleri için etığın kaynağı sayılır. Ayrıca tüm bunların kültürel açıdan, özellikle Avrupa kültürüne olan normatif etkileri göz ardı edilemez. Batı'nın günümüze dek süren kültürel hegemon-

ya çabası -evrensel insan haklarının ortaya çıkışı örneğinde olduğu gibi- sonucunda bu etik anlayışının unsurları kültürel ve dinsel olarak farklı alanlara aktarılmış, bu çaba da örneğin Asya ülkelerinde olduğu, zaman zaman direnişle karşılaşmıştır. Etik ve kültür transferi bazı durumlarda, Kuzey Amerika'da olduğu gibi, yine İncil geleneğinden gelen Yahudi etiği öğeleriyle desteklenmiştir.

Dinsel hukuk ve yaşamın idamesinin temel ilkesi olarak etik, Katolik gelenekte de birbirleriyle bağlantılıdır. Özellikle dinsel yasa alanlarıyla yani tanrısal düzenin yaratılışı ve vahiyden tanrısal yasa olarak türetilmiş, bireyin hayatı nasıl yaşayacağı belirleyen zaruri ilkelerle ilişki içindedir. Ortodoks dünyada din hukuku, kilisenin kurumsal kısmını düzenler ama bireylerin yaşam tarzı din tarafından çok fazla şekillendirilmez. Protestanlıkta dini yaşamın "hukukileştirilmesi" çok daha sınırlı kalmıştır; zira burada odak, Tanrı'nın sözünün İncil'den ve iki ayinden (vaftiz, efkaristiya) bildirilip ilan edilmesiyle sınırlıdır.

4. Kültür Şekillendiren Bir Güç Olarak Hristiyanlık

Etik ve Noel bayramları üzerine yapılan incelemelerde, kadim Hristiyan geleneklerinin bazı noktalarda genelgeçer "kültürel unsur" hâline geldiği zaten açıkça ortadadır. Ek olarak başka örnekler de verilebilir. Özellikle Batılı Latin Hristiyanlığının manastır yapısı, bir "eğitim kurumu" olarak Ortodoks ve Doğu geleneğindeki keşişlik ve münzevilik anlayışından daha etkili olmuştur. Kavimler Göçü zamanında Antik Çağ'ın fikir mirasının bir parçasını korumuş ve böylece İlk Çağ ile Orta Çağ arasında kültürel devamlılık adına köprü vazifesi görmüştür: Bu kültür aktarımında Doğu'nun ve İslamın ilk döneminde Nesturi Hristiyanların rolü görmezden gelinemez. Müslümanlar Antik Yunan kültür ürünlerini çeviriyle İslam alimlerine aktarmışlardır ve bu birikim, daha sonra benzer İslamî vasıtalar üzerinden Avrupa'ya geri dönmüştür.

Sözünü etmeye değer başka bir olgu, Batı'nın güzel sanatlarıdır. Bunların motifleri sıklıkla İncil geleneğinden ve

aynı zamanda Hristiyan azizlerin efsanelerinden alınmıştır. Bu sanat, kilise binalarının dışına çıktığı anda dinî mesajını kaybetmiştir. Ortodoks Hristiyanlığında dinî bir bağlam olmaksızın varlığını sürdüremeyen ikonalar söz etmek gerekir. Resmedilen ikonalar salt bir eser değildir; görselleştirilmiş teolojiden ibarettir. Ressam, ikonayı mistik bir amaçla ya da resmetmek istediği İsa, Meryem ve azizlere inancından ötürü yaratır. Bu yüzden ikonalar asla yalnızca dinî motivasyonu temsil eden kültürel eserler değil, aynı zamanda dinî yaşam pratiklerinin en temel ifadesidir.

Ek 9: Ermenistan Hristiyanlığı

1991’de bağımsızlık kazanan Ermenistan Cumhuriyeti, 29.800 kilometrekare yüz ölçümüne ve 3,02 milyon nüfusa sahiptir (2015). Halkın yaklaşık % 93,5’i Ermenidir; Kürtler de % 1,7’lik oranla önemli bir azınlıktır. Dinî açıdan, gayriresmî devlet görüşüne göre bütün Ermenilerin bağlı olduğu (de facto olarak ise sadece % 80) ulusal kilise, Ermeni Apostolik Kilisesi’dir. Dinî azınlıklar arasında Protestanlar ve Rus Ortodoks Kilisesi mensupları ile Kürt Yezidiler vardır; Sünni Müslümanlar birkaç binlik Kürt nüfusuyla sınırlıdır.

Ermeni Apostolik Kilisesi’nin kökleri havari Thaddeus ve Bartholomew’e dayanır. Bununla birlikte ulusal boyutta misyonerlik faaliyeti, (“Aydınlatan” lakaplı) Piskopos Gregor tarafından Kral III. Tiridates’in hükmettiği zaman zarfında (yak. 298-300) yürütüldü. Bu yüzden Ermenistan kendini dünyanın en eski Hristiyan ülkesi olarak görür. Kalkedon Konsil kararlarının (451) reddedilmesi ile bağımsızlık kararı belirlenmiş ve bu nihai olarak Divin’de (552) kilise meclisinde gerçekleşmiştir. Kiliseler dinsel hiyerarşik yasalara göre Katolikos tarafından yönetilir. Siyasi duruma göre Katolikos merkezi farklı yerlere de taşınmıştır. 1441’den beri bu merkez, Ermenistan’ın başkenti Erivan’a 20 kilometre uzaklıktaki Eçmiadzin şehrinde bulunmaktadır. Siyasi ve ekonomik sebepler 16. yüzyılda Ermenileri kendi yurtları dışındaki yerlerde yaşamaya zorlamıştır. Bu yüzden bugün Ermenistan dışında yaklaşık altı milyon Ermeni yaşamaktadır.

Ermeniler 19. yüzyılın son on yılında milliyetçi bir atılım yaptı ama bu, 1915’te Türkiye’nin doğusunda yaşanan olaylar ve 1920’de Sovyetler Birliği’nin Ermenistan’ı işgaliyle sona erdi. 20. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Katolikos I. Vazgen (1956-1995) bütün Ermeniler için birleştirici bir isim oldu. Bu aynı zamanda komünist rejim altındaki kilisenin statüsü ko-

nusunda belli bir rahatlamaya da neden oldu. Ülkenin bağımsızlığını kazanmasıyla Ermeni Apostolik Kilisesi ulusal kimliği tekrar bulma sürecinde önemli işlev gördü. Şimdiki Katolikos Karekin Nersessian'ın (doğ. 1951) önündeki vazife, kilisesiyle beraber sadece modern dünyanın zorluklarının üstesinden gelmek değil, aynı zamanda ulusal bilinç ile etnik azınlıklar arasındaki gerginlikte, devlet içindeki uyum adına kilisenin rolünü de pozitif ve sorumlu bir şekilde biçimlendirmektir.

Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki sekülerleşme dönemlerinde Latin Batı Hristiyanlığı, son birkaç on yıldır yayılmacılık anlamında gerilemiş olsa da, Hristiyanlık hâlen toplumların kültürünü şekillendiren gücün ürünü olan "sivil" bir din formunda devam etmektedir ve Batı dinsel tarihinin görmezden gelinemeyecek etmenleri arasındadır. Ortodoks Kilisesi için ise 20. yüzyılda 80'lerin sonundan itibaren Doğu Avrupa'da yaşanan siyasi değişiklikler, bu bölgenin mevcut dinsel pozisyonunu terk ederek kültürel açıdan yeniden biçimlenmesine katkı sağlama imkânına sahip olduğu yeni bir durum yaratmıştır. Ama Ermeni ya da Gürcü Hristiyanlığı gibi Doğu Avrupa Kiliselerinin de (Ek 9) ancak bu siyasi değişim sürecindeki baskı dönemlerinden sonra tekrar kültürel ve ulusal kapsamda belirleyici etkiye sahip olmaları mümkündür.

Son olarak Hristiyanlığın yaygınlığıyla alakalı bazı güncel veriler şöyledir: Neredeyse iki milyar Hristiyan'ın ortalama % 50'sinin Roma Katolik geleneğine inandığı varsayılmakta. Ortalama 350 milyon kişi Protestanlığa bağlıyken; aynı sayıda kişi de, -tarihsel ve teolojik açıdan ağırlı olarak Protestan geleneğinden gelen ancak örgütsel olarak Protestanlıktan ayrı olan- "bağımsız kiliselere" (örn. Baptistler, Metodistler) bağlı. Aşağı yukarı 225 milyon insan da Ortodoks itikadına inanıyor. Doğu Kiliselerine inanan yalnızca 50 milyon dolayında kişi mevcut. Almanya'yla alakalı sayılar şu şekilde: Roma Katolik Kilisesi ve Evanjelist Kilisesi son rakamlara göre her biri 27'şer milyon üyeye sahip, buna karşın Ortodoks Kilisesi yaklaşık 1,2 milyon, diğer Doğu Kiliseleri ise toplam 115.000 civarında üyeye sahip. Bu açıdan Almanya'daki güncel durum Hristiyanlık içindeki farklı yönelimleri net bir şekilde yansıtıyor.

IV. TAOİZM

Yaygın bilinen hâliyle Taoizm sözcüğü, *tao'*dan türetilmiştir ve bir yandan “kalıp” ya da hayatı yaşamamanın ideal hâli olarak “yol”, öte yandan ise evrende olup bitenlerin yasalara uygunluğu anlamlarına gelir. Bu yüzden *tao'*yu, duyu organlarıyla algılananların ardındaki gerçeklikle alakalı bir kavram olarak anlamak gerekir. *Tao'*nun farklı görüş ve yorumlamaları, MÖ 3. yüzyıldan beri Taoizm (Tao öğretileri) adı altında bir araya getirilip Çin literatürünün çeşitli eserlerinde yavaş yavaş görülmeye başladı. “Tao öğretisi” ilk zamanlarda bir din değil, felsefi bir sistemdi. Daha sonra, ilk defa MS 2. yüzyılda bir din olarak kendini gösterdi. Taoizmin muhtelif dinî pratiklerinde, *mikrokozmos* ve *makrokozmos* arasındaki harmoni ve dengeyi sağlamak, Tanrı ile insan arasındaki etkileşim ve zıt güçler olan *yin yang* arasındaki ilişkiler yer alır. Bu simge sadece Taoizm ile sınırlandırılmasa da, Taoizmin merkezî düşünce sistemini sembolik olarak ifade etmektedir.

1. Bir Dinin Hayalî Kurucusu Olarak Laozi

Konfüçyüs (551-479) ile birlikte Antik Çin'in en ünlü şahsiyeti olan Laozi (Laotse), genelde felsefi Taoizmin kurucusu olarak bilinir. Tahminen MÖ 3 ve 4. yüzyıllardan gelen Taoist metinler, Laozi'den bahseder ama bu anlatılar onun somut şahsıyla ilgilenmez, sadece felsefi bilgileri aktaran bir aracı olarak görülür. Laozi'nin ismindeki *Lao*, “yaşlı” anlamına gelir. Laozi gerçek bir ad olmaktan ziyade, onu “yaşlı bilge” olarak niteleyen efsanenin oluşturduğu bir unvan gibidir. Bazı geleneklerde 160 ila 200 yıl yaşadığına dair efsaneler mevcuttur.

Laozi'nin tarihsel kimliğini kanıtlamak mümkün değildir ve hayatı hakkında çok az bilğimiz vardır. MÖ 100 civarı Sima Qian tarafından kaleme alınan bir biyografisi mevcutsa

da, orada dahi bu düşünürü ait çok kapsamlı bilgi bulunmamaktadır. Bu efsanevi kişiliğin somut ve tarihsel gerçekliğini ihtiva eden kısıtlı bilgi; Zhou hanedanı döneminde arşiv memuru olduğu, Konfüçyüs'le bir araya gelmiş olabileceği, Çin'in batı sınırına kadar yolculuk ettiği ve buradan sonra izinin kaybolduğudur. Konfüçyüs ile Laozi'nin karşılaşması anlatısının en geç MÖ 2. yüzyılda Taoist gelenekte sağlam bir yer bulmuş olması, mecazi bir yaklaşımla doğrulanabilir fakat olayın tarihselliğini kanıtlamaz. MS 2. yüzyıldan itibaren Laozi tanrısal bir varlık olarak kutsal görülmüş ve (Buda gibi) kendisine kurbanlar sunulmaya başlanmıştır. Bu noktada Laozi'nin bir felsefe öğretmeninden ziyade bir tarikat kurucusu gibi görülmesi, Çin'de Budizmin yayılmasına başlamasıyla ilişkilidir. Buda'ya benzer şekilde, aşkın bir kutsal varlık olarak algılanan Laozi de bir dinî topluluk için odak noktası olmuştur. Kuşkusuz bu nedenle dinsel Taoizm için Laozi din kurucu sayılır ve bu görüş, var olan kült içinde de kendini göstermektedir. Laozi, tapınaklarda ana altar üzerinde "üç temiz"den biri olarak tasvir edilir. Hatta bazı Taoistler, üç tanrının hepsini Laozi'nin görünen üç biçimi olarak yorumlamaktadır.

Felsefi Taoizmin temel özellikleri, milattan önce son yüzyıldan kalan *Tao De Ching* ve *Nan Hua Ching* isimli iki eserden okunabilir. *Tao De Ching*, "Tao ve Tesir Gücünün Kitabı" Laozi'ye atfedilir ve karmaşık bir kavram olan *tao*'nun temel bir tanımını aforizmalar aracılığıyla sunar. Benzer konular *Nan Hua Ching*'de, Filozof Zhuangzi'ye (4. yüzyıl) atfedilen "Güney Çiçekler Ülkesi Kitabı"nda işlenmiştir. Her iki kitap da aslında dinî bir temaya sahip değildir; aksine, devlet yönetimi için bir kılavuz olarak görülmüştür (Ek 10a). Çin, MÖ 1. binyılın ortasından Han hanedanının başlangıcına (MÖ 221) kadar siyasi olarak birleşmiş değildir. Bu yüzden siyasi danışman ve filozoflar, iktidarın ülkede bütünlüğü sağlamak adına nasıl bilgece hareket edebileceklerine dair farklı modeller tasarladılar. Toplumla ilgili bu türden davranış yönergelerinin yanı sıra ilk Taoist metinler, yöneticileri doğa ve kozmos arasındaki harmonik etkileşime yaklaştırmaya ve insanı kozmosun temeli olan Tao'yla yeniden uyumlu hâle getirmeye odaklanmıştır. Ancak erken Taoizm aslında bir yönetim felsefesi olmaya çalışırken,

zamanla bireysel güçleri öne çıkaran ezoterik bir öğreti hâlini almıştır. Nefes kontrolü ve inziva pratikleri burada yardımcı unsurlardır. Tao'yla uyumlu olarak bu teknikleri kullanan kişinin, hayatını tehdit eden her şeyin üstesinden gelebileceği düşünülür. Bireysel ve kolektif yaşam şartlarını iyileştirme arzusu sonunda Laozi'nin tanrısallaşmasıyla beraber, dinsel Taoizm'in de temelini oluşturmuştur.

2. Tarihî Gelişmeler

Çin'de Taoizmin bir din olarak kabul edilmesi, MS 2. yüzyıl itibarıyla başlamıştır. Taoizmin dinî gelişimi bu bağlamda üç zaman dilimine ayrılabilir. Bunlar, Taoizmde Göksel Üstatlar'ın ortaya çıktığı 2. yüzyıldan 6. yüzyıla kadarki oluşum aşaması; 7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadarki tahkim dönemi ve 11. yüzyıldan günümüze kadar gelen, ritüel bakımından çeşitlenme dönemidir.

Ek 10: Taoizme Ait Önemli Metinler

a) **Tao De Ching, 60. Bölüm** (E. Schwarz'dan alıntı: *Laudse. Tao De Ching*, Münih 1980, 110).

“Devlet, küçük bir balığı kızartır gibi yönetilir. Devlet Tao'ya göre yönetilirse artık ölü ruhların sihirli güçleri kalmaz. Sihirli güçleri yok olduğundan değildir bu, artık o güçler insanları rahatsız edemeyeceğindendir. Rahatsız edemeyen sadece ölüle-
rin sihri de değildir, artık bilge de insanları rahatsız edemez. Ve her ikisi de Te'lerini¹¹ rahatsız edici şekilde boşa harcamayacağı için, birlikte Tao'ya geri akar.”

b) **Üç Temizler ve Tapınak** (F. C. Reiter'den alıntı: *Religionen in China*, Münih 2002, 100).

“Üç Temizler'in” en yüksek kozmik katmanı, on şehir, beş kutsal dağ ve tüm diğer bilinen dağlar, Grotto gökyüzü ve atmosferin enginleri, kutsalların güçlerini kullandıkları yerlerdir. Bazı durumlarda platoları, çok katlı köşkleri ve sarayları yaratmak için soluklarını bir araya toplarlar. Güneş ve Ay'a, veya hut takımyıldızlara giden kale kapılarının kulelerinde ikamet ederler. Bu kutsalların bazıları puslu bulutlarda ya da akşam kıvıllığıyla renklenmiş cennet köşelerde yaşamaktan hoşlanırlar.

11 Tao'nun erdemi ile gizli kudretini içerdiğine ve tüm canlılarda bulunduğu in-
nılan güç. (e.n.)

lar. Bu köşklerin bazıları, sırf kutsallar öyle istediği için, tamamen kendiliğinden kuruldu. Sonsuz zaman akışının ötesinde kalsın diye kuruldular. Diğer köşkler zamanın belirsiz bir noktasında ölümsüzlerin adası üzerinde [...] kurulmuştur.”

c) Ritüel Yönergesi (R. Malek'ten alıntı: *Das Chai-chiehlu: Materialien zur Liturgie im Taoismus*, Frankfurt 1985, 115-117).

“Chai ritüeli yapmak isteyen herkes, ebeveynlerini üzen çocuklardan, yeni doğum yapmış veya âdet döneminde olan kadınlardan kesinlikle uzak durmalı (bunlar, onun için tabudur). Bunun gibi mide rahatsızlığı, ateşi, yangısı, kaşıntısı olan veya diğer hastalıklardan muzdarip kişilerin *chai* salonuna, avlusuna gitmesine ya da sunağa yaklaşmasına izin yoktur. Eğer niyetlerinde ısrar eder ve acnaklı bir şekilde *chai*'ye katılmayı diler ve günahlarından kurtulmak istediklerini söylerlerse, onları ikaz etmeli ve sonra onların yerine tövbe ve pişmanlık dile getirilmelidir ama diğerleriyle beraber tapınak alanına girmelerine izin yoktur. Bu kişiler diğer dinî görevlerde de diğerlerinden ayrı bir yerde durmalı ve oturmalılar.”

a) Zhang Daoling ve Göksel Üstatlar: Dinî Taoizmin ilk dönemlerinde coğrafi ağırlık noktası, Siçuan eyaletinin Çengdu şehriydi. İnanışa göre Laozi, dünyada gerçekliğe olan saygının eksikliği yüzünden sayıları artmakta olan şeytanları yenmek ve insanların dinî sorularına cevap vermek üzere kendisini vekil kılmak için, 142 yılında bir mağarada Keşiş Zhang Daoling'e göründü. Böylelikle Zhang Daoling, herkesi doğru inanca götürecek olan göksel üstatlığa (*ti-an-shi*) yükseldi. Zhang Daoling vahiylerinde, insani hatalar ile hastalık veya şanssızlık arasında doğrudan bağ kurma fikirlerinin yanı sıra, tanrılarla insanlar arasındaki etkileşim yordamlarını geliştirdi ve bu görüşler Çin'de yaygınlık kazandı. Dinî Taoizm öncesinde devletin ve günlük hayatın idamesiyle ilgili danışılan bir öğretisi olan Taoizm konusunda faal olarak çalışan seçkin isimler, bu sistemin içinde dinî uzmanlara (*daoshi*) dönüştüler; tanrılar ile insanlar ve insanlar ile evren arasındaki etkileşimi ritüeller aracılığıyla olumlu bir şekilde etkileme gücüne sahip oldular.

Göksel üstat öğretisinin odak noktasında, çok katmanlı bir tanrılar hiyerarşisi olan ve göze görülmeyen bir “öte dünya” bulunur. Tanrılar dünyasının en yüksek makamı bir “üçlemenden” oluşur. “Üç Temizler”i (*sanching*) temsil eden

bu üçleme, soyut bir şekilde evrenin yapısını oluşturur. Üç tanrı farklı şekillerde tanımlanır: Bunlar ilkel kaosun özü (henüz Yin ve Yang birbirinden ayrılmadan önceki hâl), tao ve erdemdir. Aynı zamanda bunlar insanın üç yaşam maddesiyle (qi: "yaşam gücü, enerji"; jing: "öz" ve shen: "zihin, ruh") de ilişkili olabilir. Sonuç olarak bütün kozmosa nüfuz ederler (Ek 10b). Song hanedanı zamanından beri (10-13. yüzyıllar) Üç Temizler'den ilki de İmparator Yu Di [Yeşim İmparator] ile eş değer görülür hâle gelmiş ve imparator o zamandan itibaren Taoizmde yüksek mertebeli bir tanrı olarak mevki almıştır. Farklı gelişim süreçlerine ve panteonların farklı kollara ayrılmasına rağmen, Han hanedanı döneminde yönetim aracı olarak kullanılan temel yapı görece sabit kalmıştır. Rahipler insanların "tövbe etmesini" sağlayıp insanlarla tanrılar arasında kutsal anlaşmalar yaparak "devlet aygıtına" girmesini bilmişlerdir.

Günah çıkarma, Taoizmde özellikle hastalıkların iyileşmesi bağlamında önemli bir konuma sahiptir. Hasta kişi, günahlarını düşünmek için sakin bir yere çekilir. Yazılı olarak çıkarılan günahlar, -tanrısal mercilerle bir anlaşma olarak- gökyüzüne (dağın zirvesinde), yeryüzüne (gömerek) ya da nehirlerle (suya batırarak) sunulur. Hastalığın sebebi anlaşıldığında, insanların iyi ruhu güzel ameller aracılığıyla gökyüzüyle bağlantı kurar ve böylece ölümsüzlüğe ulaşır. Göksel Üstatlar'ın öğretisine göre hastalıklar kişiyi ölüme ve cehenneme götürür. Bu bakımdan ölümsüzlük, hastalık ve ölümün karşılıklı olarak birbirine bağlı olma fikri, Taoizmin yüksek ahlak bilincinin temelini oluşturur.

Taoizm'in dini amacı ölümsüzlüğe ulaşmaktır. Taoist, yalnızca görünüşte ölür. Gerçek bedeni değil, sadece bedenmiş gibi görülen bir hâli gömülür. Gerçek bedeni cennette ya da bir mutluluk adasında yaşamaya devam eder. Buna göre Taoizmin merkezinde insan hayatı yer alır. Çünkü insan, manevi güçleriyle hayatını kozmik katmanlar ve Üç Temizler'e bağlama olanağına sahiptir. Prensipde ruhban olanlar (rahipler) ve ruhban olmayanlar; erkekler ve kadınlar manevi kuvvetlerde eşit paya sahiptirler. Tao herkes için bilinebilirdir; temiz bir yaşam sürüp ritüellerini yerine getiren (Ek 10c) ve kararlı bir zihin yapısına sahip herkes için ölümsüzlük olanağı vardır.

Öğretinin uzlaştıracılığı ve geleneği, dar bölgede bir “öğretmen-öğrenci ilişkisi”ni beraberinde getirdi ve bu da bir din uzmanlığı olan rahiplik makamının güçlenmesine neden oldu. Taoist vahiylerinin bir araya getirilmesi, rahipliğin yerleşmesiyle yakından bağlantılıdır. En başta Zhang Daoling’ın bütün vahiyleri (örn. *Xian-er-Zhu*, *Dao te Ching* üzerine Zhang Daoling’in yorumu) ile daha yakın tarihli diğer vahiyler bu sayede bir araya getirilebilmiştir.

5. yüzyıldan itibaren “Üç Mağara” (*şantung*), Taoist kanonlarının çekirdeğini oluşturur. Burada Taoist literatürün kanonikleşmesinin ilk evresi olan “Üç Mağara”, Budist kanon kavramı “Üç Sepet”ten (*tripitaka*) büyük ölçüde etkilenmiştir. “Üç Mağara”nın yanı sıra diğer Taoist yazılar, her biri on iki bölümden oluşan “Dört İlave” (*si-fu*) de, kurulduğu dönemde kanona eklenmiştir.

b) Tang Hanedanı Dönemi: Taoizmin güçlenme dönemi 7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar sürdü. Her ne kadar Tang hanedanı döneminde Çin devleti Konfüçyanizm değerleriyle şekillenmiş olsa da, Tang imparatorları manastırlar inşa ederek, ayinler için mali kaynak ayırarak ve Taoist yazıları yayarak Taoizmi de desteklemişlerdir. Bunun sebebi, imparatorların Laozi’yi manevi atası olarak görmeleriydi. Böylelikle Taoistler devlet desteği ile dinlerini Çin’de “gerçek” kült olarak kabul ettirmeyi başardılar.

Daha 624 yılı gibi erken bir tarihte Tang İmparatoru Gaozu’nun, Kore’deki Goguryeo Krallığı’na Taoist rahipler gönderdiği tahmin edilmektedir. Orada ölümsüzlük ve “Üç Temizler” öğretileri köklü bir şekilde birbirlerine bağlanmış, böylece “Kore Taoizmi” Koreliler için ülkenin en önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir. Silla Birleşik Krallığı (668-935) zamanında Çin’den Kore’ye simya teknikleri de gelmiş ve özellikle üst sınıfta ilgiyle karşılanmıştır. Kore Taoizmi’nin Çin modeline göre kurulmuş yapısı günümüzde etkisini sürdürmektedir. Çin’le karşılıklı ilişkilere rağmen Kore Taoizmi, belirgin şekilde bağımsız bir kimliğe sahiptir. Koreli Taoistlerin tarih yorumlarında ne İmparator Yu Di ne de mitolojik ata Laozi yer bulabilmiştir. Bu isimlerin yerine kendi mitolojik kişilikleri olan Haneullim, Hwanung

ve Dangun'a daha fazla önem atfedilmiştir. Bu üç doğaüstü Koreli varlık bir bütün olarak görülebileceği için, bunların Üç Temizler'in farklı bir yorumu olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Kore Taoizmi, Çin Taoizmi'nin yeni bir kültür havzası içinde bağımsız bir şekilde yayılmak için nasıl değiştiğini göstermektedir.

c) Zheng-yi ve Quan-zhen: Taoizmin 12. yüzyıldan günümüze kadar uzanan gelişiminin üçüncü tarihsel dönemi, her biri ya kendi vahiylerini referans alan ya da eski gelenekleri devam ettiren farklı grupların ortaya çıkışıyla nitelenir. Bunlar arasında öne çıkan, "Göksel Üstat Taoizmi" konusunda Zheng-yi'ye de işaret eden "Ortodoks ve Birlik Okulu" dur. Eski hiyerarşik yapılar da ilgili "göksel üstatla" birlikte zirvede yaşamaya devam etmektedir. Günümüzde 64. Göksel Üstat Tayvan'da bulunmaktadır.

Yeni bir akım olarak "kusursuz bütünlük okuluna" (quan-zhen) değinmek gerekir. Wang Zhe (1112-1170) tarafından kurulan okul yeni bir içerik sunmaktan ziyade, bir tür yaşam tarzını ifade eder. Manastır tarzı yapıların ve evlilik yaşayışının bu tarz Taoizme getirdiği yaklaşım, aile ve toplumdan açık şekilde ayrılan bir Taoizm yoludur. Bekârlık burada kişinin "beyninin korunması ve beslenmesi uğruna, 'tohumunun özünü' geri çevirmesine" hizmet eder ve böylece uzum yaşamı destekler. Bakir hayatlarının içsel dinî temellerine ek olarak, bu yenilik bakir yaşayan Budist rahiplerden de etkilmiştir. Quan-zhen akımının bir başka özelliği olan seremoniler, "kayıt ve muska" (*fu-lu*) yazma uygulamalarıdır ve kurban törenleri büyük ölçüde geri planda kalmıştır.

Quan-zhen, bu bağımsız gelişimine rağmen, Zheng-yi akımıyla ortak bir yaşam sürmeye daha 12. yüzyılda başlamıştır. Tarihsel süreç boyunca "göksel üstat" geleneğinde ölümsüzlüğe ulaşmak adına aynı derecede faydalı görülen çilecilik pratiklerine doğru bir eğilim de olduğundan, iki öğreti arasında yakınlaşma daha mümkün olabilmiştir. 14. yüzyılın başında Ming hanedanı döneminde Taoist kanonlarının yeniden basımı Quan-zhen'e ait yazıları da kapsamıştır. En geç 2. binyılın ortalarından itibaren Taoizm derinlemesine bir kopma yaşamaksızın, ya güçlü bir ritüel

odağı olan Zheng-yi geleneğine ya da daha çok meditasyona odaklanan Quan-zhen geleneğine doğru eğilim göstermiştir. Ama 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Çin'deki siyasi gelişmeler bugün "ritüel dostu" Taoizmin daha ziyade yurt dışındaki Çinliler tarafından temsil edilmesine yol açmıştır. Buna karşın Çin Halk Cumhuriyeti "yaşam ve düşünce biçimi" olarak, az sayıda ritüele sahip olan Quan-zhen geleneğini tercih eder.

Ek 11: Taoizmin Kronolojisi

MÖ 551-479 Konfüçyüs.

6 yüzyıl Laozi'nin efsanevi hayatı.

5/4. yüzyıl Laozi'ye atfedilen "Dao Kitabı" (*Dao te Ching*).

4. yüzyıl Zhuangzi'nin "Güney Çiçekler Ülkesi" kitabı *Nanhu-ajing*'i kaleme alması.

145-90 Sima Qian: Laozi'nin efsanevi biyografisinin yazarı.

MS 142 Zhang Daoling'in "Göksel Üstatlar Okulu"nu kurması.

2 yüzyıl Dinî Taoizmin ortaya çıkışı.

368-534 Çin'in kuzeyindeki Vey Krallığı'nın Taoizmi resmî din ilan etmesi.

5 yüzyıl Taoist kanonlarının özü olan "Üç Mağara"nın (*sandong*) derlenmesi.

618-907 Tang Hanedanı: Taoizmin tahkim (gelişme) dönemi.

624 Taoist elçilerin Taoizmi Çin'den Kore'ye götürmesi.

712-756 Tang İmparatoru Xuanzong'un, Taoist metinlerin Tang hükümdarlığında memuriyette yükselmek için önemli bir sınav olduğunu ilan etmesi.

960-1279 Song hanedanının hüküm sürdüğü dönemde ortaya çıkmaya başlayan Yeni Konfüçyüsçülüğün, Budizm ve Taoizm unsurlarıyla bütünleşmesi.

1101-1125 Song İmparatoru Huizong'un Taoizmi resmî din olarak tanınması ve *Dao Te Ching*'i tefsir etmesi.

1112-1170 Wang Zhe'nin, Quan-Zhen Okulu'nu kurması.

13 yüzyıl Göksel Üstatlık Taoizmi ile Quan-Zhen ekollerinin ortaklığı.

1281 Budist ve Taoistler arasında uzun süredir devam eden dinî tartışma ve kavgaların sona ermesi.

14. yüzyıl Taoist kanonlarının yeni basımı.

1368-1644 Ming hanedanının Taoizmi, Konfüçyüsçülüğü ve Çin Budizmini eşit haklara sahip dinler olarak tanınması.

20. yüzyılın ilk yarısı Tao Te Ching'in Batı'da (Hermann Hesse, Bertolt Brecht gibi yazarlar sayesinde) edebiyat yoluyla benimsenmesi.

1949'dan beri Göksel Üstatlık Taoizmi'nin Tayvan'da "gerçek Çin kimliğinin" mirası olarak korunması.

1966-1976 Çin Halk Cumhuriyeti'nde "kültür devrimi" kapsamında, dinî vecibe ve uygulamaların aşırı düzeyde kısıtlanması, Taoist okulların ve geleneklerin sistematik şekilde ortadan kaldırılması.

1980'lerin sonundan itibaren Çin Halk Cumhuriyeti'nde Taoizme (özellikle Quan-Zhen geleneğine) yeni bir ilginin doğması.

3. Uygulamaları ve Yaşam Tarzları

a) **Bedensel Uygulamalar:** Ölümsüzlüğe ulaşma amacı, uzun yaşama arzusunda kendini göstermektedir. Standart ayinler üzerinden ömrü uzatma tekniklerini öğreten rahipler bu yüzden ölümsüzlük iksirlerini üreten uzmanlar gibi görülür. Beslenme yönergelerinde sebze ve belli tahılların tüketimi tavsiye edilir. Bazı besinlerin tüketilmesi durumunda, şeytanların bu gıdaları sevmemesi sebebiyle bedenden uzaklaştıklarına inanılır. Şeytanların ırak tutulması da ölümü kişiden uzaklaştırır. Nefes kontrolü tekniği ve belli vücut hareketleri, gövdenin içindeki yaşam enerjisini daha akıcı hâle getirip güçlendirir. Ayrıca cinselliğin denetim altında tutulmasının kişiyi kuvvetlendirdiği söylenir. Farklı talimatlar, ilerleyen yaşla birlikte cinsel eylemi azaltmayı ve böylece yaşlılığa bağlı zayıflıkları gidermeyi tavsiye eder. Bazı okullardaki cinsel riyazet seçenekleri de bu anlayışa dayanır. Son olarak simya ve şifa pratiklerinden söz edebilir. Bunlar "mükemmelleşme" fenomeni olarak bilinirler; hem "bilinen" maddeyi daha yüksek bir maddeye hem de zehir ve ilaçları ölümsüzlük sağlayan tozlara dönüştürme çabası bunlar arasında yer alır.

b) **Ayin Uygulamaları:** Sabahları, dönem dönem de yeni ay ve dolunay zamanında dua için tapınağa gidilir ve burada tek başına ibadet edilir. Süreç görece basittir: Adak olarak olgun meyveler getirilir, yakılan tütsüyle birlikte “Üç Temizler” altarının önündeki tütsü kabına ya da Göksel Üstat’ın, yani İmparator Yu Di’nin heykeline gidilir ve burada dua edilir. Kişi dua ederken daha alt seviyedeki tanrılara başvuruyor olsa da yüksek seviyedeki tanrıları hiçe sayarak ibadetin sonucunu tehlikeye sokmamak için panteonun hiyerarşik yapısını dikkate almak zorundadır. Duayla bağlantılı olarak “kehanet çubuklarına” da başvurulur.

Ayinlerde diğer önemli unsurlar şunlardır: Ana tanrıların bulunduğu salonun yakınındaki bir tapınakta arşivlenmiş olan kutsal kitapların değişimi ve kutsanması, buhur ve kâğıt paraların yakılması, lambaların ritüele uygun olarak ateşlenmesi ve rahiplerin önünde günah çıkarmaktır. Tüm bu ayinsel uygulamalar, inananlar adına tövbe eden ve tılsım yazan bir rahibin faal olarak orada yer almaması durumunda mümkün değildir. Ritüeller tanrıların önünde “huzura kabul” olarak görüldüğü için, Taoist ayinlerde çok fazla kurban verme geleneği bulunmaz. Atalar için sadece pişmiş sebze sunulması bir tür kurban ibadeti olarak yorumlanabilir. Ancak bu sunuş, Taoizmin önemli bir parçası değil, daha çok “atalara tapınma” inancının zamanla değişmiş hâlinin bir ifadesidir.

İcra edilen ayinler, dinî takvimin önemli tarihlerinde doruk noktasına ulaşır. Bu önemli tarihlerden biri, yeni yılın ilk yeni ayı ile yılın ilk dolunayı arasındaki zaman dilimidir. Bu tarihlerde yıla güzel başlamak için sık sık tapınağa gidilir. İnananların sürekli tanrıyı akıllarında bulundurmaları amacıyla, tüm yıl boyunca tapınakta yanan lambalar rahiplerden kiralanır. Dini takvimin önemli tarihlerinden biri de yedinci aydır. Bu ay, hidayete erememiş ölü ruhların ayıdır ve “el değmemiş kutsalların” bayramıyla ölü ruhlar manevi olarak beslenir. Bu bayramın ritüelleri Taoist ya da Budist rahipler tarafından gerçekleştirilebilir. Ayın son günü kadınlar kâğıt paralardan küçük gemiler yapar ve bunları yakındaki bir akarsuya bırakırlar. Vefat edenlerin ruhlarının kâğıt gemilere alınması ve ölümsüzlük dünyasına ulaşması için dua edilir. Bu geçiş töreni, kâğıt paradan yapılma gemilerin yakılması suretiyle simgesel olarak gerçekleşir.

c) **Tapınak ve Manastırlar:** Efsaneye göre Laozi'nin Batı'ya doğru yolculuğunda karşılaştığı Yin Xi, bir astronomdu. Kendi rasathanesinde burçları gözlemledi ve Laozi'nin geleceğini öngördü. "Bakış noktası" olarak bu gözlemevi (*guan*), aynı zamanda bir Taoist tapınaktır. İnsanlar ritüel ve meditasyonlar ile "yukarı" bakarken, tanrılar da bu *guan* içinde gökyüzünden "aşağı" bakarlar. Bu karşılıklı "bakış", tapınağın ve ayinin temel niteliğini oluşturur. Tapınak, dünya ile kozmik katman arasında bağlantı kuran bir yer olarak görülür. Ritüel ve yüksek bilginin birleşimi ile tapınak, dinî Taoizmde maddi dünya ile gökyüzü arasında bir "idari daire" görevindedir. Bu yüzden tapınaklar, seçilmiş yerler sayılır; Çin'in dinî coğrafyasındaki merkezî kutsal dağların yakınlarında ve ölümsüzlerin mitolojik bölgelerinde kurulmaları tercih edilir. Taoizmde manastır yapısının gelişimi, tapınağın bugün aynı zamanda manastır görevi görmesine sebep olmuştur. Tapınak alanında ayrıca rahiplerin yaşama alanları, dinsel yazıların çoğaltıldığı odalar ve rahip atama salonları da bulunur. Günümüzün en meşhur tapınağı Pekin şehrindeki Bai-yun *guan*'dır.

d) **Etik Kurallar:** Ölümsüzlük iyi amel ve etik davranmaya bağlıdır. Bu yüzden ölümsüzlüğe beş emre riayet ederek ve on iyiyi yaparak ulaşılır. Beş emir -sırası değiştirilmiş olsa da- Budizmin beş "niyet ve ant" (*pancasila*) ile nesnel olarak örtüşür. On iyi eylem şunlardır: Anne babaya hürmet; hükümdara sadakat; tüm canlılara ve nesnelere merhamet; sabır; kötülükten kaçınmak; fakiri kollamak; canlıları özgür bırakmak ve ağaç dikmek; kuyu kazmak ve köprüler kurmak; ihtiyacı olanlara destek olmak; kutsal kitapları ezberlemek ve tütsü yakmak. Günlük hayatta bu iyiliklerin hayata geçirilmesiyle Taoizm, uyum ve kalkınma sağlayıp toplumsal gelişmeye önayak olabilecek kudrete kavuşabilir. On emirden bazıları Budist ve Konfüçyüsçü davranış kurallarıyla örtüşmektedir ama on amelin sonuncusu Taoizmin dinî bağlamının önemli bir kısmını ifade eder. Bundan dolayı bu on iyilik sadece insanlara tavsiye edilen genel davranış biçimleri değil, hayata biçim vererek ölümsüzlüğe ulaşmanın spesifik araçlarıdır.

4. Kültür  killendiren Bir G c Olarak Taoizm

Halkın büyük bir oranının Çinli olduğu Doğu Asya'da daha çok dinsel Taoizm yayılmıştır. Bu sadece Taoizmin tekrar güçlenmesine olanak tanıyan Çin Halk Cumhuriyeti için değil, aynı zamanda özellikle Tayvan'da ve Singapur, Hong Kong, Kore ve Japonya için de geçerlidir. Bu bölgelerde Taoizm, Doğu Asya'nın  inlileştirilmesine katkıda bulunmuştur. Hiç kuşkusuz, her biri kendine özgü olan kültürel  geleri Konf cy ş l k, Taoizm ve Çin Budizminden ayırt etmek mümkün değildir. Üç din de tarihleri boyunca i  içe geçmiştir, bu yüzden haklı olarak "   öğreti" olan San-jiao'dan söz edilir. Budist metinlerinin Çinceye yapılan ilk tercümeleri, Taoist literatüre göre hareket etmiştir ve onun etkisi altında bir " eviri dili" yaratmıştır. Bir başka örnek "r zg r ve su bilimi" (*feng shui*) olan jeomansidir.¹² Hiçbir Taoist tapınağı bir jeomansi üstadı olmadan kurulmaz. Çünkü Tao'yla olan uyum, dünyevi ve kozmik harmoni her bir kuvvet arasındaki düzenli etkileşimle ilişkilidir. Bir Taoist-yedinci ve sekizinci iyiliğe göre- ağaç dikmeye ve köprüler inşa etmeye de dikkat eder. Özellikle Taoizmin Tayvan'daki güncel rolünden söz edilmesi gerekir (Ek 12). Tayvan kendini dinî Taoizmin yardımıyla Çin kültürünü yok olmaktan koruyacak siyasi kudrete sahip görüyor.

Ek 12: Tayvan'daki Taoizm

Tayvan (Çin Cumhuriyeti), Çin Halk Cumhuriyeti'nin Güney Doğu kıyısına yaklaşık 140 km uzaklıktadır, 36.400 kilometrekare bir alana ve yaklaşık 23,4 milyon nüfusa sahiptir. Nüfusun ortalama % 90'ı Çin'in üç büyük tinsel akımı olan Konf cy ş l k, Taoizm ya da Budizmden birine bağlıdır. Güncel hesaplamalara göre nüfusun yaklaşık % 34'  dinî Taoizme, % 42'si Budist mezheplerinden birine inanmaktadır; % 3,9'u ise Hristiyan Kilisesi'ne bağlıdır.

13. yüzyıldan beri adaya Çin etkisi h kimdir. 1623 ile 1661 yılları arasında Tayvan bir Hollanda s m rgeciyken daha sonra Çin'in Fujian bölgesine bağlanmıştır. Japon Işgali'nden (1895-1945) ve Çin iç Savaşı'ndan sonra  an Kay  ek yönetiminde yenilen Çin birlikleri adaya geri çekildi. Bugüne dek Tayvan kendisini meş-

12 Topraktaki çizgilere bakarak kehanette bulunma. ( .n.)

ru Çin devleti olarak görürken, Çin Halk Cumhuriyeti ise Tayvan'ı kendine ait bir asi bölge olarak değerlendirir.

Taoizm için Tayvan'ın önemi 64. Göksel Üstat'ın bugün Tayvan adasında yaşıyor olmasından anlaşılabilir. Bu sebeple Tayvanlı Taoistler kendilerini dinî Taoizmin koruyucuları olarak görür ve özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'ne muhaliftirler. Aynı şekilde İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan beri Taoizm, komünist Çin'e karşı sınır çekmek adına Tayvan'da kimliğin kurucu unsuru olarak etkilidir. Buna örnek olarak 1964'te kurulan "Tayvan Cumhuriyeti Ulusal Taoist Topluluğu" verilebilir. Tayvan adasının görece küçük yüz ölçümüne karşın -Fujian eyaletindeki farklı bölgelerle tarihî ilişkilerin bir sonucu olarak-, geleneksel Taoist ritüellerinde adanın kuzeyi ile güneyi arasında uygulama farklılıkları mevcuttur. Örneğin adanın güneyinde ölümler için yapılan bir ritüel, kuzeyinde yaygın değildir. Adada 1997 yılında 8557 Taoist tapınak ve 33.200 rahip bulunuyordu. Biri Taipei'de, diğeri Kaohsiung'daki iki Taoist rahip okulu, Taoizm öğretisinin ve ritüellerinin yayılmasını sağlamaktadır. Bunun yanında Tayvan'da anaokulu, huzurevi ve kütüphane gibi pek çok Taoist kurumu vardır. Bu dinî kurumların önemi Tayvan'daki bölgesel sosyal hizmet sistemi için küçümsenemez. Bunun da ötesinde pek çok üniversite ve Taoizmle alakalı farklı akademik dergiler de Taoizmi akademik yönden desteklemektedir.

Taoizmin "kültür şekillendiren" tarafının sıra dışı vakası, özellikle *Tao Te Ching*'le ilişki kuran Batı kültüründe "ruhani" Taoizmin yayılıp benimsenmesidir. Etkilenmenin başlangıcı Bertolt Brecht ve Hermann Hesse gibi yazarların eserlerinde Taoist öğeleri kullandıkları 20. yüzyılın ilk yarısına uzanır. Aynı zamanda *Tao Te Ching*, doğru şekilde yaşamak için geniş kapsamlı bir "başvuru kitabı" olarak okunmuştur. 60'lı yıllarda yanlışlıkla Zen Budizminin özel bir türünün metni zannedilmiştir. 70'lerin ortasından itibaren Taoizmin yayılması, Yin Yang öğretisi gibi Taoist düşünce biçimlerinin, *New Age* akımların daha geniş bağlamda manevi alternatiflere dâhil olması sonucunda yeni bir ivme kazandı. Ama *Tao Te Ching* geri planda kaldı.

Bugün Taoizm sadece yukarıda ismi geçen Doğu Asya ülkelerinde değil, aynı zamanda yurt dışında yaşayan Çinlilerde, özellikle Amerika'da, daha küçük bir ölçekte de

Avrupa'da yaygındır. Toplamda dünya genelinde yüz milyonlarca Taoist olduğu düşünülebilir ama iki sebepten dolayı kesin verilere ulaşmak imkânsızdır: Birincisi Taoizme inananların büyük çoğunluğunun yaşadığı Çin Halk Cumhuriyeti'nden gelen dinî istatistikler yetersizdir; ikincisi, istatistikler topluca "Çin halk dini / geleneksel Çin dini"nden söz ettiği için *san jiao* konsepti de net sayılar vermeyi zorlaştırmaktadır.

V. İSLAM

Muhammed Peygamber, hem Yahudilik ve Hristiyanlıktan hem de Arap yarımadasındaki yerleşik dinî uygulama ve anlayışlardan ayrılan yeni bir din savıyla ortaya çıktı ve bu dini ilan etme görevinin kendisine vahyolunduğunu söyledi. Bu bakımdan İslamın bir din olarak kuruluşu, önceki dinlere nazaran daha anlaşılır bir süreçtir. İslam en başından itibaren sadece teolojiden beslenmiş bir vahiy inancı değil, aynı zamanda din hukuku ve sosyal etik sistemi sunmuştur. Bu yüzden inançlı bir Müslüman'ın tavrı, Tanrı'ya olan adanmışlığından ayrı düşünülemez. Allah'ın tek ilah olduğu ve Muhammed'in onun elçisi olduğu kabulü (*şehadet*) İslam inancının çekirdeğidir. İslamın simgesel ve merkezî ifadesi olan bu kabul, pek çok yerde "hat sanatı" ile yazılarak sergilenir.

1. İslamın Kurucusu Muhammed Peygamber

Muhammed Peygamber hakkında bilgimiz öncelikle kendisine vahyolunan, İslamın kutsal kitabı *Kuran'a*, daha sonra da peygamberin söylediklerinin bütünü anlamına gelen *hadis*'lere dayanır. Her iki kaynak grubunun da öncelikli odak noktası, dinin kurucusunun hayatına dair tarihsel gerçeklerin ortaya konması değildir. Muhammed Peygamber, kuvvetle muhtemel 570 yılında Mekke'de doğdu ve amcası Ebu Talib tarafından büyütüldü. Kırk yaşındayken, insanlık için Tanrı'nın görevlendirdiği kişi olduğunu açıkladı ve daha sonraki yıllarda Mekkelilere -Tanrı'nın yargısından önce uyarı olarak- insanların hâkimi ve yaratıcısı olan, bir ve tek Tanrı'ya inanmalarını tebliğ etti. Mekke'de karşı karşıya kaldığı düşmanlık sebebiyle 622 yılında, diğer Müslümanlarla birlikte Medine'ye göç etti. Önemli bir olay olan bu göç (*hicret*) aynı zamanda İslamî (*Hicrî*) takvimin başlangıç noktasını oluşturur. Muhammed Peygamber Medine'de yaşa-

yan Yahudilerin desteğini umdu; bu gerçekleşmeyince Yahudilerle arasında ihtilaf çıktı. Yahudilere (ve kısmen Doğu Hristiyanlarına) olan bu sempatinin kaybolması sonucu, ilk başta Kudüs olan ibadet yönü (*kible*) değişip Mekke oldu. Oruç zamanı olan Ramazan ayı da Yahudi ve Hristiyanların oruç tarihlerinden farklıydı. Medine’de Muhammed Peygamber Müslüman topluluğunun (*ümme*) dinî ve siyasi önderi hâline geldi. Mekkelilerle yaşanan askerî çarpışmalardan sonra nihayet 630 yılında Mekke’yi fethetti. İslam öncesi Mekke’nin bölgeler üstü öneme sahip, çok tanrılı kutsal mekânı Kabe, fetihten sonra İslamlaştırıldı. Peygamberin 632 yılında Kabe’ye yaptığı son haccın ardından bu kutsal mekânın simgesel gücü, İslam dünyasının merkezi olarak daha da yoğunlaştı. Aynı sene içinde Muhammed Peygamber aniden vefat etti.

Kuran, Taha Suresi’nin 4. ayetinde de belirtildiği gibi, Mekke ve Medine’de etkili olduğu zaman zarfında Muhammed Peygamber’e tedricen [azar azar] vahyedildi (Ek 13a). Kuran’da belli konuları vurgulayarak açıklayan 114 bölüm (*sure*) vardır (Kuran’ın ismi Arapça “okumak, seslendirmek” anlamlarına gelen *qara’a* kökünden gelir). Bu konular; yaratım, ahiret ve adalet beklentisi, cennet ve cehennem, izin ve yasaklar formunda etik yönergelerdir. Kuran’da İncil’deki şahsiyetlere -örneğin İbrahim (Abraham), Musa (Mose), İsa (Jesus), Meryem (Maria)- dair anlatım ve yorumlamalar da geniş çapta yer alır. Dinin hayata geçirilmesinin temel ilkelere olarak adlandırılan “İslamın beş şartı,” kelimesi kelimesine, sistematik bir biçimde Kuran’da yer bulmasa da içeriği Kuran’dan alınmıştır. Bunlar: a) inandığını ilan etmek (*kelime-i şahadet*) b) ritüel ibadeti (*namaz*), c) Ramazan ayında oruç tutmak, d) Zaruri bağış (*zekât*), e) Hac ibadetidir. *Şahadet* kavramı, Kuran’da ve İslam geleneğinde Tanrı’nın bir ve tek olduğunu (*tevhid*) sıkça vurgular. İslam kendini sadece o zamanın Arap kabilelerinin politeistik [çok tanrılı] inancından değil, Hristiyanlığın teslis inancından da ayırır. Ayrıca Kuran’daki Tanrı imgesinde onun iyiliği ve merhametinin yanı sıra katı adaletine de değinilir.

Muhammed Peygamber’in ölümünden sonra, “peygamber vekilinin” (*halife*) kim olacağı tartışması doğdu ve sonunda Ebu Bekir (632-634) seçildi. Bunu takiben Ömer (634-644),

daha sonra öldürülen Osman (644-656) ve Peygamberin damadı Ali (656-661) sırasıyla halife oldular. Muhammed Peygamber'in etkili olduğu dönemden sonraki ilk on yıllarda, İslamın esaslarını kurumsal ve içerik açısından tayin edecek farklı olay ve kutuplaşmalar, "dört adil yönetici" (*Hulefa-yı Raşidin*) olan halifeler döneminde belirleyici olmuştur.

2. Tarihî Gelişmeler

İslam daha ilk halife döneminde Arap yarımadasından Suriye bölgesi ve Mısır'a kadar hızla ulaştı. İran 7. yüzyılın 40'lı yıllarının başında Arap birlikleri tarafından fethedildi. Kuzey Afrika'nın batısı henüz 670'te Kayrevan'ın ve 696'da Kartaca'nın fethiyle İslamın etkisine girdi. Cebelitarık Boğazı'nın geçilmesiyle (711) İslam, İspanya'ya ulaştı. Avrupa'ya yayılışı ise 732 yılında Franklar tarafından Puvatya Savaşı ile durduruldu. Bu yayılmanın büyük bir kısmı, 661 yılında "Ali taraftarları" (Şiiler) karşısında askerî başarı elde etmiş olan, Şam başkentli Emevi hanedanının halifelik döneminde gerçekleşmiştir.

a) Şiilik: Ali'nin taraftarları, İslam toplumunun önderi olmak için Muhammed Peygamber'le akraba olma şartı gerektiğini ileri sürdüler ve onun hem damadı hem de amcasının oğlu olan Ali bu şartı karşılıyordu ama ilk üç halife için bu durum geçerli değildi. Ali'nin taraftarları arasındaki bu anlayış, daha onun yaşadığı dönemde toplum içinde anlaşmazlıklara neden oldu ve bunun üzerine Hariciler adındaki bir grup Ali'den ayrıldı. Bugün Hariciler çoğunlukla Kuzey Afrika ve Umman'da yaşıyorlar. Ali taraftarlarının çoğunluğu ile Sünniler arasındaki nihai kırılma ise Ali'nin ölümünden sonra iktidarı Emevi hanedanının ele geçirmesiyle oldu. Şiiler o zamandan beri halifelerin önderliğini reddeder. Şiilerin düşüncesine göre Peygamber ile Ali arasındaki akrabalık sadece cismani değildi, Ali aynı zamanda Peygamber'den kendisine doğru manevi bir açılım ve ilahi aydınlanma da deneyimlemişti. Şiilere göre Ali'nin ölümünden sonra liderlik imamlara geçti. Teolojik olarak Tanrı ile insanlar arasında aracı olan imam, Sünni halifelerin sahip olduğundan daha yüksek bir makama sahiptir. Ali'nin

oğulları Hasan ve Hüseyin, imamlığı sürdürdüler. Hüseyin'in Kerbela'daki ölümü (680) Şii mezhebinin dönüm noktası olmuş, aynı zamanda Sünnilik ile Şiilik arasındaki ihtilafı kalıcı hâle getirmiştir.

Daha sonraki imamlarla birlikte Şiilik içinde de ayrışmalar başladı. "On İkiciler" sayısal olarak baskın olmuş ve Şii inancına göre "on iki imamdandır" sonuncusu 873/874 yılında Sünni halifelerin zulmünden kurtulmak için babası tarafından gizlenmiştir. On ikinci imamın saklanması, günün birinde bütün Müslümanları "gerçek" İslam olarak gördükleri Şiiliğe döndürecek "adil bir yönetici" (*Mehdi*) olarak yeniden geleceği beklentisine yol açmıştır. Bu mezhebi benimseyen Safevi devletinin İran'da güçlenen iktidarıyla birlikte, İslam dünyasının diğer bölgelerini etkilediği 16. yüzyıldan itibaren On İkicilik tekrar siyasi önem kazandı. İran o devirden beri Şii'dir.

Ek 13: İslamî Metinlerden Seçmeler

a) 97. Sure (A. Th. Khoury: *Der Koran. Arabisch-Deutsch Übersetzt und Kommentiert*, Gütersloh 2004, 784).

"Rahman ve Rahim olan [esirgeyen ve bağışlayan] Allah'ın adıyla. Biz onu Kadir Gecesi'nde indirdik. Bilir misiniz Kadir Gecesi nedir? Kadir Gecesi bin aydan hayırlıdır. O gece melekler, yanlarında o ruh olduğu halde Rablerinin izniyle her bir emir için inerler. O, tan yeri ağarınca kadar esenlik gecesidir."

b) Ali'nin Önemi ve Yüceltilmesi (H. Halm: *Die islamische Gnosis. Die extreme Shia und Alewiten*, Zürih 1982, 341).

"Allahu Ekber, Allahu Ekber! Efendiniz [...] Ali azametli olanlardan büyük ve gururlu davranandan güçlüdür; aranmayan edebi, zarar görmeyen şerefli, uyumayan sebatkârdır. Allahu Ekber, Allahu Ekber! Yerine getirecek olan için ibadet, inanmak isteyen için kanıt ortada ve açıktır. Senden diliyorum, [...] Ali bin Ebu Talib, sen cennet ve dünyanın devam etmesi gibi bunu inşa edip devam etmesini sağlayansın. Efendi Muhammed'i kabul eden, onun için dua eden ve oruç tutansın ve Efendi Selman'ı tanıyan ve zekâtını verensin. Ariflere yolu göster ve inanlara delil ver, ebediyetle,

Amin.

Şahitlik ediyorum, herkesin efendisi olduğuna [...] değişmeyen, son bulmayan, bir durumdan başka duruma geçmeyen Ali bin

Ebu Talib'in. Şahitlik ediyorum, senin Efendi Muhammed'in perdesi ve Efendi Selman'a giden geçit olduğuna ve mânâ, isim ve kapının birbirinden ayrılmaz olduğuna."

c) **Hukuki Kararlar Üzerine** (El Haris Bin Amr'dan rivayet edildi, A. Th. Khoury'den alıntlandı: *Worteaus der islamischen Überlieferung*, Gütersloh 1988, 281).

"Peygamber, Muaz'ı Yemen'e gönderdiğinde ona dedi: 'Nasıl karar vereceksin?' O da cevap verdi: 'Tanrı'nın kitabında ne yazıyorsa ona göre karar vereceğim.' Peygamber dedi: 'Peki eğer kitapta yoksa?' O cevap verdi: 'Tanrı'nın elçisinin uyguladığına (sünnet) göre.' Peygamber dedi: 'Ya Tanrı'nın elçisinin uygulamasında yoksa?' O cevap verdi: 'O zaman kendim karar vereceğim.' Peygamber dedi: 'Tanrı'nın elçisinin çağrısına kuvvet veren Tanrı'ya hamd olsun.'"

Daha küçük bir Şii akımı olan İsmaililiğe (Yediciler) göre toplamda yalnız yedi imam kabul edilir. Bu akım, etkisi Mısır üzerinden tüm Kuzey Afrika ve Suriye'ye kadar uzanan Fatımi hanedanı (909-1171) sayesinde siyasi güç elde etti. Şiiliğin bu geçici egemenliği sonucunda Şiiler ile Sünniler arasındaki uyuşmazlık uzun vadede hafifledi. Yediciliğin içinde yer alan özel bir grup, 11. yüzyıldan itibaren Lübnan, Suriye ve İsrail'de yaygın olan Dürzilerdir; Şiiliğin bir başka grubu da genelde Yemen'de yaygın olan Beşçilerdir (Zeydîler). Bu kolun öğretileri diğer Şii kollarına nazaran Sünniliğe daha yakındır. "Uç Şiilik" in bir temsilcisi olan Alevilerin, Ali'yi tüm insanların üzerinde (Muhammed Peygamber'in de ötesinde) gördüklerini, hatta Alevi halkının mükemmel bir insan olarak Ali'yi ilahileştirme eğiliminde olduğunu da belirtmek gerekir (Ek 13b). Bu tarz Alevi yaklaşımları Orta Doğu'nun gnostik akımlarına nazaran Kuran'dan daha az etkilenmiştir.

Halk inanışında Şiiliği, tarihsel olayların şiddetli acıları ve şehitlik anlayışı belirlemiştir. Teolojik açıdan imamın yüceltilmesi de önemli bir rol oynar. Bu imam diğer insanların üzerindedir; onda ya tanrısallık ya da en azından tanrısallık ışık görünür. Onun Mehdi olarak geri dönüşü, bu anlayışla bağlantılıdır. 16. yüzyıldan beri On İkciliğin İran'daki şekillenışı açısından mollaların Şiilik içindeki özelliklerinden söz etmek gerekir. Mollalar dinî alanda uzmanlar olarak

toplumda üstün bir konum elde ettiler. Hukuk alanında Şiiler, alimlerin uzlaşmaya varmasından feragat edebilen Sünni ilkelerine kıyasla daha farklı hareket ederler. Şiilik'te alimlerin anlaşmaya vardığı bir konu, eğer "On Dört Masum"-dan (Muhammed Peygamber, kızı Fatma, Ali ve diğer on bir imam) birinin fikriyle uyuşuyorsa hukuki bir ilke olarak kabul edilir. Hiç kuşkusuz hukuki problemlerde On Dört Masum net kararlar ortaya koymadığı için, mollalar rasyonalizmden beslenen bir yorumlama kabiliyeti kazanmışlardır. Dolayısıyla da mollalar -en azından dinî pratikler konusunda- nadiren kararları sorgulanan birer din alimi seviyesine yükselmişlerdir.

b) Sünnilik: Peygamberin ardılı olan halifelik makamı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü üzerine 1924'te Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından kaldırılana dek, yüzlerce yıl Sünni çoğunluk tarafından muhafaza edilmiştir. Halifelik, Sünnilik içindeki temel bir fikri yansıtır: Peygamber'in halefi olan kişi Müslüman ümmetini İslam hukukuna göre yöneterek siyasi istikrarı sağlamalıdır. Bu konuda önemli tarihî gelişmelerden biri, Bağdat'ta ikamet eden Abbasi halifelerinin (750-1258) henüz 9. yüzyıldan itibaren tüm İslam aleminde dinî ve siyasi etkisinin azalmasıydı. Onları takip eden Memlûkler (1250-1517) ve Osmanlılar'da (1299-1923) da halifelik aslında yalnızca simgesel biçimde var oldu. Yerel devletlere örnek olarak Tunus'ta, Kayrevan'daki Ağlebiler (800-909), Orta Asya'da, Buhara'daki İranlı Samaniler (875-1005) ya da Kordoba'daki Endülüs Emevileri (929-1031), bölgesel olarak tamamen bağımsız bir şekilde Müslüman toplumları yönettiler. Bunun gibi Anadolu Selçuklu Devleti (11-13. yüzyıllar), Moğolistan'dan gelen Timurlular (1336-1405) ya da Hindistan'daki Babürlüler (1555-1858) de önemli bağımsız devletlerdi.

Kuran'ın yanı sıra sünnet (peygamberin davranışları) ve aktarılagelen hadisler teolojik öneme sahiptir. Kuran'la sünnet arasında bir uyuşma varsa veya din alimleri tartışmalı konularda ortak bir noktada buluşuyorsa Sünni topluluk bir bütün olarak yanılıyor olamaz. Böylece başlangıcı 8. yüzyıla dayanan, teoloji ve din hukukunun gelişimi için teorik esaslar da ortaya konmuş oluyordu.

Sünni teoloji (*kelam*: “söyleyiş, söz”), ilahi bilgileri Antik Yunan felsefesinin akılcı yöntemlerini kullanarak açıklar ve temellendirir. İlk etkili teolojik okul 8. yüzyılın ortalarında Irak’ın güneyinde, Basra’daki merkezlerinden yayılmaya başlayan Mutezile’ydi. Özgür iradeyi ön plana çıkaran Mutezile için insan aklı en yüksek mertebeye sahipti. Tanrı hakkında “insan biçimli” (antropomorfik) konuşmak, onun birlik ve yüceliğine zarar vereceği için Mutezile’nin Tanrı algısı insan biçimli özelliklerden uzaktır. Mutezile teolojisinin bir başka önemli özelliği Kuran’ın Tanrı tarafından yaratıldığı ve sonsuz olmadığı inancıdır.

Teolojinin rasyonelleştirilmesi 11. yüzyılda Şii düşüncesinin oluşumunu etkiledi, buna karşın Sünnilik bu yaklaşımdan vazgeçmiştir. Daha sonra 9. yüzyılda özellikle Ahmed bin Hanbel (780-855) geleneksel ve karşıt bir tutum sergilemiş, ona dayanan düşünce bugüne dek Suudi Arabistan’daki İslamı şekillendirmiştir. Mutezile karşıtları insanın özgür iradesini reddederler; dünya üzerinde herhangi bir olgunun Tanrı’dan başka nedenselliği olmadığı görüşü de önemlidir. Bu düşünceye göre dünya üzerinde meydana gelen her şey, gerçekleştiği esnada Tanrı tarafından yapılmıştır. Bu anlayış Gazali’nin (1058-1111) meşhur bazı görüşlerinin değiştirilmiş hâli olup o zamandan beri Sünni teolojinin standart konumunu ortaya koyar. 20. yüzyılda İslamî modernistler, rasyonalist Mutezile teolojisini tekrar ele aldı.

Hadis toplamanın önemi ve Kuran’da hâlihazırda var olan hukuk esasları, teolojik gelişmelerin yanı sıra Sünni İslamı farklı bir biçimde şekillendiren unsurlardı. Yargı; peygamber ve ardıllarının (halifelerin) göreviydi (Ek 13c). Buna karşın Emeviler döneminde net şekilde oluşturulmuş bir İslam hukuku mevcut değildi. Bugün yaygın şekilde kullanılan “şeriat” kavramı yalnızca dinî sorumlulukların yerine getirilmesi ve etik talimatlarla ilgili değil, aynı zamanda aile, miras, mülkiyet ve sözleşme hakları, ceza ve dava hukukunu da kapsamaktadır. Bu geniş kapsamlı hukuk bütünü, farklı hukuk ekollerinin de kısmi bir ürünü sayılır.

Ek 14: İslamın Kronolojisi

- 570 civarı İslam peygamberi Muhammed'in doğumu.
- 610 civarı İhtar vaazlarıyla toplumsal etkinin başlaması.
- 622 Muhammed Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret etmesi.
- 630 Mekke'ye geri dönüş.
- 632 Muhammed Peygamber'in ölümü.
- 632-661 "Ümmetin başı" [*emîrü'l mü'minîn*] dört halife (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) devri.
- 661-750 Şam'da Emevi halifeliği.
- 680 Şii şehitlik anlayışının başlangıç noktası olan, Ali'nin oğlu Şii İmam Hüseyin'in Kerbela'da ölümü.
- 732 İslamın Batı Avrupa'da yayılmasını durduran Puvatya Muharebesi.
- 750-1258 Bağdat merkezli Abbasi halifeliği.
8. yüzyıl Rasyonalist (Akılcı) Mutezile teolojisinin ortaya çıkışı.
- 8/9. yüzyıl Çin ve Endonezya'da İslamın ilk kez görülmeye başlaması.
- 873/74 Şiiilerin 12. imamının ortadan kaybolması.
- 922 Bir mistik olan Hallac-ı Mansur'un Bağdat'ta idam edilmesi.
- 973-1171 Mısır'da Fatımilerin hükümdarlığı.
- 1096-1099 1. Haçlı Seferi ve Kudüs'ün Haçlılarca alınması (1099).
- 1058-1111 Fikirleri İslamı bugüne dek etkilemiş olan din filozofu ve teolog Gazali.
- 1207-1273 İranlı sufi şair ve sufi Mevleviliğin kurucusu [Mevlana] Celaleddin Rumi.
- 1492 İspanya'da (Granada) İslam hükümdarlığının yıkılması; Yahudi ve Müslümanların İspanya yarımadasından kovulması.
- 1501-1732 İran'da Şii-Safevi hanedanının kurulması (O günden beri İran Şiiliğinin merkezidir.)
- 1835-1908 Mülümanların çoğu tarafından sapkın olarak görülen Ahmediyye kolunun kurucusu Mirza Gulam Ahmet.
- 1876-1938 Hint alt kıtasında reformist ve şair Muhammet İkbal.

1906-1949 Müslüman Kardeşler'in kurucusu ve düşünür Hasan el-Benna.

1924 Mustafa Kemal Atatürk'ün halifeliği kaldırması.

1979 İran İslam Devleti'nin kuruluşu.

1996-2001 Afganistan'da radikal Taliban rejimi.

2014 IŞİD'in, kendi militan davasının din temelli devlet yapısını vurgulamak için halifeliğini ilan etmesi.

Sünnilik içinde en bilinen dört fıkıh mezhebi vardır. Bunlar; Maliki, Hanefi, Şafii ve Hanbeli'dir. İlk fıkıh mezhebinin kurucusu, Bağdatlı Ebu Hanife (ö. 767) sayılır. Onun fikirlerine dayanan Hanefi mezhebi dört mezhep arasında, bağımsız akıl yürütmeye büyük ölçüde izin veren, en liberal fıkıh yorumlarını temsil eder. Bugün bu mezhep özellikle Türkiye ve Orta Asya devletlerinde yaygındır. Malik bin Enes (711-796) ise o zamanlar artık çoktan siyasi iktidarın merkezi olmaktan çıkan Medine'de yaşadı. Bunun sonucunda Malik'in fıkıh yorumunda, yerel alışkanlıklara yani İslamın erken dönemlerine uzanan geleneklere sıkıca bağlı kalındı. Maliki mezhebi bugün Mısır, Nijerya ve Moritanya gibi Afrika devletlerinde yaygın olarak görülür. Malik bin Enes'in öğrencisi olan Muhammed bin İdris bin Şafii'nin (767-820) etkisi daha çok Mısır'da yaygınlaşmıştır ve İslamî fıkıh teorisinin kurucusu sayılır. Fıkıh kaynakları olarak Kuran ve hadisin yanı sıra kanuna uygun sonuç çıkarımının tam geçerli ölçütü olarak İslam topluluğunun mutabık olmasına ve kıyaslamaya müsaade etti. Bugün bu mezhep özellikle Doğu Afrika'nın Müslüman çoğunluğunun olduğu yerler ve Güney Asya'da yaygındır. Önceden yaygın olduğu Mısır ve Suriye bölgelerinde zamanla azalmıştır. Son önemli fıkıh okulu ise, hadislerle sıkıca bağlı kalan Ahmed bin Hanbel'in (ö. 855) yorumudur. Hadislerle sıkıca bağlılığı nedeniyle bugün Hanbelilik en katı mezhep olarak bilinir. 18. yüzyıldan beri Suudi Arabistan'daki baskın mezhep de Hanbeli mezhebidir.

Kültürel ve tarihsel koşulların belirlediği alanları referans alan özel fıkıh kaynakları, İslamın Batı hukuk sistemiyle gerilim yaşamasına neden olmaktadır. İslam hukuku Ku-

ran’da yer alan ayetlere vurgu yaptığı için somut olayların değerlendirmesinde güçlük yaşanmaktadır. Kuran’da veya hadiste ele alınmayan hukuki olayları açıklamak için din hukuku bilgisi, diğer adıyla fetvalar İslam hukuk alimleri tarafından verilir.

3. Uygulamaları ve Yaşam Tarzları

a) **Etik Davranış Kalıpları:** Kuran’daki etik kurallar Tanrı’nın insanları yükümlü kıldığı somut talimatlardır. Bu talimatlarla insanlar hayatlarını Tanrı’nın isteğine göre şekillendirirler. İslamî etik, teolojik açıdan bu şekilde belirlenir. Bu dinî özelliğin yanı sıra hukuki bileşenleri de vardır. Bu yüzden İslam etiği inanç pratikleri gibi imana da bağlıdır. Kuran bir dizi önemli davranış şekli ortaya koyar. Bunlar arasında nezaket, alçak gönüllülük ve dürüstlük gibi erdemler vardır. Yemini bozmayı ya da gıybeti açıkça reddeder. Kumar ya da alkol tüketimi suça teşvik edebileceği için, bu gibi eylemler Kuran’da yasaklanmıştır. Kuran 17. surede kategorik bir şekilde Muhammed Peygamber’in zamanındaki ilişkilere uygun düşen etik taleplerin bir toplamını sunmuştur; bunlar İslam dünyasında değişik gelenek ve okullar içinde farklı yorumlansa da belirleyici olarak kalmaya devam etmiştir. Bu emirlerden bazıları hem Yahudi hem de Hristiyanlıktaki İncil geleneğinde bulunan “10 Emir” ile bağlantılıdır. Yine burada da haksız yere insan öldürmenin yanı sıra, evlilik dışı cinsel ilişki de yasaklanmıştır. Yetimlerin hor görülmesi veya iktisadi faaliyetlerde hırsızlık veya güç kullanarak insanları aldatmak, ahlaki görülmeyen davranışlar arasındadır. Kişi, özgür iradeye sahip bir varlıktır ancak Tanrı tarafından doğru şekilde davranmakla yükümlü kılınmıştır.

b) **Namaz:** İnanan kimselerin tek bir Tanrı’ya yöneldiği namaz yükümlülüğü, kişiyi bir nevi “Müslüman evreni” ve İslam cemaat sistemi içine sokar. Doğru namaz için gerekli koşullar, öncelikle namaz vakitlerinin (sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı) bilinmesi ve namazdan önceki temizlenme ritüelinin (*abdest*) yerine getirilmesidir. Namaz kılan kişi

ayakta durarak Mekke yönüne, yani kibleye yönelir ve “Allah en büyüktür” anlamına gelen “Allahu Ekber” diyerek namaza başlar. Namazda, “Tanıklık ederim ki Allah’tan başka tanrı yoktur ve yine tanıklık ederim ki Muhammed onun kulu ve elçisidir” anlamına gelen *kelime-i şahadet*’i de söyler. Namaz teolojik olarak Allah’ın birliğinin övülmesidir. Kişinin namazı tek başına mı yoksa cemaatle camide mi kılması gerektiğine dair bir hüküm yoktur; bunun yanında, cemaatle kılınan namaza daha fazla değer atfedilir. En önemli namazlardan biri -Müslümanların kutsal gününde-camide kılınan cuma namazıdır. Cuma namazında hutbe okunmalı ve bu süre zarfında ticaret ve iş yapılmamalıdır. İnsanlar namaz bittiğinde işlerine geri dönüp çalışmalıdır, böylece Allah da onlara merhamet edecektir. Burada sınırlarını din hukukunun çizdiği ibadetle, kişinin iç dünyası ve etik davranış arasında net bir bağlantı vardır. Cami (Arapça mescid: “secde edilen yer”) sadece ibadet yeri değil aynı zamanda eğitim verilen yer, buluşma noktası ve sosyal bir kurum görevi de görür. Camilerin bu çeşitli kullanım alanları sebebiyle İslam dünyası mimari açıdan gelişmiş ve camiler daha kullanışlı hâle gelmiştir. Bu, büyük cami avlularının toplanılan bir meydan olarak hizmet vermesi anlamına da gelmektedir. Camilerde cuma hutbesine çıkmak için minber, kibleyi gösteren mihrap ve şadırvan gibi mimari yapılar, ibadet için uygun altyapıyı sunacak şekilde tasarlanır. Müezzinin ezan okuduğu minarenin inşası ise zorunlu değil, tercihe bağlıdır. Afrika ve Çin camileri, Orta Doğu Müslüman geleneğinden gelen kule tarzı ya da ince minarelerin yokluğunu hissettirir.

c) Oruç: Ramazan ayı boyunca gün doğumundan gün batımına kadar yeme ve içmeden vazgeçilir. Ay takvimine göre Ramazan ayının başlangıcı her yıl on bir gün erkene kayar. Özellikle sıcak aylarda susuzluk bedensel zorluk verdiği için, hasta ya da yolcu olanların başka bir tarihe orucu ertelemesine izin verilir. Oruç bir “münzevi ibadeti” değildir, aksine etik bir değerdir. Orucunu bozanlar ise kefaretiler olarak bir fakiri doyurmak zorundadır. Yemini bozmak ya da kasıtlı olmayarak bir başka Müslümanı öldürmek gibi diğer günahların telafisi için de oruç ibadeti yerine getiri-

lebilir. Ramazan'ın sonunda kutlanan bayram ise özellikle değerli görülür. Bu bayramda ihtiyaç sahiplerine hediye ve fitrelerle destek olunur. Gönüllü yapılan sadakanın yanı sıra her şeyin Allah'a ait olduğu ve insana sadece bunları kullanma yetkisi verildiği inancından gelen zaruri bağış (*zekât*) da Müslümanların dinî görevlerindendir. Müslüman yaşam tarzı, kendi ekonomik fazlasını sosyal bir yolla ihtiyaç sahibine vermeyi gerektirir. Bunun karşısında, spekülâtif ticaret, faiz ve tefecilik vs. ise Tanrısal mülkiyeti istismar ettiği için yasaklanmıştır.

d) Hac: Eğer ekonomik durumu uygunsa her Müslüman hayatında bir kez Mekke'ye giderek hac vazifesini yerine getirmekle yükümlüdür. Haccı başarıyla yerine getiren kişinin çevresinde toplumsal itibarı artar. Hac ibadeti, Kuran'da da geçen İbrahim Peygamber ile bağlantılıdır. Her yıl hac ayında dünyanın farklı yerlerinden Müslümanlar Mekke'de buluşurlar. Geçtiğimiz yıllarda yaklaşık iki milyon insan, hac ibadetini yerine getirmek üzere bir araya geldi. Bu aynı zamanda simgesel yönden İslam dünyasının dayanışmasını da güçlendiren bir unsurdur. Tanrı'nın önünde tüm inananların bir ve eşit olmasının ifadesi olarak tüm hacılar tek parçadan oluşan, düz beyaz bir hac elbisesi (*ihram*) giyerler. Mekke şehrindeki Kâbe'de yapılan haccın önemli ritüel unsurları, Kâbe çevresinde yedi kere dönmek (*tavaf*), Kâbe'nin yakınlarındaki farklı yerlerde dinî törenler yapmak ve kurban kesmektir. Haccın bitimine denk gelen en önemli zaman, Kurban Bayramı'dır. Bu bayram yalnızca Mekke'de değil eş zamanlı olarak dünyanın her yerindeki Müslümanlar tarafından kutlanır. Bu bakımdan hac yalnızca tüm inananların birlik hissini uyandırmakla kalmaz, dünya çapındaki tüm Müslümanların siyasi anlamda da bir bütün olduğu bilinci ni açığa çıkartır. Mekke'nin yanı sıra, "Tapınak Tepesi" üzerine kurulu Mescid-i Aksa'nın bulunduğu Kudüs kenti de hac için önemli kutsal mekânlardan biridir. Mescid-i Aksa, İslam tarihi boyunca Müslümanların odak noktası olmuştur. Bu önem, Muhammed Peygamber'in bir gece manevi âlemde Mekke'den Kudüs'e ve oradan da gökyüzüne yapmış olduğu bir yolculuktan kaynaklanmaktadır. Şiiler için başka dinî coğrafyalar ve hac noktaları da önemlidir. Bun-

lardan bazıları, imamların türbeleridir. Irak'ta Necef (türbe) camisi ve İran'ın doğusunda yer alan Meşhed'deki Kerbela bunlara örnektir.

e) Aşure Günü: Şiilerin ritüel yılı için İmam Hüseyin'in ölümü düşünülerek geçirilen Aşure Bayramı, oruç ayından ve hac zamanından daha önemlidir. Muharrem ayının bu on günlük döneminde Şii şehitlerinin acılarını hatıra getiren okumalar ve Kerbela olayının önemli bölümlerini tasvir eden dinî törenler Muharrem Matemi'nin en önemli parçalarıdır. Bu yalnızca Şii teolojisini oluşturmaz, aynı zamanda tarih boyunca Şiilerle Sünniler arasındaki şiddetli tartışmalara ve Şiilerin, Müslüman olmayanların baskılarına karşı yaptığı ayaklanmalara teolojik gerekçe de sunar. Aşure Bayramı'nın Şiilik içinde özel bir önemi olmasına karşın Hüseyin'in ölüm günü Sünniler arasında da yas günü olarak anılır.

f) Mistisizm: İslam mistisizmi (gizemciliği), diğer adıyla *Sufizm*, kökü Kuran'a dayanan ama Yeni Platonculuk ve Hristiyanlık'tan da esinlenmiş ve daha sonra Hint etkileriyle farklı bir şekilde gelişmiş bir inanış biçimidir. Sufi, Tanrı arayışında kademeli olarak ilerler ya da mecazi olarak farklı vadileri kateder. Tanrı, sufinin sevgilisidir. Bu yüzden sufi daima sevgiliyle bir olmanın yollarını arar. Bu arayışta Tanrı'ya yaklaşmak uğruna devamlı olarak onu düşünmek ya da bir meditasyon şekli olarak Tanrı'nın "99 güzel ismini" durmaksızın okumak gibi farklı teknikler kullanılır. Gizemciliğin bazı kollarında transa geçerek Tanrı'yla bir olmayı deneyimlemek için müzik ve dans da kullanılır. Tanrı'ya yaklaşmak için yapılan bu tür pratiklerde, Muhammed Peygamber'in cennete yaptığı manevi yolculuk örnek alınır. Fıkıh alimleri, bu gizemciliğe "sapkınlık" suçlamasında bulunmuşlarsa da sufiler hiçbir zaman Müslüman inanç sisteminden ve yaşam tarzından sökülüp atılamamıştır. Sufi ibadet uygulamaları 12. yüzyıldan itibaren, tepede ruhani lideri, örgütlü bir yapısı ve kuralları, altında da müritleri olan tarikat kardeşliklerini de ortaya çıkarmıştır. Merkezi Türkiye'nin Konya ilinde olan Mevlevilik, İranlı şair (Mevlana) Celaleddin Rumi'nin (1207-1273) gizemciliğinin tesisi-

rindedir. Bektaşilik ise Şii ve Alevi unsurlarını bünyesine katarak 14. yüzyılda Türkiye’de kurulmuş ve bugüne dek güneydoğu Avrupa’daki Müslümanlar arasında yaygınlığını sürdürmüştür. Benzer şekilde yine 14. yüzyılda kurulan Nakşibendilik, günümüze dek Orta Asya’da ve Hint yarımadasında önemli etki yaratmıştır. Mistik yaşam tarzını en temelden dünyevi hayata ekleme çabası, 1928 yılında Hasan El-Benna tarafından Mısır’da kurulan Müslüman Kardeşler’de belirgin şekilde kendini gösterir. Müslüman Kardeşler teolojik olarak mistik dindarlıktan etkilenmiş ve buradan Müslüman Kardeşler’in siyasal İslam programı gelişmiştir.

4. Kültür Şekillendiren Bir Güç Olarak İslam

Amacı “Allah’a tam bağlılık” olan İslam, günlük yaşamı baştan sona kapsadığı için, ilişki kurduğu kültürleri kalıcı şekilde biçimlendirir. Bu konuda en başta mistik şiir ve edebiyat örnek verilebilir. İslam minyatür sanatı özellikle kitap süsleme alanında öne çıkar. İran’daki İslamdan hareketle –belki de 2. binyılın başına kadar din alimi olan bir gruba bağlı Manici yazar ve ressamların etkisiyle- bu sanat Hint yarımadasında da yayıldı. Burada hem mecazlı ve kişisel tasvirler hem de süslemeler mükemmel bir seviyeye ulaşmıştır. Diğer taraftan geniş kapsamlı resim sanatı İslamda çok fazla gelişmemiştir. Cami mimarisi alanında Türk-İran-Orta Asya ya da Suriye-Kuzey Afrika tarzı gibi yerel tarzlar gelişti. İslamî güney Asya mimarisi kısmen İran tarzından, Güneydoğu Asya geleneği ise güney Arabistan tarzından etkilenmiştir.

İslam, kültür aracısı olarak özellikle Antik felsefe ve bilim mirasının Orta Çağ’da Batılı ülkelere aktarımında önemli rol oynamıştır. Arap yazarlar 8. yüzyıldan itibaren -kısmen Suriyeli/Hristiyan çevirilerin de aracılığıyla- Yunan Yeni Platonculuğunu, matematik, doğa bilimleri ve tıp araştırma metinlerini tekrar su yüzüne çıkardılar. İslam ile Batı ülkelerinin arasındaki kültür aktarımının kesişim noktası ilk başlarda İspanya ve kısmen de 950 ile 1050 arasında Müslümanların hüküm sürdüğü Sicilya’ydı.

Dünya genelinde 1,6 milyar civarında Müslüman vardır. Bunlardan yaklaşık % 90’ı Sünni, % 9’u Şii, % 1’i Ha-

ricidir. Müslüman nüfus en fazla Endonezya'da yaşamaktadır (Ek 15).

Ek 15: Endonezya'da İslam

Endonezya Cumhuriyeti yaklaşık 255 milyonluk bir nüfusa sahiptir (2015). Yüzölçümü 1,9 milyon kilometrekareden fazla olup 13.000 küsür adaya yayılmıştır. Yaklaşık % 87'si Malezyalı olan nüfus, Sünnidir, ki bu da Endonezya'yı dünyanın en yüksek Müslüman nüfusuna sahip ülkesi yapar. Nüfusun geri kalanı, dört yaygın dine bağlıdır. Bunların yaklaşık % 7'si Protestan, % 2,9'u Katolik, % 1,6'sı Hindu, % 1,3'ü Konfüçyüsçü ve % 1,5'i Budist'tir.

Malezyalıların ve bugünkü Malezya yarımadasının İslamlaştırılması -önce batı Hindistanlı tüccarlar, kısmen de Arap bölgesinden gelenlerle- Kuzey Sumatra üzerinden başladı. Bunun ardından 16. yüzyıldan beri Hindu Cava'sı olan ilk Budist Krallığı büyük ölçüde İslamlaştı. Yalnızca -o zamanlar ulaşım yollarının uzağında bulunan- Bali adasında Hinduizmin yerel bir formu günümüze ulaşmıştır.

Endonezya'daki İslamın karakteristik özelliklerinden biri, bir kısmı Hinduist geleneklerine dayanan, eski Cava topluluğunun âdetlerinin (*âdât*) devam ettirilmesidir. Bu âdetler hayatın tüm alanlarını kapsadığı için Endonezya'daki İslam algısı daha ılımlıdır. *Âdât* İslam anlayışına, İslamın daha katı bir yorumunu savunan ve Cava'nın "bağdaştırmacı" anlayıştan arınması için çabalayan mistik ihvan tarafından (özellikle Kuzey Sumatra'da) karşı çıkmıştır. Endonezya'daki bu farklı "İslamlar" arasındaki gerginlik, 1945'te modern devletin kuruluşundan beri devam ediyor. Endonezya'nın devlet ideolojisi *Pancasila*'dır ve bu beş ilkeye dayanır: tek Tanrı, insanîyet ve merhamet, Endonezya'nın birliği, demokrasi ve toplumsal adalettir. İlk ilke olan "bir tek Tanrı'ya inanmak," Allah'a özel olarak vurgu yapan katı bir İslam yorumunu benimseyenlerin daimî tepkisine neden olmaktadır. Buna karşın "tek Tanrı" kavramı; siyasetçiler, âdât Müslümanları ve diğer dört dinin inananları tarafından farklı şekilde yorumlanır ve böylece dolaylı bir yolla, sadece devlet ile İslam dinini ayırmakla kalmayıp, her bir Endonezyalı'nın kendi dinini özgürce seçebilmesi istenir. Bugün ise katı İslamlaşma, ülkede daha geniş çapta yayılmakta. "İslam Cemaati" gibi aşırılık yanlısı gruplar da sempatizan bulmakta. Son yıllarda Pesantren (İslamî yatılı okullar), İslamîleşmeyi destekleyen eğitim kurumlarının yayılmasını sağladı.

Batılı modern dünyaya bir tepki olarak ortaya çıkan radikal İslam akımları ve Avrupa aydınlanmasına benzer bir aydınlanmaya neden olabilecek modernliğe eğilim gösteren Müslümanlar arasındaki gerilim, bu dünya dininin karşı karşıya olduğu en büyük zorluklar arasında yer almaktadır. Bu problemin çözümünde Avrupa'daki Müslümanların nasıl rol oynayacaklarını şimdiden öngörmek mümkün değildir. Ayrıca Avrupa'daki Müslümanlar çok çeşitli kültürel zemine sahiptir: Müslüman İngilizlerin pek çoğu Hint kökenli, Fransa ve İspanya'da yaşayan Müslümanların çoğu Kuzey Afrikalı iken, İtalya'daki Müslümanların pek çoğunun kuzey ve doğu Afrikalı kültürel köklere sahip olduğunu görüyoruz. Bunların her birinin farklı hukuk gelenekleri vardır ve çoğu Sünni'yken küçük bir kısmı da Şii mezhebindedir. Günümüzde Almanya'da, % 80'i Türk kökenli Sünni olan yaklaşık 4,5 milyon Müslüman yaşıyor. Ayrıca İran ya da Türk kökenli 200.000 civarı On İki Şii ve ortalama 410.000 Alevi olduğu da tahmin ediliyor. Bunun yanı sıra etnik olarak Alman kökenli Müslümanlar da Almanya'da yaklaşık 13.200 kişilik bir azınlığı oluşturmaktadır. 800.000'den fazla Müslüman, Alman pasaportuna sahiptir.

VI. BAHAILİK

Görece genç bir din sayılan Bahailik, kendinden daha eski olan dinlerle, özellikle İran'daki İslam ve Zerdüştlük, aynı zamanda Yahudilik ve Hristiyanlıkla karmaşık bir ilişki ağına sahiptir. Bahailik bütün bu dinlerin özünde bir olduğunu savunur. En başından beri bu görüş Bahailik dininin küresellik iddiasında bulunmasına olanak tanıdı. Teolojik açıdan Tanrı'nın yüceliğine atıf yapan ve Arapça *Baha'u'l-A-bha* (Efendilerin efendisi) metninin kaligrafik tasarımı olan "İsm-i Azam," Bahailikteki sıkı monoteizmin [tek tanrıcılık] sembolü sayılabilir.

1. Vahiy Alan İkizler: Bab ve Bahaullah

Bab, diğer adıyla Seyyid Ali Muhammed, 20 Ekim 1819'da İran'ın Şiraz kentinde doğdu. Seyyid ifadesi Muhammed Peygamber'in soyundan geldiğine işaret etmek için kullanılmıştır. 1840/41'de Kerbela'daki meşhur Şii mabedini ziyaret etti. Orada kayıp imamın yakın bir zamanda döneceği beklentisiyle şekillenmiş Şeyhiliğe özgü İslam yorumuyla karşılaştı. Şeyhilik koluna bağlı olan Molla Hüseyin Buş-rui ile 22 Mayıs 1844'te Şiraz'daki buluşmasında Seyyid Ali Muhammed, kendisini kayıp imama bir geçiş "kapı"sı manasında; "Bab" diye tanıttı. Bahailik için yeni bir çağın başlangıcı olan bu olaydan sonra Bahailik, Şii çevrelerde hızlı bir şekilde taraftar topladı. Bab, 1844 sonbaharında hac için Mekke'ye gitti. Şii alimlerinin onun yorumlarını reddettiğini görünce hayal kırıklığı yaşadı. 1847'nin başlarında da tutuklandı. Tutuklu olduğu sırada yazdığı bir mektupta kendisini, dünyaya geri dönen 12. imam olarak tanıttı. İnananları için bu mektup, Şii İslamdan bağımsız bir topluluk olarak sınıflandırılmalarının teolojik gerekçesidir.

Bab'ın ana kaynağı "Beyan"dır ("açıklama"). Bab tek bir Tanrı'ya olan inancı emreder fakat Tanrı ile yaşayan herkes

için “son zamanların” (ahir zamanın) çoktan başladığına da vurgular. “Kıyamet” yeni bir elçinin gelmesi ile başlayacaktır ancak Bab bu zamana dair net bilgi vermemiştir. Şiilik’teki şehitlik ve cihat düşüncesi, Bab öğretisinde de varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

1848’in Temmuz ayında Bab’ın en önemli taraftarları, o sırada tutuklu olan Bab’ın öğretilerini tartışmak üzere Hazar Denizi yakınlarındaki Badaşt köyünde buluştular. Mezhebin en önemli kadınlarından biri olan Tahire, Müslümanlardan radikal bir ayrılış teklif etti ve bu teşebbüs, İran yönetimine karşı ayaklanmaya, daha sonra bu dine inananların zulme uğramasına ve 9 Temmuz 1850’de Bab’ın idam edilmesine neden oldu. Baskılar 1852/53’e dek sürdü.

1848’den itibaren Bab’ın ilk inananlarından iki kişi önem kazanmaya başladı. Bunlar Bahaullah (1817-1892) olarak bilinen Mirza Hüseyin Ali Nuri ve Subh-i Ezel (1830-1912) olarak bilinen Mirza Yahya Nuri adında iki üvey kardeşti. Bab’ın ölümünden sonra Bahai cemaatine Subh-i Ezel önderlik etti. Baskılar devam ederken Bahaullah 1852’de Tahran’da tutuklandı ve birkaç ay sonra Bağdat’a sürgüne gönderildi. Bab’ın diğer inananları ve Subh-i Ezel de Bağdat’a taşındılar. İki üvey kardeş arasındaki ilk gerilim Bağdat’ta başladı. Bahaullah 1856’da Bağdat’a geri dönmeden önce yaklaşık iki sene, Mezopotamya dağlarında mistik bir hayat yaşadı. Bu süreçte *Yedi Vadi* ve *Saklı Sözler* gibi önemli eserlerini kaleme aldı. İlk teolojik dönüm noktası 1862’de yayımlanan, farkındalık kitabı anlamına gelen *İkan Kitabı*’ydı. Bu kitapta Bahaullah, İslamdan sonra ortaya çıkan yeni bir dinin kurucusu olarak tanımlanır, aynı zamanda onun, Bab’ın yazılarında yakın bir zamanda geleceği müjdelenen tanrısal elçi olduğu söylenir. Yaklaşık bir sene sonra Bağdat’tan İstanbul’a, oradan da Edirne’ye sürgün edilmesinden önce, 8 Nisan 1863’te, seçilmiş inananlardan oluşan küçük bir gruba kendisinin “Tanrı’nın vahyini taşıyan” (*men yuzhiruhullah*) müjdelenmiş kişi olduğunu açıkça ilan etmiştir. Subh-i Ezel bunu ilk elden deneyimleyenlerin arasında değildi. Bahaullah bu iddiayı ona ilk kez 1866 baharında Edirne’deyken yazdığı bir mektupta bildirdi. Bu olay iki üvey kardeş arasındaki nihai kırılma noktasıdır. Bundan sonra inananları, yeni dinin kurucusu olarak Bahaullah’a mı inanacaklarına,

yoksa Bab'da geleceği müjdelenmiş peygamberi mi bekleyeceklerine karar vermek zorunda kalmışlardır. Şiddetli münakaşalar yaşanması üzerine Osmanlı İmparatorluğu 1868'de Subh-i Ezel taraftarlarını Kıbrıs'a sürgün etti ve burada ileriki yıllarda İslamî çevre içinde kayboldular. Bahaullah taraftarları ise bugünkü İsrail'de yer alan Akka'ya sürgün edildiler. Bu sürgün "Bahaullah'a bağlı kişilerin" Bahai olarak tanımlanmaya başlandığı zaman olarak görülebilir. Bab ile Bahaullah'ın birbirlerine kısa süreli etkisi ve birbirine bağlı öğretilerinden dolayı bu iki şahsiyet, Bahailik dinine göre özdeş kimlikler olarak görülüp "vahiy alan ikizler" olarak tanımlanır. Bahaullah, Bab'daki öğretilerin bazı içeriklerini düzenlediği için Bahailikte önemli bir makama sahiptir.

2. Tarihî Gelişmeler

Akka ve çevresinde geçen yirmi seneden fazla sürede Bahaullah'ın kapsamlı yazılarının büyük bir kısmı Farsça ve Arapça yazılmıştır. Bu metinlerde temel teolojik öğretilerin yanı sıra din hukuku ve dinin kurumsal yönetimine dair kurallar belirlenmiştir. Bahailiğin en önemli metni *Kitab-ı Akdes* ise 1873'ten bugüne ulaşmıştır. Bab'ın Beyan'daki kendi dini için belirlediği "dünyevi" yasalar bu kitapla ortadan kaldırılmıştır. *Kitab-ı Akdes*'in Arapça metni tarz olarak Kuran'ın klasik üslubuna benzer. Her bir Bahai'ye ya da siyasi lidere yazılan mektuplar geçtiğimiz yıllarda ortaya çıkmıştır. Bahaullah 29 Mayıs 1892'de Hayfa yakınlarındaki Behci'de ölmüştür.

a) Bahaullah'ın Öğretisi: İnanç sisteminin temel noktası üç katmanlı bir bütünlükten oluşur: Tanrı'nın birliği, Tanrısal vahyi alanın birliği ve insanlığın birliği.

Bahaullah'ın Tanrı'nın birliğine (*tevhid*) olan sıkı inancı, Bab'la olduğu kadar İslamın aşkın tanrı imgesi ve hatta Yahudi ve Hristiyan inancındaki monoteizmden izler taşır. Bahaullah için Tanrı her şeyin başlangıcı ve kendi özellikleriyle -mutlak kudreti, bilgisi, iradesi gibi- insanlara ulaşan biricik

varlıktır. Bu özelliklerin bir kısmı yarattıklarına yansırken bir kısmı elçilerinin amelleriyle görünür hâle gelir (Ek 16a).

Tanrı'nın birliğine olan bu sıkı inançtan dolayı Bahauallah için tüm dinlerin bir olduğu sonucu çıkar. Yalnızca insan evrime uygun olarak gelişimine devam ettiği ama Tanrı birliği ve tekliği içinde değişmez kaldığı için, insanlara tanrı'nın bilgisi olan dini yeniden vâzedecek tanrısal vahyin ya da peygamberlerin zaman zaman ortaya çıkması zorunludur. Bu elçi daima Tanrı'nın aynı mesajını teolojik ve somut biçimde bildirir. Ancak insanlığın ileri doğru giden manevi gelişimine uygun olarak, dinin de dış hatları biçim değişir. Bahailikteki bu evrim görüşü, tamamen yeni bir anlayış değildir, zira İslam ve İran'daki Manicilik buna benzer fikirleri temsil etmiştir. Bahauallah'ın yapmış olduğu yenilik, Bahailiği bu evrimin bir parçası olarak görmesidir. "Dinin ve peygamberin birliği" fikri, insanlığın gelişimi göz önüne alındığında mantıken gelecekte de *-Kitâb-ı Akdes'e* göre bin yıl içinde- yeni bir vahyin gelebileceği düşüncesini doğurur. Bu yüzden vahiy alan herkes dinin dış hatlarını değiştirir ve bu, Bahai dininin öğretisinde gelişegelen bir vahiy anlayışını temsil eder. Bu da, dinde var olan "eşsizlik" iddiasını net biçimde görecelileştirir.

Ek 16: Bahailiğin Önemli Metinleri

a) Tanrı Algısı (*Bahá'u'lláh: Ährenlese. Eine Auswahl aus den Schriften*, Hofheim 1980, 78. Bölüm'den alıntı.)

"Tanrı'nın varlığının makamı, kendisi hariç herkesin erişim ve kavrayışının ötesindedir. Koşullara bağlı olan dünyada ifade ya da idrak edilebilir olan şey, kendi doğası aracılığıyla kendisine verilen sınırın ötesine geçemez. Bu sınırları sadece Tanrı geçer. O muhakkak ebediyetten gelir. Kimse ona eşit değildir ve kimse ona yoldaş olmamıştır. Hiçbir isim onun ismiyle kıyaslanabilir değildir. Hiçbir kalem onun varlığını tarif edemez. Hiçbir dil azametini tanımlayamaz. Daima sonsuzlukta ve kendi hariç herkesin üzerinde bulunur."

b) Ölümünden Sonra Ruhun Yaşamı (Bahauallah'ın aynı eserinin 81. bölümünden alıntı.)

"İyi bil ki, ruh bedenden ayrıldıktan sonra Tanrı'ya ulaşana dek ilerlemeye devam eder. Ne zamanın ve yüzyılların akışının ne

de bu dünyanın dönüşümlerinin değiştirebileceği bir durum ve yaratılış halindedir. Tanrı'nın krallığı, hükümlanlığı ve her şeye kadir gücü devam ettiği müddetçe ruhlar da var olacaktır. Onlar Tanrı'nın işaretleri ve özelliklerini açığa çıkartır, merhametini ve lütfunu ortaya serer. Bu yüceliğe ve azamete layık bir tarif vermeye çalışınca benim kalemimin mürekkebi tükendi. [...] Cennetin en yüksek mertebesinde yaşayanlar ve hizmet-kârları orada etrafında dönerken, Tanrı'nın peygamberleri ve seçilmişleri kendi ümmetlerini arayacaklar."

c) Yüce Adalet Evi'nden Yasalar (U. Schaefer, *Die Verfassung der Bahá'í-Gemeinde*, Hofheim, 2000, 20. bölüm'den alıntı:)

"Evrensel Adalet Evleri'nin kökeni, otoritesi ve yargı yetkisi Bahaullah'a vahyedilmiş sözlerine dayanır. Bu söz, Abdülba-ha'dan sonra yazının bağlayıcı yorumunda tek hak sahibi olan, 'varlıkların koruyucusu Tanrı'nın' ve 'birliğin merkezi'nin tam ve mükemmel yorumuyla Evrensel Adalet Evleri'nin yetki alanlarını belirler. Bunlar onun kaya gibi sağlam temelidirler. Bu metinlerin sahibi olan kâdir-i mutlak Tanrı her şeyin üzerinde yetke sağlayacaktır; O yeni bir vahiy yollayana dek metinler mutlak ve değişmezdir."

"Birlik"e dair üçüncü görüş, insanlıkla ilgilidir: Tüm insanlar -kadın ve erkekler ve tüm ırklar- eşit değerde görülür. Bu yüzden Bahailer sadece dini tebliğ etmekle görevli değil, aynı zamanda insanların cinsiyetlerinden veya ırklarından dolayı ayrımcılığa maruz kalmalarına karşı mücadele etmek zorundadır. Daha iyi yaşam şartları, örneğin gelişmiş ülkelerde kadın ve erkeklerin eşit şartlarda eğitim alması, dünya barışı ve küresel etik için toplum çapında gönüllü olmak bu teolojik içeriğin pratik sonuçlarıdır.

İnsan, yaratılmışlar arasında Tanrı'ya en yakın olandır. Bu yüzden aklın yardımıyla Tanrı'yı en iyi anlayandır ve akli sayesinde insana sonsuz hayat hakkında fikir verecek bir anlaşıma yapabilir. Sonuç olarak bir Bahai'nin hayatı Tanrı'ya doğru gidilen, aralıksız devam eden bir yolculuktur. Cennet ve cehennem hakkındaki ifadeler, sembolik olarak Tanrı'ya yakınlık veya ondan ayrılık anlamına gelir. Tanrı'nın yeni manifestosunun dünya üzerinde görünmesiyle artık zamanın sonu olan eskatoloji [ahir zaman] devri başlamış olduğu için, insanlar daha yaşarken teolojik olarak

Tanrı'yla "bir" (ancak "özdeş" değil) olmak isterler. Kişisel ölümle ise insan ruhu "Abha Krallığı"nda bulunan Tanrı katına yükselir (Ek 16b).

b) "Birliğin Merkezi" Abdülbaha: Abdülbaha, Seyyid Ali Muhammed'in Şiraz'da kendini Bab ilan ettiği gece doğdu. Bahaullah'ın Akka'ya sürgün edildiği ve tutuklandığı zamandan beri Bahaullah'la cemaat arasındaki irtibatı o sağladı. 1890 yılından bugüne ulaşan, Birlik'in kitabı *Kitab-ı Ahd*'de Bahai inancında en yüksek mertebenin ifadesi olan "Birliğin merkezi"nin bu unvanı ona babası tarafından verildi. Abdülbaha, Bahailikte hiçbir zaman vahyedilen kişi konumuna yükselmedi, sadece Bahaullah'ın aldığı vahiyleri yorumlayan en yetkili tefsirci olarak görüldü.

1892'den 1921'e kadar Bahai cemaatine manevi önderlik etti. İlk onyıllarda etkisi Akka bölgesiyle sınırlı kaldı. Bahailer Orta Doğu ülkelerinden Akka'ya toplanarak Birlik'in merkezi ile inananları arasındaki bağı kuvvetlendirdiler. 1894'te Amerika'da Bahailik tanınmaya başladıktan sonra 1898 yılında ilk Amerikan Bahai hacıları Akka'da buluştular. Bab'ın naaşının Karmel Dağı'ndaki bir kabristana gömüldüğü 1909 yılı, Bahai tarihinin en önemli tarihsel olayıdır. Daha sonra bu mezarlık -Bahaullah'ın Behci'deki mezarının yakınında- Bahai hacıları için önemli bir merkez hâline geldi. Bab'ın Şiraz'daki evi ve Bahaullah'ın kendisini peygamber ilan ettiği Rıdvan Bahçesi gibi ilk döneme ait pek çok tarihî bölge, siyasi koşullar sebebiyle Bahailer için hâlâ ulaşılamaz ve tahrip edilmiş hâlde bulunduğu için, o türbe daha bir önem kazanmaktadır.

Bahai öğretisinin yayılmasında Abdülbaha'nın 1910'dan itibaren önce Mısır'a, daha sonra 1912'den 1913'e kadar Avrupa ve Kuzey Amerika'ya yaptığı seyahatler de belirleyici öneme sahipti. Bu misyonerlik yolculukları sayesinde Bahailik, uygulamada da evrensel bir din oldu; ayrıca Abdülbaha'nın Batılı halklarla tanışması, babasının vahiylerini yorumladığı yazılarına da yeni temalar kattı. Bahaullah'ın öğretisi gelişip netleştikçe Hristiyanlıkla olan ilişkisi güçlenmiş, buna karşın (en azından Batı'da yaptığı konuşmalarda) İslamla olan bağı zayıflamıştır. Bu, Abdülbaha'nın dinine

kazandırmak istediği dinleyecilerin toplumsal kalıplarına uyması anlamına gelmiyordu. Abdülbaha daha çok, Hristiyanlıkla Bahailik arasındaki ortak alanları vurgulayarak, Bahaullah'ın bütün dinlerin bir olduğu öğretisinin somut bir yorumunu öne çıkarmıştır. Abdülbaha'nın etkili olduğu dönemde Bahailik, sosyal alanda gelişme ve genişleme de yaşadı ve bu doğrultuda Abdülbaha ve diğer Bahailer 1. Dünya Savaşı sırasında insancıl sosyal projelerde yer almışlardır. Abdülbaha 28 Kasım 1921'de Hayfa'da öldü ve Bab'ın kabrine defnedildi.

c) “Tanrı Davasının Muhafızı” Şevkî Efendi: Abdülbaha'nın ölümünden sonra vasiyeti üzerine Bahailik dininin liderlik görevini 1897 doğumlu torunu Şevkî Efendi aldı. O zamanlar Orta Doğu'dan Avrupa ve Amerika'ya, Hindistan'a ve Burma'ya kadar yaklaşık 22 ülkede Bahai toplulukları vardı. Şevkî Efendi eğitimini Oxford'da aldı. 1936'da Mary Maxwell Ruhhiyah Khanum'la (ö. 2000) evlendi.

Dinin gelişimi açısından Şevkî Efendi'nin önemi çok katmanlıydı: Bahaullah'ın ve Abdülbaha'nın yazılarını eksiksiz bir şekilde açıklıyor ve yorumluyordu. Bu yüzden cemaat tarafından kendisine bir onur nişanesi olan “Tanrı Davasının Muhafızı” unvanı verildi. Tefsirlerinin büyük bir kısmı, Bahaullah'ın (ve kısmen de olsa Abdülbaha'nın) pek çok yazısını Arapça ve Farsçadan İngilizceye çevirmesinden oluşuyordu. Böylelikle bu metinler Orta Doğu kültür havzası dışında da kolay ulaşılabilir hâle gelmiştir. Şevkî Efendi'nin çevirileri cemaat içinde orijinal metinler kadar bağlayıcı kabul edilir. Kendisi tarafından kaleme alınan eserler onun dinin gelişiminde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Bu yazıların çoğu Şevkî Efendi'nin dinin dış hatlarına bir çerçeve çizdiği, yönetim ve kurumsallığa dair sorularla alakalıdır. Eserleri, dinin “değişim dönemini” tanımlayabilir. Bahaullah'ın *Kitab-ı Akdes* eserinde pek çok Bahai teşkilatı yalnızca kısa ve genel biçimde açıklanırken, Şevkî Efendi bunları detaylarıyla açıklamıştır. 4 Kasım 1957'de beklenmedik şekilde öldüğü Londra'da toprağa verilmiştir.

d) Yüce Adalet Evi: Şevkî Efendi vasiyet bırakmadığı için, “Tanrı’nın Davasının Muhafızlığı” unvanı da onunla birlikte sona ermiş oldu. Dinin pratik ve hukuki idaresi, 1963’ün nisan ayında bir seçim çerçevesinde kurulan “Evrensel Adalet Evi”nin sorumluluğu altına girdi. Dinin idari kurumu olan Evrensel Adalet Evi bugün İsrail’in Hayfa şehrinde olup, beş yılda bir seçilen dokuz erkekten müteşekkildir. Yasama ve yürütme erkinin yanı sıra bu kurum; Bab, Bahaullah, Abdülbaha ve Şevki Efendi’nin yazılarını yorumlamakla yükümlüdür. Ancak ne bu kurumun üyeleri ne de kurumun kendisi Abdülbaha ve Şevki Efendi’nin normatif teolojik yorumlama yetkisine sahiptir. Bu sebeple Evrensel Adalet Evi’nin “yanılmazlığı” hukuk alanıyla sınırlıdır (Ek 16c).

Hiyerarşik olarak Evrensel Adalet Evi’ne kesin şekilde tabi olan yerel kurumlar da vardır. Bu kurumlar Ulusal Manevi Kurul ve Yerel Manevi Kurul olarak adlandırılır. Bu kurumlar da her yıl seçilen, dokuz kadın ve erkek üyeden oluşur. En az dokuz Bahai’nin yaşadığı her yerde bir Yerel Manevi Kurul seçilmelidir. Birlik düşüncesi dünya çapında yayılmış olsa da, bu açıkça yapısal olarak düzenlenmiş yapı, dini pratikte koruma altına almaktadır.

Ek 17: Bahailiğin Kronolojisi

1817 Bahaullah’ın, diğer adıyla Mirza Hüseyin Ali Nuri’nin doğumu.

1819 Bab’ın, diğer adıyla Seyyid Ali Muhammed’in doğumu.

1830 Bahaullah’ın üvey kardeşi Subh-i Ezel’in, diğer adıyla Mirza Yahya Nuri’nin doğumu.

1844 Bab’ın Şiraz’daki “bildirisi”

1848 Babilerin Şahrud’da toplanışı ve resmî olarak İslamdan ayrılışı.

1850 Bab’ın Tebriz’de idam edilmesi.

1853’ten beri Bahaullah ve Subh-i Ezel’in Bağdat’ta sürgün hayatı.

1863 Bahaullah’ın Bağdat’taki Rıdvan Bahçesi’nde kendisini Tanrı’nın gönderdiği yeni elçi ilan etmesi.

1863-68 Edirne’de sürgün.

1866/67 Üvey kardeşler Bahaullah ve Subh-i Ezel’in ayrılıkları.

1868 Bahaullah’ın Akka’ya, Subh-i Ezel’in Kıbrıs’a sürgüne gönderilmesi.

1892 Bahaullah’ın ölümü; oğlu Abdülbaha’nın halefi olması.

1907 Almanya’da ilk Bahai topluluğunun kurulması.

1909 Bab’ın naaşından kalanların Karmel Dağı’na defni.

1911-1913 Abdülbaha’nın Amerika ve Avrupa’ya seyahati.

1921 Abdülbaha’nın ölümü; torunu Şevki Efendi’nin onun halefi olması.

1951 Şevki Efendi’nin ilk defa “Tanrı Davası’nın Elleri”ni ataması.

1953 Ulusal Manevi Kurul’un Almanya’da kuruluşu.

1957 Şevki Efendi’nin kendine halef belirlemeden ani ölümü.

1963 “Evrensel Adalet Evi”nin Bahai dininin en üst kademe yönetim birimi olarak kuruluşu.

1964 Frankfurt’a bağlı Langenhain kasabasında “Bahai Tapınağı”nın açılışı.

1979’dan itibaren İran’da Bahai dinine uygulanan baskıların farklı şekillerde yankı bulması.

1985 Birleşmiş Milletler’in kuruluşunun kırkıncı yılı sebebiyle Evrensel Adalet Evi’nin barış mesajı yayımlaması.

1992 Bahaullah’ın en önemli eseri Kitab-ı Akdes’in İngilizceye tercümesi.

2000 Şevki Efendi’nin eşi Ruhhiyah Khanum’un ölümü.

2008 Hayfa ve Akka’daki Bahai yapılarının [UNESCO] Dünya Kültür Mirası listesine alınması.

3. Uygulamaları ve Yaşam Tarzları

a) Takvim ve Bayramlar: Diğer dinlere nazaran Bahai bayramları çeşitlilik yönünden daha sade olduğu için Bahai dininde kalıplaşmış ritüeller uygulanmaz. Daha da önemlisi Bahailikte rahiplik ya da din uzmanlığı kapsamında bir

ulema makamı yoktur. Her bir inanan bağımsız olarak dinî hakikati aramakla, din üzerine çalışmakla ve kendi kabiliyeti dâhilinde cemaatin dinî yaşamını inşa etmekle yükümlüdür.

Bahai takvimi, her biri 19 günden oluşan 19 ay ve buna ek dört günden oluşur. Bab, İslami ay takvimini kaldırır kaldırmaz güneş yılına göre hareket eden bu takvimi yürürlüğe soktu. 19 Bahai ayının her birinin başlangıcında, üç bölümden oluşan On Dokuz Gün Bayramı kutlanır. Bu üç bölüm; dualar ve okumalarla yapılan "ibadet", cemaatin dinî ve içtimai sorular sormaları ve cemaatin birliktelik hissiyatını kuvvetlendirmek için yapılan "ikram"dan oluşur.

Bahai tarihindeki vakaları teolojik olarak betimleyen dokuz "kutsal gün", en önemli kutsal günlerdir. Yeni yıl bayramı (Nevruz: 21 Mart) bu dinin İran'ın kültürel tarihiyle olan bağlantısını da gösterir ve Bahailer için misafirperverliğin ve neşenin bayramı olarak görülür. Takvimin en önemli tarihi, Bahaullah'ın vahiy aldığı tarihleri anan ve on iki gün süren Rıdvan Bayramı'dır (21 Nisan'dan 2 Mayıs'a kadar sürer). Bab'ın vahiy günü (23 Mayıs) daha az önemlidir. Diğer büyük bayram günleri arasında Bahaullah'ın (29 Mayıs) ve Bab'ın (9 Temmuz) ölüm yıldönümleri, Bab'ın (20 Ekim) ve Bahaullah'ın (12 Kasım) doğum günleri vardır. Bu her iki doğum günü de İran takviminde 1819, hicrî ay takviminde de 1817 yılları muharrem ayının 1 ve 2. gününe denk geldiği için, "ikiz vahiy alan kardeşlere" atıf yapmak amacıyla "ikiz günler" olarak anılır. İslamın yaygın olduğu ülkelerde Bahailer bugüne dek bazen bu iki günü miladi takvime göre değil de, her iki dinin kurucularının birliğini göstermek amacıyla hicrî takvime göre kutlamışlardır. Bu bayram döngüsünden oluşan dinî yıl, oruç ayıyla tamamlanır. Bu ayda Bahailer gün doğumundan batımına kadar yemek yemezler. Bununla birlikte bu süreyi özellikle dinî bir olgunlaşma dönemi olarak kullanmak için, aynı zamanda "manevi oruca" da girerler.

b) İbadet: Her Bahai üç farklı biçimi olan ibadeti günlük olarak icra etmekle yükümlüdür. "Ana dua" en ideal hâle geçmeyi amaçlar. Bu, günde üç kere Bahaullah'ın Behcî'de-

ki anıt mezarına doğru dönerek (*kible*) kılınır. Buna alternatif olabilecek başka bir dua “öğlen ibadeti” olarak okunan “kısa dua”dır. Kişi, “uzun dua” seçeneğini tercih edip etmemekte özgürdür. Bu zorunlu ibadetin yanı sıra Bahailik dininde Bahaullah’ın ortaya koyduğu ibadetler bütünü de vardır. Her bir dua bireysel olarak söylenmelidir. Cenaze haricinde topluca yapılan bir ibadet şekli yoktur.

c) Mabetler ve Hac: Bahai Tapınağı, Bahailik dininde meditasyon ve ibadet yeri olarak özel bir yere sahiptir. Burası Tanrı’yı anmak ve ilahi bir deneyim yaşamak için hem Bahailere hem de diğer din mensuplarına açıktır ve böylece “dinlerin birliğinin” kendi usulünde bir simgesi olur. Bahailik dininin gayesi, Bahailerin yaşadığı her yere bu tapınaklardan inşa etmektir. Bugün bu tapınaklardan yedi tane vardır. Mimari tasarımının nilüfer çiçeği taç yaprakları biçiminde olmasından dolayı Hindistan’ın Yeni Delhi şehrindeki tapınak en meşhur olanıdır. Frankfurt’a bağlı Langenhein kasabasında bulunan tapınak (1964’te açılmıştır), Avrupa’da bulunduğu için Alman Bahai cemaatine kıta çapında özel bir saygınlık katar. İran ve İsrail’e de bu ibadethanelerden kurulması yönünde planlar var, ancak siyasi sebeplerden dolayı böyle planların ancak daha ileriki zamanlarda hayata geçirilmesi mümkün gözüküyor.

Bu tapınaklardan birine gitmek Bahailer için hac anlamına gelmez, çünkü sadece Bab ve Bahaullah’ın yaşamlarıyla yakinen bağlantısı olan ve özel olarak seçilmiş yerler bu amaca hizmet edebilir. Hac mekânları, Bab’ın Şiraz’daki evi -1981 yılında İslam Devrimi sırasında yıkılmıştır-, bir diğeri ise Bahaullah’ın 20. yüzyılın 20’li yıllarında Bağdat’ta bulunan evi ve anıt mezarıdır. Ekonomik yeterliliği bulunan herkes hacca gitmekle yükümlüdür.

d) Yasalar ve Etik: Her bir Bahai, hayatını Bahaullah’ın Kitab-ı Akdes’te belirttiği yasalara göre yaşar. Burada oruç, ibadet, arınma talimatları ve insanlar arası ilişkileri (miras, evlilik) ilgilendiren emir ve yasaklar gibi hayata dair talimatlar mevcuttur. İnsanların birliği öğretisi, Bahailerin dün-

yevi konulara daha iyi eğilebilmelerini sağlamış ve bu da kadınlara yönelik eğitim-araştırma programları ve dünya barışına katkılarında görünmektedir. Dinlerin temelde bir olduğu öğretisi aynı zamanda Bahailerin dinlerarası potansiyelinin önünü açmaktadır. Gerek ulusal gerek yerel boyutta her bir Bahai, ilgili iş çevreleriyle birlikte çalışır. Kurumsal olarak yaklaşık kırk yıldan beri ocak ayının üçüncü pazar günü kutlanan “Dünya Dinleri Günü”nden özellikle söz etmek gerekir; bu kutlamanın merkezinde “dinlerin birliği” görüşü yer almaktadır.

4. Kültür Şekillendiren Bir Güç Olarak Bahailik

Kısa bir tarihi olan Bahailik kültürü dar bir alanda gelişmiştir. Bahailer kendi din anlayışlarından hareketle insanlığın birliğinin yerel kültürlerdeki çeşitlilik yoluyla gerçekleşebileceğini vurgularlar ve böylece kültür üreten Bahailer, yerel kültür yaşamına katılmak, kendi öğretisinden gelen güçle her bir kültürü zenginleştirmek ve ona biçim vermek isterler. Bahailik dininin temel ilkeleri nedeniyle kurulup gerçekleştirilen Bahai tapınakların yanı sıra gelişim, eğitim ve ekonomi planları daha geniş anlamda kültür şekillendirici unsurlar olarak görülebilir. Bu amaçla gerçekleştirilmiş girişim ve başarıları bazı Afrika ülkelerinin kırsal kesimlerinde olduğu kadar güney ve güneydoğu Asya, Latin Amerika ve Pasifik bölgesinde (Ek 18) de gözlemlenebilir.

Bahailerin bu çabaları bugün özellikle İslami toplumlar da kısıtlanıyor. Bazı İslam ülkelerinde Bahailik kesin bir şekilde yasak ya da baskı altındadır. Bu, İran tarihinin devamlı olarak Bahailerin üzerinde artan baskı oluşturduğu 19. ve 20. yüzyıllardaki dönemden kalmadır. Bu uygulamalar Kaçar hanedanı (1921’e kadar), bazı yönlerden Batı tarzı bir yönetim sayılan Muhammed Rıza Şah Pehlevi (1945-1978) rejimi ve İran İslam Cumhuriyeti dönemlerinde gerçekleşmiştir. İran’daki Bahailerin eğitim görmeleri engellenmiş ve nitelikli iş piyasasında ayrımcılığa maruz kalmışlardır. 2004 yılında bu dinin kültürel izlerinin İran’dan silinmesi için Bahailiğin ilk dönemlerine ait yapılar yıkıldı. Bahailerin bir kısmı bu sebeple İran’dan göç etmektedir. Bugün dünyada 6 milyon inanana sahip dinin çıkış noktası olan bölgede

sadece nüfusun % 4-5'ine tekabül eden 250.000 ila 300.000 kadar Bahai yaşıyor.

Ek 18: Batı Samoa'da Bahailik

Birçok adadan oluşan Batı Samoa bir parlamenter monarşidir, yüz ölçümü 2831 kilometrekaredir ve 197.000 nüfusa sahiptir (2014). Devlet başkanı 2007 yılına kadar Kral 2. Malietoa Tanumafili'ydi. Tanumafili'nin ölümünden sonra devlet parlamenter rejime geçti. Nüfusunun % 90'ı Polinezyalı iken % 9'u Avrasyalıdır. Nüfusunun dörtte üçünden fazlası Protestan, % 19'u Katolik iken Bahai topluluğu nüfusun % 2'sinden azını oluşturmaktadır.

1962'de bağımsızlığını ilan eden devletin Bahai tarihi 1950'li yıllarda Şevki Efendi'nin Pasifik bölgesinde dini yaymak için yaptığı on yıllık planla başlıyor. 1990'lı yılların sonunda Batı Samoa'da 49 Yerel Manevi Kurul tesis edildi. Bu kurulların üçte birinden fazlası kadın üyelerden oluşuyor.

Batı Samoa'nun bugün Bahailik için önemli bir konuma sahip olması iki etmenle alakalıdır: 1965'te başkent Apia'da bir Bahai tapınağı kurmak için arazi elde edildi. Bu mabet 1984'te tamamlandı ve Bahailik dininin yerel halkın kültürel özelliklerini muhafaza etme ilkesine de uydu. Bu tapınak güney Pasifik geleneksel mimari tarzında inşa edilmiştir. - Yapının ayırt edici niteliği, Samoa'nın iklimine uygun olarak tüm salonda ışığın ve havanın rahatça dolaşması için yan duvarlar ve kubbe biçimli çatısında bulunan açıklıklardır. Sütun ve duvarları geleneksel oyma ve nakışlarla süslenmiştir. Resmî adıyla "Maota Tapua'i Baha'i Samoa" Bahailikteki yerel gelenekleri koruma ilkesini yansıtmıştır. Aynı zamanda Samoa bu tapınak sayesinde Pasifik bölgesindeki Bahai topluluklarının coğrafi odağı hâline de geldi. Samoa'nın Bahai dünyası için ayrı bir öneme sahip olmasındaki bir başka etmen ise, 1973 yılında Bahai olan Kral Malietoa Tanumafili'nin o günden beri dünya çapında bu dini kabul eden tek devlet başkanı olmasıdır. Tonga adası, Fiji ve Nauru gibi güney Pasifik bölgesindeki diğer yerel krallıklar ile kraliyet ailesi arasındaki akrabalık ilişkileri, bu dinin üst tabakalar ve geleneksel yönetici sınıf içinde saygı görmesini sağlamış ve bu da Bahailiğin halk içinde yayılmasına yol açmıştır.

Bu yüzdenin çok düşük olması hiç kuşkusuz son kırk yıl içinde Bahailiğin yayılımının farklı bölgelere kaymasıyla

ilgilidir. Özellikle Hindistan'da, Sahra'nın güneyinde ve Güney Amerika'da Bahailik ciddi artış göstermekte. Buna karşın Orta Avrupa ve Kuzey Amerika'da bu din oldukça yavaş büyümekte. Aynı durum Almanya için de geçerli, bugün Almanya'da bu dinin yalnızca 6000 mensubu yaşamakta.

VII. HİNDUİZM

Hinduizmden “Hindistan’ın dini” diye söz edilmesi epey yaygın olmasına rağmen bu kavram dinden daha çok bir kültüre işaret eder. Burada yan yana ve iç içe var olan, çok sayıda bağımsız din karşılıklı etkileşim içindedir. 18. yüzyıldan itibaren bu dinler, ilk önce Hristiyan misyonerler tarafından İslam ve Hristiyanlıktan farklı bir din olmasıyla tanımlanmış, zamanla kolektif bir terim olarak Hinduizm başlığı altında toplanmıştır. İngiliz sömürge yönetiminin Hindistan’daki Hindu ve Müslümanlar arasında adil siyasi katılım hakkı sağlama çabası sırasında, Hinduizm kavramına siyasi bir anlam da verildi. Her iki büyük “yabancı” dinin inananlarıyla eşit konumda olmak için Hindu düşünürleri 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında Hinduizmin “sonsuz” ve bu yüzden de diğer dinlerden üstün olduğu düşüncesini öne sürüp, bu dinin tüm insanlar için geçerli olduğunu telkin ettiler. Bu dinin en bilinen simgesi olan gümüş aum’un (*om*) içindeki üç harf, tanrısal varlıklar Brahma, Vişnu ve Şiva’yı, yani sırasıyla yaratım, koruma ve yıkımı ifade eder. Bu simge aynı zamanda “sonsuz” Hinduizmin evrenselliğine vurgu yapmaktadır.

1. Rişi ve Vedalar

Hinduizmde din geleneğinin dayandığı veya dinin kurucusu konumunda bir tek kişiden söz edilemez. Ancak Rişiler çok eski çağlardan bugüne “vahiy alan” kişiler olarak aktarılmıştır. Kalplerinde Tanrı’nın yolladığı vahyi duyan Rişiler, “Vedik literatürün” yazarlarıdır. Böylece Vedik geleneği ve “rahip kâhinler” içerisindeki büyük rahip ailesinin kurgusal atası hâline gelmişlerdir. Farklı geleneklerde farklı Rişilerden (ör. Agastya Bhrigu, Vashistha, Markandeya) bahsedilir. Ama bunlardan hiçbirisi Hinduizmin başlangıcı için biricik veya normatif, kimlik belirleyici bir rol oyna-

maz. Birçok Hintli açısından Veda literatüründe “duyulmuş olan” vahiy (*shruti*) Hint din tarihinde Hindu olmayanlarla, örneğin Budizmle arasında sınır çizmeyi mümkün kılan, önemli bir özelliktir. Böylece Hinduizmde bir din kurucu figürü olmadığı ancak “idealize edilmiş” Vedalar’ın tüm Hinduları bir arada tuttuğu söylenebilir.

Klasik anlayışta Upanişadlar, Vedik ilahileri, ritüel metinler ve kurbanla alakalı tefsirler (*brahmana*), *shruti* olarak adlandırılan Vedik literatüründen sayılır. Geleneksel bir sınıflandırmaya göre diğer metinler -insan yazarların yazdıkları- *smriti* (hatırlananlar) olarak isimlendirilir. Kurban (*Shrautasutra*), ev ritüelleri, (*Grihyasutra*) adalet ve ahlak (*Dharmasutra*) metinleri *smriti* de diğer temellerdir. Ancak Bhagavadgita ile Mahabharata, Ramayana ya da Puranen gibi epik geleneğin büyük eserleri de *Smriti* literatürüne aittir. Bu literatür MÖ 1. binyılın başlarından MS 1. binyılın sonlarına kadar uzun bir zaman diliminde ortaya çıkmıştır. *Shruti* ve *smriti*nin birbirinden ayırt edilmesi bilindik bir tasnif modelidir, ama inançlı Hindular tüm bu metinleri zaman zaman “Vedik literatür” başlığı altında toplarlar.

Böylece Rishi ve Vedik literatür, Hinduizmin “çıkış noktası” oldu. Modern Hint dillerinde bazen Hinduistler kendi dinlerini *vaidik dharma* (din/ Veda öğretisi) olarak da adlandırır. Son zamanlarda ise bunun yerine *sanatana dharma* (sonsuz din/ öğreti) kavramının kullanımı oldukça popülerdir. Bununla iki şey ifade ediliyor: Din hiçbir insani kökene dayanmaz ancak tüm insanlık için “sonsuz” a kadar geçerlidir ve böylece *sanata dharma* fikri Hinduizmin evrenselleşmesini mümkün kılmaktadır.

2. Tarihî Gelişmeler

a) **Vedik Dinindeki Değişim:** Vedaların geniş çapta kabul edilen yazılı bir temeli olduğu için (kuşkusuz bu kronolojik ve coğrafi olarak yorumlanmaya açıktır) demin anlatılan nedenlerden ötürü Hinduizmin “öğreti sistemi” yalnızca koşullu bir şekilde tanımlanabilir. Vedik dinin başlangıcı MÖ 2. binyıla kadar gider ve muhtemelen İndus deltasına ve daha sonra Ganj Ovası boyuna göç eden Aryan toplu-

luklarla ilişkilidir. Bu dinin tanrılarına –önde gelenlerden bazıları İndra, Varuna, Agni ya da Adityas- bitki ve hayvan kurbanlar sunulur ve ilahilerle ibadet edilir. Kurban, Tanrı'nın güçlenmesine ve evrenin korunmasına hizmet eder. Yaşadığımız dünyaya büyük ölçüde benzer olduğu sanılan öteki dünyadaki ataların bakımı da Vedik dininin karakteristik bir özelliğidir. Aynı zamanda ilk dönem Vedik dininin Hinduizm için merkezi sayılan bazı fikirleri hâlen kabul edilmemiştir. Bunun sebebi ilk MÖ 7. yüzyılda Upanişadlar'da hazırlanan iki yeni doktrin; yani Brahman ve Atman öğretisi ile Karma ve reenkarnasyon öğretisiydi.

Ek 19: Hinduizmin Önemli Metinleri

a) Brihadaranyaka Upanişad 6,2 (E. Frauwallner: *Nachgelassene Werke II. Philosophische Texte des Hinduismus*, Wien 1992, 35. bölüm'den alıntı).

“Onlar ki bu bilgiyi bilir ve onlar ki ormanda dinin gerçekliğine iman ederler, alevlerin içine girerler, alevlerden gündüze, gündüzden büyüyen yarım aya, büyüyen yarım aydan güneşin kuzeye gittiği yarı yıla, yarı yıldan tanrıların dünyasına, tanrıların dünyasından güneşe, güneşten ışığa giderler. Ateşli şimşekten ruhani şahıs gelir ve onları Brahma dünyalarına götürür. Brahma dünyalarında en uzak mesafelerde yaşarlar. Onlar için geri dönüş yoktur. Diğer yandan onlar ki kurbanla, cömertlikle ve arzularından riyazet ederek kendilerine hâkim olurlarsa dumanın içine girer, dumandan geceye, geceden küçülen yarım aya [...]. Bu onlar için geçip gittiği zaman etere [göklere], eterden rüzgâra, rüzgârdan yağmura, yağmurda yeryüzüne geçerler. Yeryüzüne gıda olarak ulaşır, tekrar insanların ateşinde kurban edilirler. Sonra ‘kadın ateşinden’ doğar ve yeniden dünyalarda görünürler ve bir çember içinde dönüşüm hâlinde hareket ederler.”

b) Bhagavadgita 4,5-8 (P. Schreiner: *Bhagavad-Gita. Wege und Weisungen*, Zürich 1991, 72' den alıntı).

“Krişna dedi ki: Benden pek çok doğum oldu, hepsi gitti ve senden de, ah Arjuna. Sen onları tanımıyorsun, bense hepsini biliyorum [...] Özünde değişmez ve doğurulmamış olmama karşın, bana özgü, doğal maddeye sahip olan yaratım gücümle vücuda gelirim. Ne zaman nizam bozulsa [...] ve düzensizlik baş gösterse o zaman ben kendimi yaratırım. Mülkü kurtarmak ve suçluyu yok etmek için, düzeni tekrar kurmak için farklı asırlarda yerden vücut bulurum.”

c) I. Harivarman Kralı'nın Stelası (1081 yılına dayanır; K.H. Golzio: *Inscriptions of Campa*, Aachen 2004, 138. bölümünden tercüme).

"O, Campa'nın koruyucusu, tüm öğretilerde Brihaspati gibi parlak, savaşta Madhava gibi kahraman, güzellikte Kama'ya eş değer, pek çok şekilde sunulan kurbanda Indra'yla benzer, bilgelikte Shambu'yla kıyaslanır, pek çok yaratımda lotus doğumlu (Brahma) gibi bilgili, güzel hitabette olağanüstü, kişilik özellikleri eşsizdir."

Atman ve Brahman'ın birliğinin kabulü (*jnana*) burada bir kurtuluş yoludur. Atman (öz, kendilik), en yüksek soyut "Bir" olan Brahman'la bütünleşecek olan insanın ruhsal bir bileşenidir. Meditasyon ve temaşa bu birliği mümkün kılar. Buradan hareketle tüm düalizmlerin [ikicilik] üstesinden gelmek için Atman ve Brahman'ın birleşmek zorunda olduğu ve aynı zamanda bunların neticede bir olduğu bilgisinden oluşan mistik felsefe ortaya çıkmıştır. Atman ve Brahman'ın soyut birliğinin tecrübe edilişi, tuz benzetmesinde olduğu gibi görsel olarak açıklanır: Suda çözünen tuz gözle görülemez ama suda mevcuttur. Aynı şekilde Upanişad metinlerinde de Atman vardır, gözle görülmez ama özsel olandır. Ünlü önerme *tat tvam asi*, yani "sen, osun" aslında şuna işaret eder: Suda çözünen tuzun ve Atman'ın kendisi için kavranabilir olmamasına karşın bilge, tuzun su için belirleyici bileşenleri oluşturduğunu ve Atman'ın insanlar için ne kadar önemli olduğunu bilmelidir. Tıpkı suyun tuzla ayrılmaz bir birliktelik oluşturması gibi bilge, Brahman'la birlikte Atman'ıyla bir olmayı arzulamalıdır. Daha sonraki Upanişadlar ve özellikle *advaitik* (düalist olmayan) Vedanta öğretileri olan güney Hindistanlı filozof Şankara (MS 8. yüzyıl), nihayet Atman'la Brahman'ı aynı seviyeye koydular. Ramanuja (1077-1157) ya da Madhva (yak. 1197-1276) gibi diğer filozoflar da Atman ve Brahman arasındaki ilişkiler hakkında spekülasyonlar yaparak kendi felsefelerini geliştirmiştir.

Karma ve reenkarnasyon hakkındaki fikirler de bunlarla ilişkilidir. İlk dönemki yorumlar yakılan cesetlerin gözlemlenmesiyle başlamıştır (Ek 19a): Cesedin yanmasıyla birlikte ruh, parlak ışıklar arasından bir daha tekrar dünyaya gitme-

yip sonsuza dek kalacağı Brahma'nın cennetine ulaşır. Cese-
din alevlerinden çıkan dumandan aya yükselir, yağmurlarla
yeryüzüne geri döner, (bitkisel) besin olur ve en son cinsel
birleşme sonucunda tekrar insan bedeninde can bulur. Bu
ilk yorumlar cenaze ritüellerine bağlı iken, Bilge Yajna-
valkya, Upanişadlar'da bir tür "yeniden doğumu" ölümlerin
amelleriyle ilişkilendirir. Çünkü bu anlayışa göre kişi iyilik-
le iyi, kötülükle kötü sona ulaşır. Bu en eski ve en anlaşılır
karma fikri, böylece her bir eylemle yeniden doğum arasında
nedensel bir bağ oluşturur. Resimler bir kez daha bu fikir-
lerin açıklanmasına yardım eder. Bir ağı çözüp tekrar yeni-
sini yapan bir dokumacı gibi Atman daima yeni bedenler
oluşturur. Ama insanların arzuları, aynı zamanda yeniden
doğum döngüsünü sürdüren bir itkidir. Kişinin kurtuluşa
ermesi için, daha fazla yeni karmanın yığılmaması adına, bu
arzudan kurtulması gerekir.

b) Klasik Hinduizmin Teist İnançları: Her bir kişinin ye-
niden doğum döngüsünü kırmak arzusuyla ilgili olarak,
Atman ve Brahman'ın birliği öğretisiyle beraber bu dinde
yeni bir tema gündeme gelmiştir ve bu fikir Hinduizmin
gelişimini sürdürmesi açısından -tekrar tekrar yorumla-
malarla değiştirilse de- temel bir unsur olarak kalmıştır. Bu
doğrultuda Budizm MÖ 5. yüzyılın sonlarında ortaya çıktı
ve reform hareketleri ile münzevilik eğilimleri bir arada var
oldular. Vedic tanrıları -kısmen Hinduizm fikir mirasının
Ganj Ovası dışında Hint yarımadasının ortalarına kadar ya-
yılması sebebiyle- arka plana itildi veya yeni isimler altında
yaşamaya devam ettiler.

MÖ 200 ile MS 1100 arasındaki dönem, ilk *smṛiti* litera-
türünün bir kısmının ortaya çıktığı klasik Hinduizm döne-
midir. Burada aynı zamanda -kısmen gizli bir monoteist fi-
kir olan- tanrısallığı merkeze yerleştiren, farklı mezhepler
oluşmaya başlamıştı. Tanrısallık (özellikle Vişnu, Şiva ve
Şakti) Brahman'ın en yüksek mertebedeki görünümü ola-
rak algılanmaktadır. İnananlar Tanrı'yla birlik içinde olmak
isterken aynı zamanda Atman ile Brahman'ın birleşmesini
arzulamaktadırlar. Yukarıda ismi geçen üç tanrısallığa uy-
gun olarak klasik Hinduizmde üç önemli (mono) teistik [tek
tanrılı] biçim bulunur.

Vişnuizm, ismini kendini “reenkarne” ederek zaman zaman dünyada olup biten olaylara müdahale eden, Vedik Tanrı Vişnu’dan alır. Bu enkarnasyonların öğretisi ve avatarlar, Vişnuizmin en önemli göstergeleridir (Ek 19b). Geleneksel olarak Vişnu’nun on klasik avatarından bahsedilir. Bunlardan en bilineni şüphesiz Krişna’dır. Krişna’ya tapınma aslında Vişnuizmden bağımsız olarak daha MÖ 6 ve 2. yüzyıllar arasında büyük bir anlam kazanan, kuzey Hindistan’daki bir kahraman kültüydü. İlk Vişnuizmle kaynaşması, Vişnuizmin nihai olarak tüm Hindistan’da geniş çapta yayılmasına önemli katkı sağladı. Bir başka Vişnu avatarı olan Rama, Ramayana’dan sonraki yönetici sayılır. Siyasi çıkarların ideal kişiliği ve siyasi Hinduizmin temsilcisi olarak görülmüştür. Aynı şekilde karısı Sita bugüne dek Hindularca ideal eş sayılır. Teistik halk dini olan Vişnuizm hem kadınlara hem de Shudralara (en alt kast sınıfı) Tanrı’nın merhameti aracılığıyla kutsallığa erişmeyi vadeder. Tanrı’ya olan sevgi (*bhakti*) ve fedakârlık (*prapatti*) -avatar öğretisinin yanı sıra- oldukça popülerdir ve Vişnuizmin anlamını bugüne dek kalıcı bir şekilde etkilemiştir.

En büyük ikinci teistik akım olan Şivaizm, Vişnuizm gibi hâlâ önemli bir yere sahiptir. Şiva “dost canlısı” bir kişiliğe sahip olup, dünyadaki tüm karşıtlıkları ve gerilimleri içinde taşır. (Bu yumuşak sıfatlaştırma sayesinde, tehlikeli Vedik Tanrı Ruda’yla ilgili algı yumuşatılmaya çalışılmıştır.) Şiva, dünyayı ve şeytanları yok etme gücüne sahiptir, aynı zamanda bereket getiren ve hayat veren daha büyük bir yogi [yoga ustası] olarak görülür. Aynı şekilde yıkıcı bir savaşçı ya da bereketin efendisi de olabilmektedir. *Lingam* yani fallusu -kadın rahmi anlamına gelen *yoni* ile birlikte- genellikle inanın en önemli kült sembolüdür. *Lingam*’la *Yoni*’nin birleşmesi cinsel ya da erotik bir sembol değil, aksine kozmik birleşmenin dünyadaki karşılığı olarak görülür. Bu yüzden bereket özelliği zaman içinde Şiva’dan ayrıldı ve onun binnek hayvanı olan boğa Nandin’e aktarıldı. Ancak tanrıların yıkıcılığı ve korku saçan yönünün görünmesi, karma ve yeniden doğum zincirini kırma çabasıyla uyumlu şekilde yorumlanır. Şiva’nın küllerle kaplı ve üzerine kuru kafalar asmış olduğu münzevi hâli, kurtuluş anlamını ifade eder. Ölüm getiren Şiva kişiye doğum döngüsünden kurtulma

olanağını sunmak için, görüntü (ve düalite) dünyasını ortadan kaldırır. Şiva'nın oğlu, fil kafalı Tanrı Ganeşa ve Skanda (güney Hindistan'da Murugan) din içerisinde aynı şekilde büyük bir saygınlığa sahiptir.

Şiva'nın enerjisi (Şakti) barışçıl olarak karısı Parvati biçiminde, savaşçı ve yıkıcı tarafı ise karısı Durga biçiminde ortaya çıkar. Şakti'nin bağımsızlaşıp kendi başına ayakta durabilmesinden sonra Hint din tarihi içinde 5 ve 7. yüzyıllar arasında tamamen kendi formu oluşan, Şaktizm denilen ayrı bir din ortaya çıktı. Bu din içinde tüm tanrısal işler Tanrı'nın kadını potansiyeline dayandırılır. Durga figüründe eski, bölgesel ana tanrıçalar yeniden köklerindeki bağımsızlığa ve eylem kabiliyetine kavuşmuşlardır. Tanrısal kadın efendiler inananlarına bilgi ve kurtuluş getirir. Bunun yanı sıra Şaktizm ritüellerinde toplumsal sınırlar bilinçli şekilde aşılmıştır. Kişinin kendini tüm "normların" üstünde hissetmesi, Şakti'ye tapınanların ve Tantriklerin, Tanrı'nın bilgisiyle daha şimdiden kurtuluşa ermiş olduklarına inanmalarının meşru bir ifadesidir, öyle ki kişinin kendisi / Atman'ı artık dünyanın (ve görüntüsünün) kirlene bulaşmaz. Tüm Hindistan'a yayılmış olan Vişnuizm ile Şivaizmin aksine Şaktizm belli bir bölgeyle sınırlı kalmıştır. Merkezleri doğuda Assam, Bengal ve Orissa, kuzeyde Kaşmir ve batıda Gücerat'tır.

Klasik Hinduizm dönemi, Hinduizmin MS 70 - 500'de Hint yarımadasında büyük ticaret yolu boyunca güney Asya ve Endonezya'ya kadar genişlediği ve güney Asya'nın "Hintlileşmesiyle" sonuçlanan bir dönemdi. Bu dönemin ilk krallığı Funan'dır (bugünkü Kamboçya), Hindu krallığı Champa'nın (orta Vietnam) ilk atılımı takriben 7. yüzyıl olarak saptanabilir (Ek 19c). 10. yüzyılın ilk üçte birlik bölümünde ağırlığın Doğu Cava ve Bali'ye kaymasından önce, ortalama 732'den beri Endonezya'da sözü edilen merkezi Cava döneminde dinî olarak Şiva'nın etkisinden söz edilebilir. 9. yüzyıldan beri Angkor Krallığı (Kamboçya) bölgelerüstü bir önem kazandı. Devaraja inancı toplumsal olarak etkiliydi ve burada kralların, bir Hint tanrısının -çoğunlukla Şiva'nın- soyundan geldiğine inanılıyordu. Güney Asya'daki bu Hindu krallıkları 12/13. yüzyıllarda son parlak zamanlarını yaşadı ve daha sonra 2. binyılın ortalarında

kısmen Teravada Budizminin giderek güçlenmesi, kısmen de İslamın yaygınlaşmasıyla bu bölgeden silindi.

Hindistan'da 2. binyılda sadece büyük mezhepler yerel çapta gelişmeye devam etti. 1100 civarındaki zaman diliminden itibaren halk dilinde dinî literatürün ortaya çıkmasıyla birlikte Hinduizmin mezhepleşmesinden söz edilebilir. Buna koşut olarak İslam, Hindistan'da güçlendi. 16. yüzyılın başlarında kuzeybatı Hindistan'da bir din olarak Sihizm ortaya çıktı. Sihizm, kişisel olarak hayalde canlandırılmayan tanrılara tapan, kadim, mistik akımları yerel Hindu akımlarla kaynaştıran ve İslamın aşkın tanrı imgesinden etkilenmiş bir dindir. Ama Sihizm'in kurucusu Guru Nanak'ın (1469-1539) kendi dinsel yolunun ne Hinduizm ne de İslam olmasını istediği iddia edilir.

c) Modern Hinduizm: En geç Müslüman Babür hâkimiyetinden (1555-1858) itibaren ve 18. yüzyılın ortalarında Hindistan'a yerleşmeye başlayan İngiliz sömürge yönetimiyle birlikte Hindular, en azından siyasi açıdan kendilerini ülkede "yabancı" hissettiler. 19. yüzyılda sömürge yönetiminde öğretmen, avukat ya da memur olarak kariyer yapmak amacıyla Hintliler İngilizce eğitim görmek isteyince bir "zihniyet değişikliği" başladı. Ancak 19. yüzyılın son on yıllarında Avrupalı Hindologlar onlara kendilerini yeniden tanımlamaları ve geleneklerine değer vermeleri için yardım ettiler. Bu bir taraftan yeni dinî atılımlara, diğer yandan Hint geleneklerin birleştirici unsuru olarak milliyetçiliğin ortaya çıkmasına neden oldu.

Modern Hinduizmin ilk yüzyılı öncelikle etik ve reformcu Hinduizm hâlinde şekillendi. Bu süreçte Hristiyan etkiyle, Hint din tarihinde görülen, dulların yakılması, çocuk evlilikleri veya kast sistemi gibi bazı yanlış uygulamalar kaldırıldı.

Ek 20: Hinduizmin Kronolojisi

MÖ 1750-1200 Aryanların Pencap'tan göç etmeleri; Vedik dininin ilk dönemi.

Ort. 1000 Rigveda'nın tamamlanması.

1. binyılın ilk yarısı Aryanlar'ın Ganj üzerinden Hindistan'ın kuzeyine yayılması; eski Brahmana metinlerinin ortaya çıkışı.

8/7. yüzyıllar İlk Upanişadlar.

6. yüzyıldan itibaren Münzevi reformlar ve Jainizm (5. yüzyıl) ile Budizmin (5. yüzyıl) ortaya çıkmasıyla birlikte yaşanan köklü değişim

268-233 Kral Asoka tarafından Budizmin desteklenmesi.

MÖ 3. yüzyıl Mahabratara destanının ve Ramayana'nın en eski kısımlarının oluşumu (MS 3. yüzyılda tamamlandı.).

MÖ 200'den itibaren Vişnuizm, Şivaizm, Şaktizm gibi her biri Hindu inancı olan klasik Hinduizm (MS 1100'e kadar).

MS 2/3. yüzyıl Patanjali, Yoga Sutraları'nın yazılışı.

320-500 Kuzey Hindistan'daki Gupta hanedanı hüküm sürerken Hinduizmin yayılması.

8. yüzyıl Advaitik Vedanta'nın kurucusu olarak Şankara'nın eserleri.

8./9. yüzyıl Şivaizmin Agama metinleri.

Ort. 9. yüzyıl En önemli Purana metinlerinin tamamlanması (örn. Tanrı Krişna'nın gençliği hakkında Bhagavata Puranaları).

11. yüzyıldan itibaren Kuzey Hindistan'da geniş ölçekte İslamın yayılması.

1077-1157 "Nitelikli Advaita"nın temsilcisi Ramanuja (Monizm).

1197-1276 Düalistik Vedanta'nın baş temsilcisi Madhva.

1469-1539 Sihizm'in kurucusu Guru Nanak.

1486-1533 Krişna'nın doğum yerini keşfeden ve Bhakti Hinduizminin önderi, mistik kâşif Caitanya.

1555 Babür İmparatoru Ekber'in hükümrانlığında bölgede büyük bir İslam imparatorluğu kurulması.

1758 Hindistan'da İngiliz sömürge hükûmetinin kuruluşu.

19. yüzyıl İş göçü sebebiyle ilk kez Hinduizmin Hindistan dışında yayılması.

19/20. yüzyıl Hint kültür çevresi dışında yeni Hinduizm reform hareketleri ve misyonerlik.

1869-1948 Mahatma Gandhi.

1947 Bağımsız, seküler Hindistan devletinin kuruluşu.

20. yüzyılın 80'li yıllarından itibaren Hindu milliyetçisi ve radikal akımların oluşumu (Hindutva Hareketi).

2000'den beri Müslüman ve Hristiyanlara yönelik saldırıların artması.

Brahma Samaj'ın kurucusu Ram Mohan Roy (1772-1833), ilk reformculardan biriydi. Dayanand Sarasvati (1824-1883), Hindistan'ın tekrar güçlenip kendi içinde yeni bir hareket kazanması için Vedik geleneğinin yorumuna dayanan Arya Samaj örgütünü kurdu. Bunun dışında kayda değer reformcular arasında mistik Ramakrişna (1836-1886) ve daha sonraları Ramakrişna misyonunu kuran önemli öğrencilerinden Swami Vivekananda (1836-1902) sayılabilir. Yaklaşık 1914'e kadar Hint bağımsızlık hareketine destek veren Sri Aurobindo (1872-1950), siyasetten çıktıktan sonra "içsel yoga" adında yeni bir yoga türü geliştirdi. Aslında kendisi "Hinduizm reformcusu" olmasa da, Mahatma Gandhi (1869-1948) Hindistan'ın bağımsızlığını savunurken Bhagavadgita'dan çokça etkilendi ve dolaylı olarak Hinduizme onun şiddet içermeyen ve hoşgörülü bir din olduğu yorumunu kattı. Bu olay daha sonraki dönemde Avrupa'da da Hinduizm imajını yeniden şekillendirdi.

Tüm bu farklı fikirler, merkezî ve üst bir otorite Hinduizme yabancı olduğu için, kendi etki alanlarında sınırlı kaldı. Çağdaş, Yeni Hinduist akımlar, Vedantik Advaita'ya dayandığı ölçüde *sanatadharma* konseptini kullanmak suretiyle Hinduizmin Hint coğrafyası dışında dünya dini olduğunu duyurmaya önemli katkı sağlamaktadır. Misyonerlik fikrinin ilk temsilcisi Swami Vivekananda'ydı. Hint kültür coğrafyası dışında Sri Aurobindos'un "içsel yoga"sı da taraftar buldu. Aynı şekilde Bengal Krişna ibadetinin gelenekçi temsilcileri, 20. yüzyılın 20'li yıllarında Britanya'da tanrıları Krişna'ya olan sevgilerini, tüm insanların "tekrar doğum döngüsünden" kurtuluşu için ulaşılabilir bir yol olduğunu beyan etmeye başladı. Hint inancının diğer aktif misyoner savunucuları 20. yüzyılın 60'lı yıllarından itibaren Avrupa ve Amerika'da taraftar topladılar. Buna örnek olarak 60'lı yılların ikinci yarısından beri Bengal Krişna ibadetinin

temsilcisi olarak Swami Prabhupada, münzevilik reform hareketinin temsilcileri Brahma Kumarisçiler (Brahma'nın kızları) ya da kendini avatar olarak gören Sathya Sai Baba gösterilebilir.

3. Uygulamaları ve Yaşam Tarzları

a) **Dharma ve Toplumsal Yükümlülükler:** Dharma kavramı, yalnızca ritüelle sınırlı olmayıp aynı zamanda sosyal normları da ifade eder. Genel olarak dürüst olmak ve tanrı-lara, yüce şahsiyetlere saygılı olmanın yanında şiddetten kaçınmak, hırsızlık ve zina gibi genel izin ve yasaklarla alakalı olan "sonsuz/ebedî dharma"nın (*sanatanadharma*) yanı sıra *svadharma* (şahsi dharma), hayatın katmanları ve kast sistemiyle belirlenen *varnashramadharma* dharması da vardır. Dharma'nın bireye davranış kıtası olarak temel ilkeler sunduğu şüphesizdir, ama bireyi sınıflandıran kast sisteminin toplumsal çerçevesini de değiştirmiştir. Brahmanlara göre Veda eğitimi ve öğretiminde, ayrıca ilgili ritüellerin uygulamasında dharma ideal bir konumdadır. Kşatriya (savaşçı, hükümdar) için merkezî dharma; hükmetmek, savaşmak ve aynı zamanda zayıfı korumaktır. *Sudra* dharma'sı hizmet etmek anlamına gelir, buna karşın Vaişya (ziraatçı, zanaatkar) dharması ekilecek toprakla ilgili sorumluluktur. Aynı şekilde, *svadharma*'da toplumsal cinsiyet rollerini, yani kadının aşağı bir konumda olması ya da dinen dışlanmasının *stridharma* (kadın dharması) koşullarını belirler.

Dharma'ya göre eylemler daima *jati* ("doğuştan gelen sınıf") tarafından belirlenen yaşam koşullarına bağlıdır. Geleneksel olarak doğuştan ait olunan bu sınıf, kişinin yapacağı mesleği, beslenme düzenini ya da evliliğe dair yönetmelikleri belirler. Bu gruplar dört kast (*varna*) altında sınıflanır. Ama Dharma'nın her zaman dinî bir tarafı olmuştur, çünkü dinî kutsiyeti olan Mokşa'yla direkt bir ilişki içinde bulunur. Bu sebeple bir Hindu'nun yaşamı dharmalar tarafından şekillendirilir ve burada bir dizi kutsal tören (*samskara*) hayatın önemli safhalarını -bir yerden başka bir yere- geçiş olarak işaretler. Genç bir erkeğin olgunlaşma ritüeli olan kutsal kordonun (*upanayana*) teslim töreni, eskiden eğitim sürecini başlatan bir âdetti. Modern eğitim sistemi ve profesyonel

meslek eğitimiyle bu *samskara* geri plana düşmüştür. Kutsal törenler arasında isim verme ritüeli, büyük ölçüde din tarafından belirlenen evlilik ve öteki tarafa tehlikeli geçiş güvence altına alan kapsamlı cenaze törenleri bugüne dek önemini korumuştur. Ölüler yakılır, sonra külleri kutsal ırmaklardaki (Yamuna, Ganj, Kaveri) hac bölgelerine doğru savrulur. Bu ritüellerin uygulanışı bugüne dek ritüel uzmanları olan Brahmanların görevi olmuştur.

b) Meditasyon Tekniği Olarak Yoga: “Yoga” kelimesi *yuj* (boyunduruk altına almak) fiilinden türetilmiştir. Hayvana koşum vurmanın (çiftçilikle ilgili) metaforu, bu kavramı dünyevi anlamından çıkarıp felsefi ve dinî alana taşır. “Yoga” bireyin yüksek bir varlıkla bağ kurmasını sağlar. 1. binyılın ilk yarısında, yeniden doğum döngüsünden kurtulmak için gösterilen çabayı destekleyen beden davranışının kılavuzuydu. Bhagavadgita da hususi beden davranışları, oturma pozisyonları ve nefes talimatları gibi teknikler sunar. *Yogasutrası*’nda Patanjali (MS 2/3. yüzyıl) yoga tekniklerinin sistematik bir sunumunu yapar ve burada münzevîlik, kendini (kutsal metinlerle) eğitmek ve Tanrı’ya bağlılık, yoga ile yoğunlaşmak (*samadhi*) için esastır. Buna ek olarak farklı Hindu mezheplerinde Hatha Yoga, Karma Yoga, Raja Yoga, Kundalini Yoga gibi yogalar da vardır. Ama “iç” ve “dış” disipline göre dharmaya uygun ahlaki bir hayat sürmeyen kişinin Atman’ı, sırf yoga tekniklerini uygulayarak Brahman’ın içine batmayı başaramaz.

c) Dinî Bir Yönelim Olarak Bhakti: Bhakti’nin kelime anlamı, kişinin tanrıya ve tanrının kişiye katılımıdır, yani tanrı ile insan arasında karşılıklı sevgidir. Bhakti, prensip olarak Hinduizmin bütün mezheplerinde mümkündür. Dharma tarafından belirlenmiş sosyal sınırları ve zaruretleri yumuşatmaya, aşmaya uygundur. 6/7 yüzyıldan beri güney Hindistan’da ilk başta özellikle Şivaizm bir yandan kurban ritüeline karşı duran, kendine özgü bir yol arayışına girdi, öte yandan bilinçli olarak dharma normlarını çiğnemeyi savundu ve böylece alkol ve cinsellikten alınan zevk, dinsel yaşam pratiğine katılmış oldu; bu sonuncuları, Şiva’nın

Şakti ile birleşmesi olarak görülmüştür. Aynı zamanda bu davranışlar (*bhakti*) tamamen Şiva'ya adanmış, böylece bağlanmanın diğer tüm biçimleri ikinci planda kalmıştır. Güney Hindistan'daki Alvar (7- 9. yüzyıl) olarak isimlendirilen Vişnu şairleri ve kuzey Hindistan'daki -Tanrı Krişna'nın gençliğiyle alakalı efsaneleri anlatan- *Bhagavata-Purana* (9. yüzyıl) bu inanç şeklinin Hindu halkının içinde popülerleşmesine önemli katkı sağladı. *Purana*'da betimlenen, kadın çobanlarla Krişna arasındaki sevgi, kadınların tanrısallıkla olan somut birliğini ifade eder ve bu nedenle Bhakti inancı Andal (9. yüzyıl) ya da Mirabai (16. yüzyıl) gibi kadın şairler tarafından sonraki kuşaklara aktırılmıştır. Dans (*kirtana*) ve şarkıyla (*bhajana*) Krişna'ya duygusal bir teslimiyeti halk dininin en önemli unsuruna dönüştürmeyi başaran Bengal Sri Caitanya da (16. yüzyıl) Bhakti inancının bugünkü formu ve pratikleri açısından önemli bir rol oynamıştır.

d) Ritüel ve Tapınak Şenlikleri: Hinduizmin düzenli bir ritüeli yoktur, çünkü dinî pratikler o günün sosyal dinî sınıfına ve teolojik yönelimine göre büyük ölçüde değişmiştir; ama birkaç temel olgudan bahsetmek mümkündür: Dinî takvim ayın evrelerine bağlıdır. Yeni aydan dolunaya kadar ayın aydınlık ve karanlık kalan taraflarına göre tarihler belirlenir. Dinî etkinlikler için doğru zamanın seçimi; evcil hayvanların kurban edilmesi, tapınak ibadeti ve büyük festival için önem arz eder. Büyük ölçüde bölgelerüstü olarak kutlanan en önemli Hindu bayramları arasında şunlar yer alır: Şubat ayında Şiva'nın Gecesi; ağustosta Krişna'nın doğum günü olan renkli ilkbahar bayramı Holi, ekimde Tanrıça Durga için Dussehra Bayramı, kasımda Divali Işık Bayramı.

Vedik zamanından beri sunulan büyük kurbanların yanı sıra (*yajna*) tanrı resimlerine tapınma ritüeli (*puja*), sembolik ve (kutsal) öğretmenlere (*guru*) saygı gösterileri, günlük dinî pratikler içinde önemli unsurlardır. *Puja*'da tapınılan nesneler sık sık temizlenir, giydirilir ve etrafında ateş döndürülür, çiçekler ve kokularla saygı sunulur ve meyveler sunulur ve bu sırada inanan kişi tanrılarla göz teması (*darshana*) kurar.

Sunuların bir kısmı sunan kişi tarafından kutsal armağan (*prasada*) olarak geri alınır. Daha mütevazı biçimdeki *puja*,

ev sunağının önünde sabah ve akşam yapılır. Ama bu aynı zamanda ritüel üstatları (geleneksel olarak daha çok Brahman'a aittir) tarafından kutlanan yerde, tapınakta tanrılara tapınmanın temel bir ögesidir. Tapınak müziği ve biraz dans da tapınak ritüelleri arasındadır. Ana mabedin etrafında saat yönünde dönmek Hindular için mabedi ziyaret sırasında yapılan önemli bir ibadettir. Hindu tapınaklarının avluları mimari açıdan buna göre tasarlanmıştır. Tapınak ritüellerine katılım zorunlu değildir. Tapınak somut dünya ile soyut dünya arasındaki bir geçit (*tirtha*) sayıldığı için tapınak ziyareti kurtuluş yolunda yardımcı bir unsur olarak görülür. Geçit sayılan diğer yerler de hac bölgeleridir. En popüler olanları Tanrı Şiva'yla ilgili Varanasi, Krişna'nın gençliğini geçirdiği Vrindavan, Vişnu'nun avatari olan Rama'nın doğum yeri Ayodhya ve Şiva'nın karısı Parvati'nin Hindistan'ın güneyindeki muadili olan Minakşi'nin mekanı Madurai'dir. Bazı ırmaklar ve dağlar da -en başta Kailasa olmak üzere- hac bölgeleridir. Ganj'in kaynağının yanı sıra Ganj'la Yamuna Nehri'nin kesiştiği nokta ve Allahabad'da yer altı dünyasına ait mitolojik şahsiyet Sarasvati'ye adanmış tapınak da hac bölgeleri arasındadır.

4. Kültür Şekillendiren Bir Güç Olarak Hinduizm

Hinduizmin yazınsal geleneği sadece din içinde önemli bir yere sahip değildir, aynı zamanda Sanskritçe üzerinden gerek şiir sanatını gerekse halk dilindeki anlatı sanatını etkilemiştir. Kuzey Hindistan'daki "Sanskrit Hinduizmi" milattan önceki son yüzyıllarda o dönem Dravidlerin yaşadığı yarımada'nın güneyine de ulaştı ve böylece Hindistan'ın güneyindeki gelenekler tamamen terk edilmeden bölgede önemli ölçüde kültürel birlik sağlandı. Hinduizmin çeşitliliğini günümüze ulaştıran faktör budur. Ritüellerle ilişkili olan belirli tarihlerin takip edilmesi, din için yardımcı bilim olarak hizmet eden astronomi ve matematiğin gelişmesine katkı sağlamış ve Hint yarımadası kültürünün kendine özgü değerini de artırmıştır. Aynı şekilde ritüellerden ve etkili bir kurtuluş yolu olarak ritüel metinleriyle mantraların dikkatli bir şekilde ezberden okunması zorunluluğundan hareketle, Hindistan'da dil bilimi de gelişmiştir. Hindistan'ın klasik felsefe sistemi, Upanişad metinleriyle bağlantılı olarak yayıldı.

Hinduizm Nepal’de özel bir konumu sahiptir (Ek 21). Bunun gibi Hinduizmin (aynı zamanda Budizmin) Güneydoğu Asya’ya yayılışı da Hint kültürünün sınırlarını aşmasına sebep oldu. Güneydoğu Asya için kullanılan “Hindî-çin” kavramı bu kültür bölgesinin özelliklerini ifade eder niteliktedir. Zira Güneydoğu Asya kültürü hem Hindistan hem Çin tarafından şekillenmiştir. Bali Adası’nda (Endonezya) yaklaşık 3 milyon inanana sahip olan Hinduizm bugüne dek Güneydoğu Asya’nın Hintleşmesinin yegâne dinî tanığı olarak kalabildi.

Ek 21: Nepal’de Hinduizm

Nepal Krallığı 147.000 kilometrekare alana ve 27 milyon nüfusa sahiptir (2013). Nüfusun çoğunluğu Hint-Aryan halkına ve dil grubuna (% 52 Nepalce, % 11 Marthili) aittir. Bunun yanında Tibet Birmanya dil topluluğu Nevar’ı (% 3) ve Tamang’ı (% 3,5) kapsar. 2011’de yapılan resmî sayıma göre nüfusunun % 81,3’ü Hindu, % 9’u Budist ve % 4,4’ü Müslüman’dır. Hristiyan nüfus ise % 1’den biraz fazladır. Hinduizm 1960’tan 2006’ya kadar Nepal’in devlet diniydi. Parlamenter monarşi olan Nepal’in devlet başkanı 2001’de Kral Gyanendra olmuştur.¹³

Bugünkü devletin kökeni, Kral Prithvi Narayan’ın Katmandu Vadilerini fethine (1768-69) dayanır. (Dinî) siyasi gücün Katmandu Vadisi’ndeki merkezlerde yoğunlaşması özellikle Şiva tapınağının bulunduğu Pashupatinath’ı ulusal Nepal Hindu kimliğinin odak noktası hâline getirdi. Tapınak, Tanrı’ya eş görülen Nepal krallarının hediyeleri ve desteklerine mazhar olmuştur ve burada her yıl kutlanan Shivaratri Bayramı’nda (Şubat/Mart) münzeviler için cazibe merkezidir. Tüm bunlar hükümdarın meşruiyet gücünü artırmasına vesile oldu. Pashupatinath tapınağının yanı sıra Katmandu Vadisi de bir başka açıdan Nepal Hinduizmini etkilemiştir. Vadilerin yerlisi olan Nevarlar Nepal’in coğrafi konumundan dolayı 2. yüzyılda Hindistan’ın eski din anlayışının bir biçimini muhafaza etmiştir, ayrıca vadilerin konumu dolayısıyla kuzey Hindistan’da 2. yüzyılda Hinduizmin çatışmak zorunda kaldığı Müslüman etkisinden de bağımsız kalabilmiştir. Hem Şivaizm-Şaktizm Hinduizmi hem de Vajrayana Budizminden gelen Tantrik akımları bu dinin karakteristik özelliklerindendir. Hindu ve Budist geleneklerini ortak anlam birliğinde toplayan Nevar

13 Nepal’de 2006’daki demokratik devrimi takiben laik devlet düzeni ve federal cumhuriyet kurulmuştur. (e.n.)

din algısı -özellikle halk Hinduizminde- Nepal'in geniş bir kısmında yankı bulmuştur; kısmen bununla bağlantılı olarak Pashupatinath tapınağında yerleşik şekilde icra edilmekte olan Şivaistik-Brahmanistik devlet Hinduizmiyle etkileşim içindedir. Devlet dini olarak Hinduizm kendisini resmî ve yüksek din olarak görmekte ve Sihizm ile Jainizm gibi daha küçük Hint dinlerini de düzene sokmaktadır. Bu sebeplerden dolayı Nepal'deki Hinduizm, ana vatani Hindistan'daki formundan bağımsız bir tanımlama gerektirmektedir.

19. yüzyılın ikinci çeyreğinden beri Hindular (özellikle Hindistan'ın güneyinden) Güneydoğu Asya'daki İngiliz koloni himayesi sebebiyle sözleşmeli işçi olarak bu bölgeye gelip Hinduizmi tekrar canlandırmışlardır. Hindular bundan dolayı günümüze dek Myanmar, Malezya ve Singapur'da toplamda 2,5 milyon nüfuslu dinî bir azınlık olarak yayıldılar. Bu diaspora yayılımına paralel olarak Hindular 19. yüzyılda sözleşmeli işçi olarak doğu ve güney Afrika'ya da, dahası birkaç küçük Karayip devletine ve güney Pasifik'te bulunan Fiji adasına da gittiler. Bunun sonucunda Hinduizmin "küreselleşme" dalgası başladı ve bu 20. yüzyılın ikinci yarısında Hinduların Britanya ve Kuzey Amerika'ya göç etmesiyle devam etti, bugün bu bölgelerde toplamda yaklaşık 1,5 milyon Hindu yaşamaktadır. Sri Lanka adasının istikrarsız siyasi konumundan dolayı 1970'lerden itibaren Tamil Hintlileri mülteci olarak Avrupa'ya geldi. Yaklaşık 45.000 Tamil, kuzey Hindistan'dan gelen 40.000 ve Afganistan'dan iltica eden birkaç bin Hintli'yle beraber Almanya'ya yerleşmiştir. Dünya çapında (800 milyonu Hint yarımadasında olmak üzere) 850 milyona yakın Hindu yaşamaktadır.

KAYNAKÇA

Altermatt, Urs/Delgado, Mariano/Vergauwen, Guido: *Der Islam in Europa: Zwischen Weltpolitik und Alltag*, Stuttgart, 2006.

Antes, Peter: *Christentum: Eine religionswissenschaftliche Einführung*, Berlin 2012.

Auffarth, Christoph/Bernard, Jutta/Mohr, Hubert: *Metzler Lexikon Religion: Gegenwart – Alltag – Medien*, 4 Cilt, Stuttgart 1999–2000.

Baumann, Martin/Luchesi, Brigitte/Wilke, Annette: *Tempel und Tamielen in zweiter Heimat*, Würzburg, 2003.

Baumann, Martin: *Deutsche Buddhisten: Geschichte und Gemeinschaften*, Marburg, 1995.

Bechert, Heinz u.a.: *Der Buddhismus I. Der indische Buddhismus und seine Verzweigungen*, Stuttgart, 2000.

Benz, Wolfgang: *Deutsche Juden im 20. Jahrhundert. Eine Geschichte in Porträts*, Mürsh, 2011.

Bergunder, Michael: *Westliche Formen des Hinduismus in Deutschland*, Halle, 2006.

Berlin, Adele: *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, Oxford, 2011.

Brenner, Michael: *Kleine jüdische Geschichte*, Münih, 2012.

Brodbeck, Karl-Heinz: *Buddhistische Wirtschaftsethik: Eine Einführung*, Berlin 2011.

Buswell, Robert E.: *Encyclopedia of Buddhism*, New York, 2004.

Cush, Denise/Robinson, Catherine/York, Michael: *Encyclopedia of Hinduism*, Londra, 2008.

Doniger, Wendy: *The Hindus: An Alternative History*, Oxford, 2010.

Ess, Hans von: *Der Daoismus: Von Laozi bis heute*, Münih, 2011.

Figl, Johann: *Handbuch Religionswissenschaft: Religionen und ihre zentralen Themen*, Innsbruck, 2003.

Freiberger, Oliver/Kleine, Christoph: *Buddhismus: Handbuch und kritische Einführung*, Göttingen, 2011.

Greschat, Martin: *Christentumsgegeschichte II. von der Reformation bis zur Gegenwart*, Stuttgart, 1997.

Hage, Wolfgang: *Das orientalische Christentum*, Stuttgart, 2007.

Halm, Heinz: *Der Islam: Geschichte und Gegenwart*, Münih, 2000.

- Harvey, Peter: *An Introduction to Buddhist Ethics*, Cambridge, 2000.
- Hutter, Manfred: *Das ewige Rad: Religion und Kultur des Buddhismus*, Graz, 2001.
- Hutter, Manfred: *Handbuch Baha'i: Geschichte – Theologie – Gesellschaftsbezug*, Stuttgart, 2009.
- Juergensmeyer, Mark: *The Oxford Handbook of Global Religions*, Oxford, 2006.
- Kohn, Livia: *Daoism Handbook*, Leiden, 2000.
- Kunter, Katharina: *Europäisches und globales Christentum: Herausforderungen und Transformationen im 20. Jahrhundert*, Göttingen, 2011.
- Lohlker, Rüdiger: *Islam: Eine Ideengeschichte*, Viyana, 2009.
- Maier, Bernhard: *Koran-Lexikon*, Stuttgart 2001.
- Malinar, Angelika: *Hinduismus*, Göttingen, 2009.
- Markschies, Christoph: *Die Gnosis*, München, 2001.
- Martin, Richard C.: *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*, New York, 2004.
- Michaels, Axel: *Der Hinduismus: Geschichte und Gegenwart*, München, 1998.
- Möller, Hans-Georg: *In der Mitte des Kreises: Daoistisches Denken*, Berlin, 2010.
- Pregadio, Fabrizio: *The Encyclopedia of Taoism*, 2 Cilt, Londra, 2008.
- Prenner, Karl: *Die Stimme Allahs: Religion und Kultur des Islam*, Graz, 2001.
- Reiter, Florian C.: *Die Verbindung von Menschlichkeit und Göttlichkeit: Taoistische Ansichten des Lebens*, Wiesbaden, 2010.
- Reiter, Florian C.: *Religionen in China: Geschichte, Alltag, Kultur*, München, 2002.
- Rohe, Mathias: *Das islamische Recht. Geschichte und Gegenwart*, München, 2011.
- Saiedi, Nader: *Logos and Civilization: Spirit, History, and Order in the Writings of Bahá'u'lláh*, Bethesda, 2000.
- Schäfer, Peter: *Geschichte der Juden in der Antike*, Stuttgart, 1983.
- Schimmel, Annemarie: *Mystische Dimensionen des Islam*, Frankfurt, 1995.
- Schmidt, Karsten: *Buddhismus als Religion und Philosophie*, Stuttgart, 2011.
- Schorn-Schütte, Luise: *Die Reformation: Vorgeschichte – Verlauf – Wirkung*, München, 2003.
- Smith, Peter: *An Introduction to the Baha'i Faith*, Cambridge, 2008.
- Stemberger, Günter: *Das klassische Judentum*, München, 1979.
- Tamcke, Martin: *Das orthodoxe Christentum*, München, 2004.
- Tworuschka, Udo: *Heilige Schriften. Eine Einführung*, Darmstadt, 2000.
- Wunn, Ina: *Muslimische Gruppierungen in Deutschland: Ein Handbuch*, Stuttgart, 2007.

DİZİN

- 1 Dünya Savaşı 99
2 Dünya Savaşı 39, 44, 45, 70

A

- Abbasi 82, 84
ABD 39
abdest 86
Abdûlbaha 97, 98, 99, 100, 101
Abha Krallığı 98
Adalet Evi 97, 100, 101
adât 91
Adi Granth 11
Adityas 109
Afganistan 18, 85, 122
Afrika 37, 39, 85, 87, 104, 122
Agni 109
Ağlebiler 82
Ahmed bin Hanbel 83, 85
Ahmediyye 84
aldatmak 86
Alevi 81, 90, 92
Ali 79, 80, 81, 82, 84, 93, 94, 98, 100
alkol 86, 118
Almanya 28, 37, 40, 45, 56, 62, 92, 101, 106, 122
Amerika Birleşik Devletleri 45
Amida Budizmi 22
Amitabha 21
Anadolu 48, 50, 82
Anglikan 55, 56
Antik Çağ 31, 38, 60

- Antik Yunan 60, 83
Apostolik 61, 62
Arabistan 90
Arap 8, 23, 45, 77, 78, 79, 90, 91
Arapça 36, 43, 78, 87, 93, 95, 99
arhant 17
Arı ülke 22
Aristotelesçilik 37
Aryan 108, 121
Asanga 20, 29
Asya 4, 9, 15, 18, 20, 21, 27, 28, 29, 32, 39, 52, 60, 74, 75, 82, 85, 90, 104, 113, 121
Aşkenaz 38
Atatürk 82, 85
Atman 109, 110, 111, 113, 118
Augustinus 50
Avrupa 9, 10, 11, 12, 13, 15, 28, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 56, 57, 59, 60, 62, 76, 79, 84, 90, 92, 98, 99, 101, 103, 106, 116, 122
ayin 41, 57, 58, 72
azırlık 17

B

- Baal Şem Tov 34, 38, 40
Bab 93, 94, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103
Babil 31, 32, 35, 36, 39, 40
Babürlüler 82
Bağdat 52, 82, 84, 94, 100, 103
Bahai 44, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105
Bahailik 4, 9, 10, 12, 14, 93, 95, 98, 99, 103, 104, 105, 106

Bahaullah 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103

Baptistler 22

Bar Kohba Ayaklanması 36

Barlaam ve Joasaph 27

Bar Mitzvah 41

Barnabas 48

Baruch Spinoza 43

Basra 83

Batı Roma İmparatorluğu 36

Bayram 26

Bektaşilik 90

Beyan 93, 95

Bihar 20

bilinç 16, 19, 62

Birleşmiş Milletler 101

Birmanlar 30

Bizans 47, 51, 53, 54, 56

Bodhidharma 21, 27, 29

Bodhisattva 20, 23, 27

Bohemya 37

Boniface 56

Borobudur Tapınağı 27

boşanma 44, 59

Brahma 107, 109, 110, 111, 116, 117

Buda 7, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 24, 26, 27, 28, 30, 64

Budist 16, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 91, 121

Budizm 4, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 64, 70, 73, 74, 111, 115, 121

Buhara 82

Burma 30, 99

C

camii 87

Cava 27, 91, 113

Cebelitarık 79

cehennem 78, 97

cemaat 13, 86, 98, 99

cennet 65, 78, 80

chai 66

cihat 94

cinsel 19, 71, 86, 111, 112

Çin 8, 9, 11, 12, 13, 21, 22, 28, 29, 40, 52, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 84, 87, 121

Çin İç Savaşı 74

D

Dalay Lama 23, 29, 30

daoshi 66

Dao te Ching 68, 70

Davud 31

Davud Yıldızı 31

dharma 17, 108, 117, 118

dharmakaya 20

Dharmakirti 20

diaspora 9, 33, 35, 38, 39, 122

din hukuku 60, 77, 86, 95

dinsel yasa 60

Divin 53, 61

dogma 43, 50

Dört Yüce Gerçek 15, 16, 18

E

Ebu Hanife 85

Ebu Talib 77, 80, 81

Edirne 94, 101

Efendi Selman 80, 81

Efkaristiya 58

Efraim 50

Ege 48

ehl-i kitap 35

Eksilark 35
Ekümenik 51, 56
İmevi 79, 84
İrû'l mü'minin 84
Endonezya 12, 23, 27, 29, 84, 91, 113, 121
enkarnasyon 57
erdemler 86
Ermeni 53, 61, 62
Ermenistan 53, 61
Eski Ahit 31, 32, 33, 49, 59
Eski Katolik Kilisesi 55, 56
Esseniler 33
eşitler arasında birinci 53
etik 11, 13, 18, 19, 24, 25, 59, 60, 73, 77, 78, 83, 86, 87, 97, 103, 114
Etiyopya 53
etnik 8, 9, 11, 30, 54, 62, 92
Evanjelist 58, 62
evlilik 59, 69, 86, 103, 118
evrensellik 8, 9, 10, 14

F

faiz 88
Farisiler 33
Fatimi 81
Fatma 82
felsefi sistem 11
feng şui 74
fetvalar 86
fıkıh 85
Filistin 33, 34, 37, 40, 45
Flavius Josephus 33
Franklar 37, 79
Friedrich Max Müller 11

G

Galya 53

Ganj 17, 108, 111, 115, 118, 120
Gazali 83, 84
geleneksel 16, 30, 38, 39, 44, 59, 75, 76, 83, 105, 120
Göksel üstat 66
Guru Nanak 114, 115
Günah çıkarma 67
Güneydoğu Asya 15, 18, 22, 27, 90, 121, 122
Gürcü 62

H

haç 47, 51
Haçlı Seferleri 38, 54, 56
hadis 77
Haggadah 35
Halaha 35
halifelik 79, 82
Hamsin Yortusu 57, 58
Hamursuz Bayramı 42, 48, 57
Hanefi 85
Hanuka 43
Hasan 80, 85, 90
Hasan el-Benna 85
Hasidizm 38, 45
Haskala 38, 40
Haşmonayim 44
hayırseverlik 59
Helenizm 33, 39
hırsızlık 86, 117
hicret 77, 84
Hinayana 18
Hindistan 8, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 40, 52, 82, 99, 103, 106, 107, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 120, 121, 122
Hindu 8, 12, 15, 16, 22, 28, 91, 107, 108, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122

Hinduizm 4, 8, 10, 11, 12, 14, 30, 91, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122

Hint 8, 15, 18, 22, 26, 84, 89, 90, 92, 108, 111, 113, 114, 115, 116, 120, 121, 122

Hirodes 47

Hollanda 12, 74

Holokost 40, 44, 45

Hong Kong 74

Hristiyan 11, 27, 30, 36, 40, 43, 47, 48, 50, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 74, 90, 95, 107, 114, 121

Hristiyanlık 4, 8, 10, 11, 12, 14, 19, 43, 47, 49, 50, 53, 60, 62, 89

Hukuk 59, 82

Huldrych Zwingli 55, 56

Hulefa-yı Raşidin 79

hutbe 87

Hüseyin 80, 84, 89, 93, 94, 100

I

Irak 8, 83, 89

ızdırıp 16, 18

İbrahim 31, 32, 36, 41, 78, 88

İbranice 31, 33, 35, 37, 38, 40, 43, 48, 49

ihram 88

İkan Kitabı 94

ikonalar 61

İlk Çağ 41, 60

İmparator Yu Di 72

İncil 11, 35, 38, 42, 43, 44, 47, 49, 50, 51, 52, 60, 78, 86

İndra 109

İpek Yolu 8, 9, 21, 22

irade 19

İran 8, 40, 49, 52, 79, 80, 81, 84, 85, 89, 90, 92, 93, 94, 96, 101, 102, 103, 104

İsa 7, 47, 48, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 61, 78

İskandinavya 38

İskenderiye 50, 52, 53

İslam 4, 8, 10, 11, 12, 14, 18, 22, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 40, 52, 53, 54, 56, 60, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 100, 102, 103, 104, 107, 114, 115

İspanya 8, 35, 36, 37, 40, 53, 79, 84, 90, 92

İsrail 31, 32, 34, 35, 37, 39, 41, 42, 44, 45, 81, 95, 100, 103

İstanbul 51, 94

İznik Konsili 51, 53, 56

J

Jakobus 48

Jan Hus 55

Japon 10, 22, 25, 27, 74

Japonya 21, 26, 29, 74

Jean Calvin 55, 56

Jingtu 21, 22, 29

K

Kabala 36, 37

kabalistik 38, 40

Kabe 78, 88

Kaçar 104

Kadampa 23

Kadir Gecesi 80

Kalkedon 51, 52, 53, 56, 61

Kalp Sutra 19

Kamboçya 18, 113

Kanada 39

Karma 109, 110, 118

karmın 16

Kartaca 79

Kathina 27

Katmandu 121

Katolik 12, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 91, 105

Katolikos 61
 Kavimler Göçü 60
 Kayrevan 79, 82
 kelime-i şahadet 78, 87
 Kenan 32
 Kerbela 80, 84, 89, 93
 keşiş 17, 18, 19, 22, 23, 24, 26
 kible 78, 103
 Kıptiler 53
 Kıyamet 94
 Kilise 56
 Kitab-ı Akdes 95, 99, 101, 103
 kolektif yaşam 65
 komünist rejim 61
 komünyon 58
 Konfüçyanizm 10, 11, 13, 68
 Konfüçyüs 9, 63, 64, 70
 Konstantin 50, 58
 Konstantinopol 50, 53, 54, 56
 Kordoba 82
 Kore 9, 10, 21, 68, 70, 74
 kozmos 64
 Kudüs 9, 32, 33, 34, 37, 39, 40, 43, 44, 45, 47, 53, 57, 78, 84, 88
 Kudüs Tapınağı 33, 43
 Kumar 86
 kurtuluş 14, 20, 24, 43, 55, 110, 112, 113, 120
 Kuşinagara 17
 Kutsal Cuma 77
 Kutsal Kitap 13
 Kutsal Ruh 50, 53, 58
 Kuzey Afrika 35, 36, 37, 40, 49, 56, 79, 81, 90
 Kuzey Amerika 9, 15, 28, 43, 60, 62, 98, 106, 122
 kültürel hegemonya 60

kültür transferi 21, 60

L

laik 54, 121
 Laos 18
 Laozi 63, 64, 66, 68, 70, 73
 Latince 10, 43
 Latin Kilisesi 54, 56
 Lingam 112
 Liturya 58
 Lotus Sutrası 20, 21

M

Maccabees Kitabı 31
 Madhyamika 20, 23, 29
 Mahadeva 17
 mahasanghika 17
 Mahasi Sayadaw 30
 Mahayana 17, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27
 Malezya 91, 122
 Malik bin Enes 85
 Maliki 85
 Manastır 69
 Manevi Kurul 100, 101, 105
 Mani 8, 56
 Manicilik 8, 96
 mantra 19
 Markion 49
 Matta İncili 7
 Medine 77, 78, 84, 85
 meditasyon 15, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 30, 89, 103
 Mehdi 80, 81
 Mekke 77, 78, 84, 87, 88, 93
 Memlükler 82
 men yuzhiruhullah 94

Merkava 34
Meryem 61, 78
mescid 87
Mesih 36, 38, 48, 52, 57
Metatron 34
Metodistler 62
Mevlana 84
Mevlevilik 89
mezhep 12, 18, 56, 85
Mezopotamya 94
Mısır 32, 41, 42, 49, 50, 53, 79, 81, 84, 85, 90, 98
mihrap 87
mikrokozmos ve makrokozmos 63
mimari 87, 105, 120
miras 17, 83, 103
Mirza Gulam Ahmet 84
Mirza Yahya Nuri 94, 100
Mistisizm 89
misyonerlik 8, 53, 56, 61, 98, 115
Moğol 23
Moğolistan 24, 28, 82
montanizm 49
Moon Tarikatı 10
Moritanya 85
Muhammed bin İdris bin Şafii 85
Muhammed Peygamber 8, 77, 78, 79, 81, 84, 86, 88, 89, 93
Muhammed Rıza Şah Pehlevi 104
Muharrem 89
Musa 31, 32, 35, 37, 40, 42, 43, 78
Musa bin Meymun 37, 40, 43
Mutezile 83, 84
Mükemmel Bilgelğin Sutraları 20
Müller 11
münzevi 15, 49, 87, 112

Müslüman 30, 41, 45, 54, 77, 78, 82, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 114, 116, 121
Müslüman Kardeşler 85, 90
Myanmar 18, 28, 30, 122

N

Nagarjuna 20, 29
Nalanda 20
namaz 78, 86
Nan Hua Ching 64
Nasyonal Sosyalist 39, 40
Nefes kontrolü 65, 71
Nehemya 32
Nestorius 50, 52
Nesturi 60
Niçiren 22, 26, 29
Nijerya 85
nirmanakaya 20
Nirvana 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 30
Noel 57, 60

O

On Dört Masum 82
On Emir 32, 59
On İkiciler 80
Origenes 50
Orta Çağ 27, 55, 60, 90
Ortodoks 35, 38, 39, 41, 42, 45, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 69
Ortodoks Yahudiler 45
oruç 42, 78, 80, 87, 89, 102, 103
Osman 79, 84
Osmanlılar 54, 82, 95

P

Padmasambhava 23, 27, 29
pagan 30

pagoda 27
 Pakistan 18
 Pali Yasaları 18
 Palmiye Pazarı 57
 pancasila 12, 25, 73
 Paskalya 48, 57
 Patna
 Pataliputra 17
 patriklik 53
 Pavlus 47, 48, 51, 55
 Pekin 73
 Pers İmparatorluğu 53
 Pesantren 91
 Petrus 48, 51
 Piskopos Gregor 61
 Platoncu 49
 Platonculuk 36, 89
 Prag 31
 prajna 20
 prasada 119
 pratityasamutpada 16
 Protestan 12, 55, 57, 62, 91, 105
 Puja 119
 Purim Bayramı 43
 Puvatya Savaşı 79

Q

quan-zhen 69

R

Rabbinik 36, 37
 Rabb Schlomo Yarchi 37
 rahipler 59, 67, 68, 71, 72
 Rajgir Konsili 17
 Ramazan 78, 87
 Ram Mohan Roy 116

rasyonalist 84
 reenkarnasyon 109, 110
 reform 28, 30, 33, 55, 56, 111, 115, 117
 reformist 36, 41, 42, 55, 84
 religio licita 36
 Rıdvan Bahçesi 98, 100
 Rişiler 107
 rite de passage 58
 ritüel 65, 69, 73, 75, 78, 88, 89, 108, 118, 120
 riyazet 59
 Roma 9, 33, 36, 44, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 62
 Rosh Hashanah 42
 ruhban 18, 23, 24, 25, 26, 30, 50, 53, 67

S

Sabatay Sevi 38
 Sadukiler 33
 Safevi 80, 84
 sakrament 58, 59
 Samaniler 82
 Samoa 105
 samskara 117
 sanata dharma 108
 sangha 17, 24
 Sanskritçe 16, 120
 Sefarad 37
 Sefer Yetzirah 36
 Sekiz Aşamalı Yüce Yol 15, 16
 seküler 44, 116
 Selçuklu 82
 Septuaginta 33, 40
 Seyyid 93, 98, 100
 Shantideva 20
 Shinran Shonin 22, 27, 29
 shunyata 20, 24

Sihizm 11, 114, 115, 122
 Sima Qian 63, 70
 Simon Bar Kochba 44
 sinagog 41
 Singapur 74, 122
 Siyon 9
 skanda 16
 Song hanedanı 67
 Sri Lanka 18, 28, 122
 Subh-i Ezel 94, 100, 101
 Sufizm 89
 Sukhavati Cenneti 21
 Sukhavativyuha 21
 Suriye 49, 50, 52, 55, 79, 81, 85, 90
 Suudi Arabistan 83, 85
 Sünni 61, 79, 80, 82, 83, 90, 92
 Sünnilik 80, 82, 83, 85
 Süryanice 33
 Şabat 41, 42
 şadırvan 87
 Şafii 85
 Şakti 111, 113, 119
 Şarلمان 54
 şehadet 77
 Şevki Efendi 99, 100, 101, 105
 Şiiler 79, 81, 82, 88
 Şiraz 93, 98, 100, 103
 Şiva 107, 111, 112, 113, 118, 119, 120, 121
 Şivaizm 112, 113, 115, 118, 121

T

Taliban 85
 Talmud 35, 37, 38, 40, 44
 Tanrı 8, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 44, 45, 48, 50, 51, 55, 58, 59, 60, 63, 77, 78, 79, 81, 83, 86, 88, 89, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 103, 107, 109, 111, 112,

113, 115, 118, 119, 120, 121
 Taoist 13, 21, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76
 Taoizm 4, 9, 11, 12, 13, 14, 21, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75
 Tao Te Ching 71, 75
 Tapınak Tepesi 88
 tarikat 17, 23, 64, 89
 tathata 20
 tavaf 88
 Tayland 18, 28, 30
 Tayvan 69, 71, 74, 75
 tefecilik 88
 Tendai 22, 29
 Teravada 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 114
 Tertullianus 50
 Tevrat 9, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 48
 Thomas Aquinas 54
 Tiantai 21, 22, 29
 Tiberya 34
 Tibet 23, 24, 28, 29, 30, 121
 Timotheus 48
 Timurlular 82
 tırtha 120
 Titus 48
 tövbe 66, 67, 72
 Tsongkhapa 23, 27, 29
 Tunus 82
 Türk 90, 92
 Türkiye 61, 85, 89

U

U Ba Khin 30
 Uisang 22
 Umman 79

upanayana 117

Upanişadlar 108, 109, 110, 111, 115

Uposatha 27

Üç Mağara 68, 70

Üç Temizler 65, 67, 68, 72

Ürdün Nehri 33

Üzeyir 31, 32

V

vadedilmiş topraklar 35

vaftiz 36, 47, 57, 58, 60

vahiy 93

Vajrayana 17, 23, 24, 26, 28, 29, 121

Varanis 16

Varuna 109

Vasubandu 20

Vedik 107, 108, 111, 112, 114, 116, 119

Vesak 26

Visuddhimagga 25

Vişnu 107, 111, 112, 119, 120

Vişnuizm 112, 113, 115

W

Wonhyo 22

X

Xian-er-Zhu 68

Y

Yahudi 9, 11, 31, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 60, 78, 84, 86, 95

Yahudilik 4, 9, 14, 31, 32, 33, 34, 36, 39, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 77, 93

Yangon 30

Yannis Khrysostomos 50

Yaratılış 36

Yasa Tekerleği 15

Yehova 32

Yehuda Halevi 43

Yemen 81

Yeni Ahit 47, 52, 55

Yezidiler 61

Yin ve Yang 67

Yoga 115, 118

Yogacara 20, 29

Yom Kippur 42

Yoni 112

Yunanca 33, 43, 48, 50

Z

zekât 78, 88

Zen Budizmi 21, 22, 25, 27, 29, 75

Zerdüştlük 10, 11, 93

Zeydiler 81

Zhang Daoling 66, 68, 70

Zheng-yi 69

Zohar 37

DÜNYA DİNLERİ

MANFRED HUTTER

Bu kitap, yaygın dünya dinleriyle ilgili temel bilgileri anlaşılması kolay bir şekilde sunuyor: Hinduizm, Budizm, Taoizm, Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve -dünya dinlerine yeni bir örnek olan Bahailik. Kitabın yazarı Profesör Hutter; dinlerin öğretilerini, davranış kalıplarını, dini uygulamaları ve her bir inancın organizasyon şeklini tanımlamanın yanı sıra, din içi çeşitlilikleri de betimliyor. Bunlara ek olarak "dünya dinlerini" diğer dinlerden ayıran farkları açıklıyor.

Manfred Hutter, Bonn Üniversitesi Felsefe Fakültesinin Karşılaştırmalı Din Bilimi bölümünde profesördür. Araştırmaları Ön Asya, güney ve güneydoğu Asya dinlerinde yoğunlaşmaktadır.

**RUNIK
KİTAP**

 /RunikKitap

 /RunikKitap

 /RunikKitap

ISBN 978-625-7757-18-8

9 786257 757188